ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
ЖУРНАЛ

3

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник

Видає
Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH
Ukrainian Political,
Social, Scientific & Literary
Magazine

Published monthly by
Ukrainian Publishers Ltd.

A REFEREED

ISSN: 0042-9422

No. 3 (444), March, 1985, Vol. XXXVIII

Редаґує Колеґія

Відповідальний Редактор — *Ілля Дмитрів*
Заступник Відповідального Редактора — *М. В. Поврозник*
Члени Редакційної Колеґії:
проф. д-р Г. Васькович, проф. д-р С. Галамай, Ю. Заблоцький, проф. д-р М. Кушнір, інж. В. Олеськів, ред. Л. Полтава, проф. Б. Романенчук, д-р Б. Стебельський, проф. П. Цимбалістий.

Редакція і Адміністрація
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Tel.: 607 6266/7

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1985-ий РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Чвертьрічна передплата	Окреме число
Австралія	35 дол.	18 дол.	10 дол.	3.50 дол
Австрія	600 шіл.	350 шіл.	200 шіл.	60 шіл.
Арґентіна	1000 пез.	600 пез.	350 пез.	100 пез.
Бельгія	1400 б.фр.	800 б.фр.	450 б.фр.	160 б.фр.
В. Британія	20 ф.	12 ф.	6 ф.	2 ф.
Канада	45 дол.	25 дол.	13 дол.	4.50 дол.
США	40 дол.	22 дол.	12 дол.	4 дол.
Німеччина	80 н.м.	45 н.м.	30 н.м.	10 н.м.
Франція	200 фр.	120 фр.	70 фр.	25 фр.
Швеція	200 кор.	120 кор.	70 кор.	25 кор.

В інших країнах — рівновартість американських долярів.
Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації »Визвольного Шляху« в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкл.

Обкладинка роботи проф. *Р. Лісовського*

Printed in Great Britain by Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Rd., London, N1 1LF

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 3 (444) БЕРЕЗЕНЬ, 1985 Річник XXXVIII

Зміст III-ої книжки

В 35-ліття з дня смерти

сл. п. ген. Романа Шухевича-Тараса Чупринки

В.А.Ш.: ТИ ВІЧНИЙ Є СЕРЕД ЖИВИХ! (вірш) — 260; НІ! (вірш) — 261.
Степан Бандера: ДРУЗІ — УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ — 263; ЛИЦАР УКРАЇНИ (Слово над символічною могилою) — 267.
Д-р С. М. Фостук: ГЕНЕРАЛ РОМАН ШУХЕВИЧ — ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА 274

До питання національного визволення

Анатоль Бедрій: АКТУАЛЬНІСТЬ ВИЗВОЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ 282
Є. Слонівський: ГОЛОД, ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ 289
С. Карпатський: КАТАКОМБИ «ЗАГУБЛЕНОЇ ЗЕМЛІ» (ліквідація Пряшівської Епархії 301
В. Кульчицький-Ґут: ПРО ПАРТОКРАТІЮ, ЕМОЦІЇ, ПРИСПАНЕ СУМЛІННЯ І БЕЗСИЛЛЯ РОЗУМУ 311

З Дому Неволі

— ВИЗВОЛЕННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ Є В ІНТЕРЕСІ ВІЛЬНОГО СВІТУ 316
В. Тесляр: «ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ» 319
— В ОБОРОНІ ПОМІСНОЇ УКЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ 325

З поетичної творчости

Богдан Стефанишин: ВМЕР БАТЬКО ЦЕРКВИ ТА НАРОДУ 331
Тарас Шевченко: БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІ СВАРИ 332
Іван Франко: ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ 333
Леся Українка: НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА 334
Ярослав Курдидик: БОЙОВА СОБОРНІСТЬ 335
Юрій Буряківець: ГОРДІСТЬ 336

Наука, досліди

Петро Одарченко: Т. Г. ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ (Зак., 2) 337
Петро Ґой: УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ НОВОЇ ВІЙНИ З ПОЛЬЩЕЮ (Кінець 1650 р. до Білоцерківської Угоди) [Прод., 5] 350
Євген Крамар: АНТИ (Закінчення, 13) 361
Ю. З.: ВІД РЕДАКЦІЇ 369

Огляди, рецензії

Ярослав Климовський: СОНЦЕ І ҐРАТИ (поезії В. Янева) 373

— ПОЖЕРТВИ НА «ПРЕСФОНД ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» 379
— ПОЖЕРТВИ НА МУЗЕЙ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРОТЬБИ ІМ. С. БАНДЕРИ 380

Некролог

СЛ. П. НАТАЛКА КУЦАН-БАНДЕРА 381

БІБЛІОГРАФІЯ 383

ВИДАЄ «УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА»
ЛОНДОН

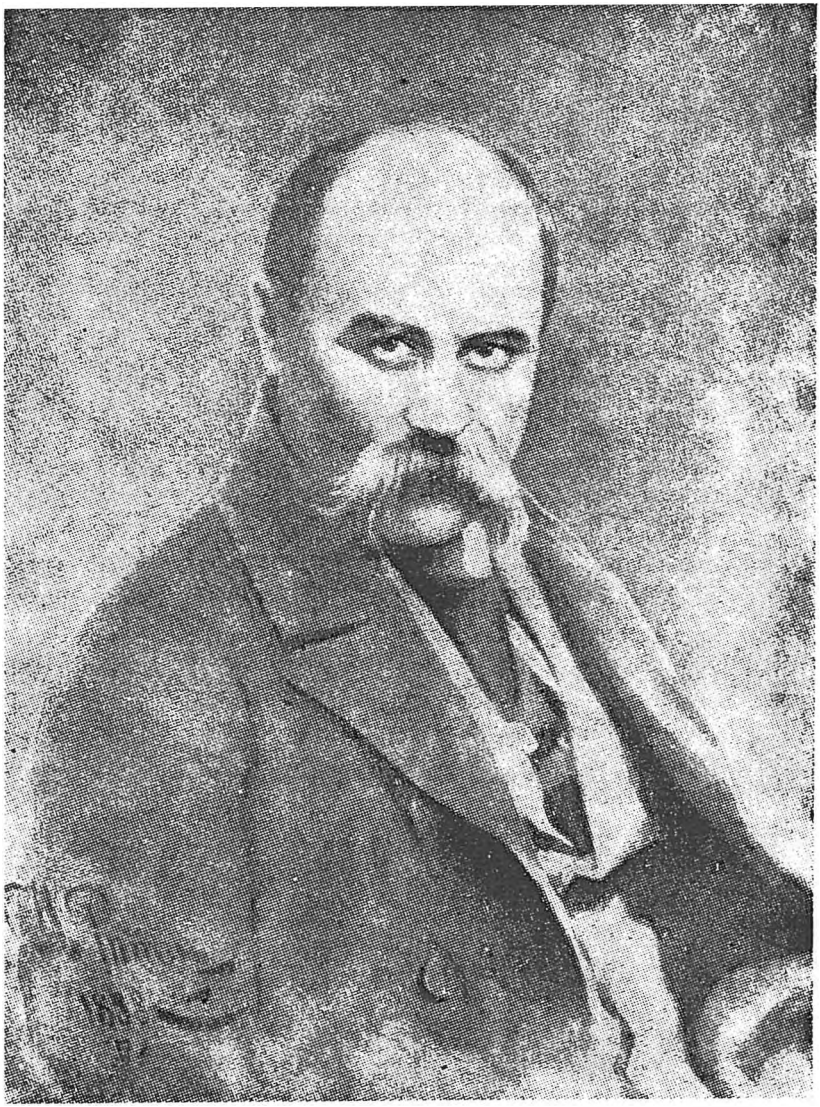

Тарас Шевченко *(Портрет І. Рєпіна)*

«Не я співати буду гимни
На славу вільній батьківщині!
Це ви грізний псалом речіть
І кару для катів звістіть!
І вільним словом пом'яніте
Предтечу волі і пророка! . .»

«Тризна»

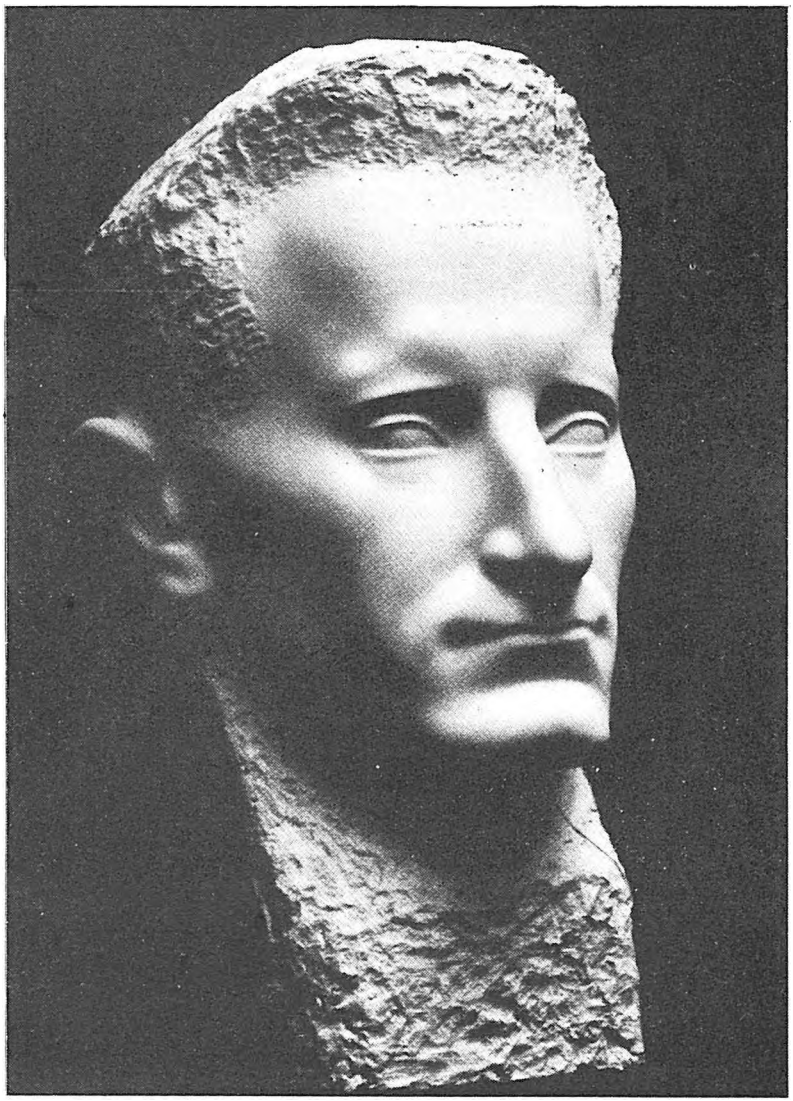

1950 — 1985

Роман Шухевич (17.7.1907 — † 5.3.1950)*

(Різьба роботи мистця М. Черешньовського)

В 35-ліття з дня смерти
сл. п. ген. Романа Шухевича-Тараса Чупринки

В.А.Ш.

ТИ ВІЧНИЙ Є СЕРЕД ЖИВИХ!

І ось завіса церковна роздерлася надвоє од верху до низу, земля затрусилася і скелі порозпадалися, гроби порозкривалися і многі тіла святих усопших повставали й вийшовши з гробів, після воскресіння Його поприходили у святий город, показались многим.

(Євангелія від св. Матея 27, ст. 51-52-53)

Ця кров'ю писана скрижаля
Змінила все у преісподній.
Бо смерть подолана лежала
Назавжди в стіп Його Господніх.

Смерть відступила — Вічність встала,
В промінні сонць Святих Ідей.
Життя, як гимн свій заспівало —
«Немає смерти ні смертей!»

Є лиш відхід у мир спокою,
Є відпочинок після праць,
Вояк вмира на полі бою
На те, щоб йшла до бою рать!

Святою кров'ю брук Парижу
Від куль шварцбардівських просяк
І Ротердамську рану свіжу,
Носили мовчки ми в серцях!

І не зводили рук до неба,
І не кричали про кінець!
Натомість всі на стріл ганебний,
Кріпили гарт своїх сердець.

Щоб стиснуть рани в серцях свіжі
Іти вперед шляхами тих.
Що в Ротердамі і Парижі
Умерли смертію святих!

То й нині йдім до цілі прямо!
Хай гнів обличчя наші морщить
Дарма, що в серці ятрить рана
Села під Львовом Білогорща.

А ми творімо свято з буднів,
Хай ворог бачить і дрожить!
Бо ми творці леґенд майбутніх,
Творці ж леґенди мусять жить!

Є лиш відхід у мир спокою.
Є відпочинок після праць,
Вояк вмира на полі бою
На те, щоб йшла до бою рать!

І потім встать в столітній товщі:
В казках, леґендах і піснях. . .
Шухевич згинув в Білогорщі —
Щоб жив Чупринка у віках!

Щоб в бій вести нащадків нóвих.
І в Храм духовости ввійти
І стать між воїнів Христових.
Одним з земних Його Святих!

Смерть відступила — Вічність встала,
В промінні діл Його святих. . .
Над ним Вкраїна проспівала:
Ти, вічний є серед живих!

НІ!

Коротке — Ні! Це слово грізне —
В нім непоборности вся міць,
В нас скорше кров із серця бризне,
Ніж упаде сльоза з зіниць.

В нас на шляхах віків кривавих
В боях за правду проти зла,
В огнях змагань, в пожеж загравах
Неодного вже смерть взяла.

Вона у дім до нас заходить
І завжди в кут Святий сіда —
Тому напевно щоб в народі
Не гасла ненависть Свята,

Тому напевно, щоб ридання,
Перетопивши в гордий гнів
І ми вступали до змагання
За клич узявши грізне — Ні!

Рішучість, гарт — розпуки замість,
Взяли і ми з часів старих:
— Тих не оплакують сльозами,
Що поривають в бій живих! —

Хто там сказав — нема Чупринки?
Хто опустив на щоглі стяг,
Коли ще пишуться сторінки
Його безприкладних звитяг?

Коли в краю його горіння
Зогріта з ворогом борня,
Несе і нам і поколінням
Красу овільненого дня!

Коли ні в ЮРА, ні в СОФІЇ
Не чуть ще дзвонів жалібних,
То значить хочуть Львів і Київ
Зустріть Його серед живих!

Коли Москва фанфар не грає
Про перемогу над УПА,
То значить — на горло їй ступає
Грізна Чупринківська стопа!

Хто ж там сказав — Нема Чупринки?
Хтож опустив на щоглі стяг?
Коли ще пишуться сторінки
Його безприкладних звитяг!

Степан БАНДЕРА

ДРУЗІ — УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛІСТИ

(«СУРМА», жовтень, 1950)

В цю важку, трагічну хвилину подаючи Вам вістку про те, що сталося, мушу поділитися з Вами невтишним жалем, болем, важкими думами і разом з Вами шукати піднесення з чорного одчаю в одинокому джерелі потіхи — у вірі в сили народу і в Божу справедливість, яка приведе до перемоги великої Правди України, перемоги окупленої незмірними жертвами.

Дня 18 жовтня ц.р. двох людей, які виступили як уповноважнені від Закордонного Представництва УГВР, передали відпоручникам Проводу Закордонних Частин ОУН разом з двома іншими документами довшого листа від члена Проводу ОУН на Українських Землях. В цьому листі подана найболючіша для кожного з нас, для кожного українця — патріота вістка: п'ятого березня 1950 року погиб в боротьбі Провідник українського національно-визвольного революційного руху в Україні, друг Тур.

Ця страшна вістка прибила нас усіх невимовно. Серце завмірає, душа не може з цим погодитися, не хоче йняти віри. . .

Ні, не можна повірити, хіба буде така певність, яка знівечить кожну крихітку надії, що Він дальше живе, бореться. Хочеться упевнитись, провірити, а душа жадібно шукає за всім, що могло б заперечити правдивість страшної вістки, чи бодай поставити її під сумнів. П'ятого березня мало це статись, а останній лист від Тура, з його власноручним підписом, був з останніх днів лютого. Кілька днів різниці, але перед зловісним п'ятим березня. Інші свіжіші вістки, хоч дуже короткі, але ж у них нема нічого про такий страшний удар. Вони говорять одне, що боротьба в Україні йде дальше, і край числить тільки на себе. Чи можливо, щоб у таких відомостях не подали такої вістки? Або може не дійшли до нас інші, попередні відомості? Є розбіжності, але нема виразного заперечення, лишаються тільки сумніви. А сам лист, в якому подана ця вістка, чи він правдивий? І на це питання не можна дати собі цілком певної відповіді на підставі цих даних, якими диспонуємо. Многосторінковий машинопис, підписаний ручно організаційним йменням знаного нам члена Проводу в Україні. Зміст листа в цілому вказує на те, що він писаний від члена Проводу ОУН в Україні. Видно в ньому знання внутрішніх справ революційно-

визвольного руху, хоч і є в деяких точках суперечності з тим, що давніше писав Тур, але на це можна знайти пояснення. Можуть бути сумніви в тому, чи це не перерібка правдивого листа від Проводу, який міг впасти по дорозі. Щоби мати в тому певність, треба б спертися на докладній аналізі цілої пошти, про яку є згадка в адресованому до нас листі й залучених матеріялах, а якої нам, з невідомих причин, не доручено. І друга, конечна вимога до вияснення — це докладна перевірка дороги, якою ця пошта прийшла. Так робиться з засади в кожному випадку, без огляду на зміст пошти й на особи зв'язкових. Тепер Організація не має жадної змоги це зробити. Одержані матеріяли прийшли невідомою нам дорогою, а передавці відмовились дати будьякі вияснення. В такому випадку, нормально, треба би прийняти цілу справу за сумнівну і здержатися з робленням висновків до часу її перевірки іншим, власним шляхом, тим більше, що є можливості це зробити. Така й була інтенція Проводу ЗЧ ОУН, щоби заждати. Одначе передавці документів з краю виступаючи як уповноважені ЗП УГВР заявили, що вони ручать за певність дороги і за правдивість тих документів повністю і не можуть здержати проголошення відомості про смерть ген. Чупринки, бо вже раніше, перед переданням документів Організації, з їх боку пішло повідомлення до преси і пороблено заходи для широкого опублікування. І дійсно, перші відомості появились з їхнього джерела в чужинній пресі і в радієвих повідомленнях.

Не маємо також доказових матеріялів, які виключали б правдивість вістки про смерть Провідника Тура-Чупринки, тільки такі, що ставлять її під сумнів. Але в такій обстановці, коли інші чинники взяли на себе повну відповідальність проголошуючи цю страшну для визвольної справи і болючу для кожного українця патріота, вістку, коли вони на підставі своїх відомостей ручають за її правдивість, ми, полишаючи на боці нашу оцінку такого їх поступовання, не можемо не прийняти самої вістки за правдиву. Бо не можемо припустити, щоб хтось з українців міг неповажно поставитися до такої трагічної справи і проголошував вістку про смерть ген. Чупринки, не маючи стовідсоткової певности. Мусимо прийняти її за правдиву, хоч ціла душа, і серце і розум противиться тому.

Тому приймаємо, що загинув творець, неперевершений мистець нових методів протибольшевицької революційної боротьби, партизанської стратегії й тактики, підпільної організації. За ким ціла система НКВД-МВД-МҐБ ввесь час ганяє, розшукує, перевертає хати, ліси, землю в Україні вже більш як п'ять років і все безуспішно, бо всі найбільш рафіновані методи, необмежені засоби й найлютіші форми большевицького терору й провокації не можуть подолати Його відваги, рішучости і винахідливости.

Важко сприйняти трагічну вістку. Хоч у кожного, хто знає в яких умовинах проходить сьогоднішня революційна боротьба в Україні, з якою страшною, пекельною силою змагаються наші друзі в Україні — в найглибшій свідомості душі увесь час з року в рік, не втихає найбільша тривога — хто впав, а хто ще дальше бореться. П'ять років увесь світ давить страх перед великою силою СССР, перед пекельною безоглядністю і найжорстокішою системою большевизму. Наймогутніші держави Заходу шукали з большевицькою Москвою якоїсь злагоди, а в нутрі тих народів високо підняла голову гидра комуністичної зради і розкладових капітулянтських тенденцій.

І в той же час, від останньої світової війни по сьогодні, неприборкана Україна безупинно продовжає свою очайдушну боротьбу на життя і смерть. Політично-збройна боротьба ОУН і УПА, при активній піддержці й участі найширших верств українського народу стала для всього світу полум'яним островом серед моря примирення з большевизмом. Наша боротьба за правду і волю, як смолоскип кидає світло в темряві для багатьох народів. Большевицька Москва вже шість літ намагається всіми силами й засобами знищити революційно-визвольну боротьбу в Україні, застосовуючи страшні, нелюдські засоби. Та безуспішно. ОУН, УПА й УГВР під вмілим проводом свого улюбленого Провідника-Головного Командира ген. Чупринки, при повній посвяти піддержці цілого українського народу, все і все продовжувала, розширяла й удосконалювала своє змагання.

Душа цілого волелюбного народу зверталась і прислухувалася всіма своїми порухами до голосу Того, хто безпосередньо стояв на чолі визвольної боротьби, кермував нею на самому підпільному фронті, давав Сам Собою, Своїм життям, трудом і боротьбою недосяжний зразок борця-революціонера, українського націоналіста, підпільника, повстанця, провідника, командира, керманича, підпільного, революційного Уряду України. Всі найсердечніші почування, найкращі бажання, надії української нації були пов'язані з Його іменем. Ввесь нарід з затиснутим подихом слідкував за кожним кроком Його боротьби. Але так само за кожним Його слідом ходила чорна тінь — найбільш запеклі намагання ворога, щоб Його вислідити, досягти, впіймати, або бодай вбити.

Ми всі завжди були свідомі цього і велика тривога ніколи не замовкала, хоч з вірою й надією ми все дожидали вістей з батьківщини. І за кожним разом наші вісті з України, які приходили окуплені найбільшими трудами, посвятою і великими жертвами революціонерів у Службі Зв'язку, приносили враз з добрими відомостями багато дуже болючих, жалібних. За кожним разом надходили відомості про все нові жертви-втрати, все нові списки, числа поляглих у боротьбі друзів, звіти про великі жертви

большевицького терору серед цілого населення, описи все нових акцій НКВД, все жорстокіших методів його терору. Та серця наші кріпились тими відомостями, які мовою конкретних даних показували, що ніщо не може зламати духа, завзяття й боєвости цілого визвольного руху, цілої воюючої нації. Проти ворожих методів й акцій УПА й ОУН все винаходили і переводили улосконалені, успішні протизаходи, на місце поляглих все ставали нові борці, кадри революціонерів на всіх щаблях усе поповнювались, боротьба усе кріпшала, а народні маси, під впливом її ідей та пориваючих прикладів героїзму, не зважаючи на ворожий терор, все відданіше й активно ще її піддержували. Боротьба українського революційно-визвольного руху все більше й повніше стає боротьбою цілого народу.

І цим разом, в листі від члена Проводу ОУН на Українських Землях з кінця липня цього року, так само подано, що і від цієї Найбільшої Втрати — визвольна боротьба не заломилась, не захиталась. Ворогові не вдалось обезголовити української революції. В УГВР, в Головному Командуванні УПА, в Проводі ОУН на Українських Землях за стерно взяли другі руки й кермують вправно. Дотогочасні найближчі помічники й заступники стали наступниками на тих постах, на яких стояв Він. Ті, що враз з Туром загартовані, усе перейшли, усе пізнали, разом творили, організували, співкермували, ті, що під Його проводом набули високі вмілості ведення революційної боротьби і перейняли від Нього все те, що провідник може передати своїм найближчим співробітникам і заступникам, стали на Його місці і докладають усіх станань, щоби гідно продовжувати Його велике діло. Всі кадри визвольної боротьби в Україні, ряди націоналістів-революціонерів, вояки УПА всі близькі до визвольного руху українці не захитались ні на мить, навіть під впливом такої найболючішої вістки. Їхнє завзяття ще більш ствердло, так як з болю скам'яніли їх загартовані серця. Революційна боротьба йде дальше, непослаблена, а ще з більшим запалом, бо дух Тура-Чупринки ніколи не опустить Своїх воїнів за волю і правду України. Кров Провідника Тура ще сильніше загартувала серця всіх борців в їх пориві до перемоги.

Про це пишуть нам друзі з України, і ми впевнені в цьому з цілої їх доцьогочасної непохитности. І ми, українські націоналісти за кордонами України теж не захитаємось у вірі в нашу правду, в певності, що наш шлях визвольної боротьби правильний, що всі жертви на ньому не пропадуть марно, а доведуть до перемоги слушної правди.

Наша віра не захиталась, хоча кров з серця вся спливає при одній думці, що Найбільшого, Найкращого в нашому русі вже немає.

Та Його великий, сильний Дух назавжди залишиться між нами, і кличе нас до дальшої ще більш завзятої боротьби. Ніхто з нас не зупиниться ні перед якою жертвою, як не зупинився Він, віддаючи своє життя за волю батьківщини. Він дав нам найкращий приклад, що в найважчих обставинах, здавалось би — у найбільш безвиглядній ситуації можна і треба боротися за велику правду. З Його ім'ям нерозривно зв'язаний і найбільш героїчний етап революційно-визвольної боротьби України, який буде найтривкішою основою дальшого все ширшого розгортання аж до величньої перемоги Української Національної Революції. Здійснення великої ідеї, що на її жертівнику українська нація склала вже стільки своїх найкращих синів і дочок і все більше, більше їх приносить — буде колись нагородою Божої справедливости. А великий леґіон найдосконаліших зразків героїзму й саможертви ідеї — западе глибоко у душу нації і буде її провадити в дальшому розвитку довгі століття. В тому леґіоні героїв стоять поруч себе усі, що віддали своє життя за волю України, відомі й невідомі лицарі святої справи. Пам'ять Провідника Тура, Головного Командира Чупринки буде на віки символізувати Пам'ять Усіх поляглих героїв Його етапу!

Героям Слава!

ЛИЦАР УКРАЇНИ

Слово над символічною могилою генерал-хорунжого УПА Тараса Чупринки

«Ой Морозе, Морозенку
Ти преславний Козаче,
Над Тобою, Морозенку,
Вся Україна плаче»...

Стоїмо над Твоєю могилою, Пане Генерале, і оплакуємо Твою смерть гарячими сльозами. Ми не соромимося тих сліз, як не соромилася колись Україна, коли перед століттями, подібно як сьогодні, вся плакала над могилою іншого свого великого Лицаря, так подібного до Тебе, над могилою полковника Степана Мрозовицького-Морозенка.

Це таки справді гарячі сльози, які засихають на самих повіках, бо гаряч їх подвійна: гаряч любови і ненависти. Це гаряч полум'яної любови до всього, для чого Ти жив, у що Ти вірив, за що Ти боровся і за що Ти, врешті, загинув. Але це й пекуча гаряч

ненависти до всього, чому Ти спротивлявся і поборював. Це гаряч любови до України, яка була для тебе всім і поза якою Ти не знав нічого, але й гаряч ненависти до одвічного її гнобителя і кривдника — Москви!

Бо це Москва вбила Тебе, Пане Генерале. Це московський нарід вбив Тебе руками свого МҐБ, нарід, який століттями незмінно підтримує тиранський устрій своєї влади, бо тільки такий устрій може бути гарантією безперервного розвитку московського імперіялізму; нарід, який в ім'я свого панування над іншими народами імперії завжди був готовий взяти на себе ярмо тотального режиму і зректися всякої свободи.

Отже, над твоєю могилою, Пане Генерале, насамперед і перед усім іншим, скажемо і повторимо, ще і ще раз повторимо собі, один одному, дружині й братові, сусідові, а українська мати повинна це сказати своїй дитині, щоб затямила на все життя: це Москва вбила Тараса Чупринку. Вбила його так само, як вбила гетьмана Павла Полуботка, знівечила Тараса Шевченка, вбила Симона Петлюру, вбила Євгена Коновальця, вбила на багнах Петербургу квіт запорізького лицарства, в ході історії вбивала тисячі, в новішу ж добу мільйони українців, у підваллях і застінках в'язниць, на вигнанні, на Сибірі, на Колимі, в тайзі і тундрі, начинила українськими трупами тисячі й тисячі незнаних, зрівняних з землею могил.

Це довгий страшний реєстр людських втрат України у її столітній визвольній війні з Москвою — і ось до цього великого реєстру тепер дійшло ще Твоє ім'я, наш Головний Командире. Звівши долоні до неба, мусимо кинути жаль і виклик нашій лукавій долі, що завжди ще призначає нам живим когось з наших великих оплакувати. З'єднує нас звичайно аж тільки над якоюсь дорогою нам усім могилою, піднімає наших людей до величі аж у темній долині смерти, але не дозволяє нам радуватися ростом і величчю живої України, її живих великих діл, її живих великих синів і дочок. Ми живий нарід, і ми не хочемо наших великих аж тільки тоді величати, коли їх одночасно треба оплакувати.

Отже, вся Україна, хоч завойована та не підкорена, раділа Твоїм життям, Пане Генерале, раділа безупинним зростанням Твоєї особистої слави і величі веденої Тобою Української Повстанської Армії. Кожний день, і місяць і рік Твого життя був ще раз і днем і місяцем і роком перемоги України над Москвою, яка, хоч як скаженіла, так довго не могла досягти Тебе. Український народ знав, що Ти перебував між ним: Ти вмів втримувати зв'язок з ним, Ти знав усе його горе і бідування; Ти помагав там, де міг, обороняв його від напастей окупанта, карав його за злочини. В ході тих страшних жорстоких років народ наш терпів неволю, але

дивився на Тебе і линув думкою до Тебе. І на Рідній Землі, і для нас тут, на еміґрації, Ти був символом невгаваючого спротиву, волі до життя і визволення, що замість Тебе сьогодні над могилою оплакувати, зможемо незабаром Тобі живому, Великий Воїне України глибоко поклонитися, Тобі і Твойому Героїчному лицарству за Ваш труд жертвенний і кривавий, усім, що тільки душа і серце людське можуть висловити, подякувати і Вас просити, взявши долю й волю України у міцні і досвідчені руки, її далі оберігати і обороняти.

Але Тобі, Пане Генерале, як і багатьом іншим нашим великим, невблагана і незбагнута доля присудила ввійти в почот тих, які залишилися на шляху визволення, щоб воля могла прийти в Україну аж по Ваших кістках. В цьому ж реєстрі, в Корогві Безсмертних, Ти опинився в рядах, які загинули на те, щоб ми і наша нація могли нарешті вийти з долини смерти, щоб могли жити вільно Україна, її діти, її внуки, всі її наступні покоління. Ми знаємо цей реєстр і тямимо про нього. Хоч не стало Тебе фізично, запевняємо, що тямимо і до кінця виконаємо Твій Великий Наказ, який був одним з найбільших завдань Твого життя, зробимо до кінця те, що й Ти робив: запрезентуємо, і то незабаром, Москві той страшний реєстр, і зажадаємо заплати та ще сторицею. Не забудемо в цьому реєстрі нікого, за кожного зажадаємо відповіді і розрахунку. Зажадаємо і за Тебе. Розрахуємося так, що Москві врешті раз на завжди відпаде охота Україну нівечити і її найкращих синів убивати.

В цій Корогві Безсмертних наше лицарство, що відслужило, прийме Тебе з поклоном і честю, бо Ти був один з кращих між найкращими. Твою могилу, Пане Генерале, зробимо місцем прощі нашого народу, місцем прощі української молоді, особливо ж вояцької. За Твоїм великим зразком, Лицарю України, збройна молодь України буде жити, Твої чесноти плекати, Твої приклади наслідувати.

Насамперед це буде *чеснота хоробрости.* Бо яку ж пропорцію, яке відношення сил становив Ти і Твої друзі воїни офіцери і стрільці УПА супроти мілітарної потуги Московії? Вас тисячі стали проти сотень тисяч і мільйонів; Ваші фінки і автомати проти полків концентрованої артилерії, Ваші ручні ґранати проти панцерів, Ваші міномети проти залізної стіни танків. Але Ваша зброя виявилася пращею в руках Давида закутого в залізо велетенського Ґоліята. Треба ж бо справді великого хороброго серця, щоб свідомо дати себе замкнути в обведеному залізною стіною просторі, віч-на-віч з московською потворою — і через всі ці довгі, неймовірно важкі роки не вгнутися і не поступитися з позиції ані на одну п'ядь. Велич тієї хоробрости стане тим яркіша, коли прига-

дати, що Ти і Твоя УПА, й очолюваний Тобою український національний уряд на Рідних Землях, Генеральний Секретаріят УГВР, піднесли й повели боротьбу на смерть і життя з большевизмом і Москвою саме в роки найбільших її світових мілітарних і дипломатичних успіхів, в роки Тегерану, Ялти і Потсдаму, коли під тиском Москви гнулися такі потуги, як Америка і Велика Британія. Десяток нових держав взяла тоді Москва в безпосередній стан свого володіння, розсаджувала майже цілу решту Европи своїми п'ятими колонами, стероризований світ за всяку ціну шукав до Кремля доріг замирення і злагоди.

Велика Британія мала багато дечого світові про себе сказати, що в 1940 році вона стояла сама одна в світі під час гітлерівського «бліцу» нізвідкіль не мала допомоги — і витримала. Ще куди більше самітня стояла в перших повоєнних роках Україна та ще з тією різницею, що оборонну боротьбу Великої Британії світ розумів і співчував з нею, але за це цей світ не знав і не розумів боротьби України. Але також це моральне осамітнення не могло зламати Тебе, Твого хороброго серця, Пане Генерале; раз підняту боротьбу Ти продовжував далі. Ти знав про глибоку рацію і справедливість Української визвольної справи, Ти твердо вірив у неї: Ти витримав і перетривав моральну добу, мабуть, історично найважчої досі міжнародньої депресії в українській справі, і довго треба перегортати листки української історії, щоб найти рівнорядні Тобі приклади психічного гарту, витривалости і відпорности. Одним з таких найтвердших власне й був полковник Мрозовицький-Морозенко.

Далі це буде *чеснота відваги і сміливости.* Ти знав докладно, Пане Генерале, яка доля чекає Тебе за залізною заслоною: життя повне загроз, життя в сутінках повної конспірації, життя на вічному сполосі, життя в тінях ступаючої по п'ятах смерти. При тім це життя вимагало від Тебе рухливости, пересування з місця на місце, побуту в найбільш загрожених, ослаблених, розбитих ворогом місцях, щоб заповняти прориви, в'язати лінію фронту, тримати руку на живчику. Ти був скрізь, де цього вимагала потреба, Ти вмів перемагати час і простір; сліди твого побуту — і вічної московсько-опричницької погоні за Тобою — простягалися в ці роки дослівно по всій Україні. Це було щось більше ніж тільки погорда смерти, ходи зроджені з десперації й очайдушности. Це була калькульована, оперативна дія вождя, який знав, що передумовою успіху в цій грі на смерть і життя є саме вклад холодної мов сталь сміливости. І тільки це Тобі дало можливість виходити оборонною рукою з найважчих з найбільш небезпечних ситуацій.

Потім це буде *чеснота розважливости і второпности.* Твоє життя, Пане Генерале, було життя сповнене повною відповідаль-

ністю за існування і долю тисячів і тисячів героїчної Української повстанської молоді, яка віддала себе до Твоїх рук і під Твої прикази. Життя, яке при всій сміливості, відвазі і погорді смерти одночасно вимагало глибокої розважливости, мудрости і обережности, бо Ти розумів завдання УПА, як іскри, яка мала жевріти довго і рівно, щоб у ці страшні роки чорної неволі тримати всю націю при її визвольній вірі і надії, іскра, яка не сміла після спалаху вигоріти і погаснути в якомусь одному, наглому, бравурному, одчайному революційному зусиллі. Ти мусів найти і втримати незвичайно важку рівновагу між підсичуванням революційного визвольного вогню в Україні, до тієї міри, щоб тримати маси в постійній психічній революційній мобілізації, а з другого боку модифікувати революційні акції до тієї міри, щоб не викликати передчасно, не скоординованої з ходом міжнародніх подій, масової повстанської дії, яка дала б Москві підставу до знищуючої всю Україну московської погромницької реакції. Впродовж 6 років Твого керівництва визвольно-революційним національним рухом на Рідних Землях Тобі поталанило розв'язати бличкуче це так важке політичне завдання.

Потім це буде *чеснота вірности*. Молодь усієї України зможе і буде брати з Тебе приклад, Пане Генерале, як треба вірно й непохитно служити раз вкоріненій в серці ідеї. Тільки почали розумно дивитися у світ Твої очі і в юнацькому житті навчилися відрізняти спостереження і явища, до Твого серця і свідомости запало глибоко одне найважніше, вирішне для цілого дальшого ходу Твого життя пізнання образ, потреба, форма і зміст змагаючоїся за своє життя української нації! Це слово, це уявлення, ця велика потреба полонила Тебе, зразу і без решти; слово нація відразу прийняло для Тебе ту вагу і цей сенс, що для клясичного римлянина слово патрія. Те щось найвище й найблагородніше, для чого треба жити і коли треба — почесно і солодко є умерти. Є справжня антична героїчна велич у Твоїй вірности для осьтак сприйнятої ідеї. Ще з цілком молодих, юнацьких, навіть хлоп'ячих літ Ти став націоналістом, отже й послідовно членом Організації Українських Націоналістів.

За юних днів, днів весни, ідейні й ідеалістичні пориви полонять чимало свіжих умів, але величину характеру і внутрішньої вартости людини міряється найбільше і найкраще тим, наскільки вона вміла зберегти вірність своїм молодечим ідеалам. Жаріюча вуглина українського націоналізму ніколи не померкла і не вигасла в Твойому серці, не припала попелом того, що в старших роках називається «життєвим реалізмом», але навпаки, розгорілася у велике багаття, великий вогонь, якому пізніше було суджено роз'ясніти й освітити всю Україну, цілий схід Европи. В Твоїх молодечих роках Організація вела, вчила й вишколювала Тебе,

Ти ріс разом з Організацією а далі Ти став одним з тих, які почали вести Організацію, визначаючи її дальші шляхи, методи і завдання. Твої «молодечі мрії» не померкли й не щезли під впливом реальностей життя, але навпаки, ці «молодечі мрії» стали повнокровною реальністю не тільки Твого особистого життя, але реальністю життя дослівно цілої України, цілої української нації.

Від кольпортажі летючок в руках молоденького гімназиста аж до становища Начального Командира УПА веде довгий, важкий і жертвенний Твій шлях; Ти пройшов його крок-у-крок з Організацією, ділив всі її хвилини упадку і підйому, всі дні горя і радости, всі поразки і перемоги. Ти не робив швидкої, наглої, блискучої кар'єри, але ти дійшов до верхів у керівництві, життям нації завдяки послідовній, тривкій, невгаваючій праці, завдяки боротьбі, всіми ступенями переслідувань, ув'язнень і жертв, що їх від Тебе Організація і справа вимагали і що Ти віддавав через усе своє життя без тіні сумніву і хвилини надуми.

Потім це буде *чеснота Твоєї безприкладної жертвенности,* яка в ході грядучих поколінь буде присвічувати українській молоді. Ти зробив так, Пане Генерале, як говориться у Котляревського:

«Коли отчизна в упадку
Покинь отца,
Покинь і матку,
Іди повинність ісполнять. . .»

Не будемо згадувати Твоїх років ув'язнень, нагінки, тюремних шикан і побоїв — це було призначення майже всієї української молоді. Доля пробувала і досвідчувала Тебе страшніше і важче. Насамперед большевики замордували Тобі у Львові 1941 року рідного брата Юрка, як і Ти героїчного українського націоналіста і патріота. Вони знівечили дім Твоїх батьків. Як кожна людина, також Ти мав право на своє особисте життя, на любу Дружину, на діточок. Але Ти жертвував усім для України, також Твоєю сім'єю.

Ти відкинув від себе всяке приватне життя, відкинув сам себе і призначив на згоріння. Ти, коли б захотів, разів тисячу міг був покинути в ході минулих 6 літ Рідну Землю і перейти на еміґрацію, хай би тільки для того, щоб хвилево відпочати. Але Ти ніколи й не сприйняв навіть такої думки — і залишився на раз визначеному пості вірно аж до кінця.

Колись історія нашого народу вірно і правдиво опише фізичний і політичний хід всього Твого життя, устійнить шляхи Твого Думання і програмового політичного формування, Твої організаційні дії і досягнення. Твої бої і перемоги. Сьогодні, коли мусимо пращатися і розставатися з Тобою, хочемо насамперед бачити Тебе

цілого як людину, як постать, як українця, до якого величини завжди в будучности зможемо піднести наші серця і наші очі. Яка величина і чистота були в Тобі, бачимо над Твоєю могилою, над якою всі без різниці національно здорові українці схиляють голови, бо втратили в Тобі провідника, товариша зброї, друга, брата. По Тобі, по Твойому дусі, по Твойому житті й смерті бачимо також і знаємо, і намагаємося передати світові, якою є й наша УПА, українське національне лицарство нашої доби, УПА, яку Ти формував, школив і кував, й викував у блискучий, чистий меч в руках всього українського народу. Ця УПА вже увійшла в історію з печаттю Твого лицярського духа, а через УПА, цей Твій дух лицарський буде незмінно формувати в дальшому ході історії духа і моральну силу усієї нації.

Великий Командире! Ти особисто цілком дослівно пристосував до себе і своїх найближчих слова українського національного гимну: «Душу тіло ми положим!» Тіло Твоє лягло і з ним оце нам приходиться брати трудне розстання. Але безсмертною залишилася душа Твоя, мов полум'яний стовб, який нам далі світитиме незмінно і невгасно на нашій дальшій важкій і кривавій визвольній дорозі.

Увага! **Увага!**

НОВЕ ВИДАННЯ

У видавництві Література і Мистецтво, Бельгія, щойно вийшла друком збірка поезій довголітнього українського політичного в'язня Зіновія КРАСІВСЬКОГО п. з.

НЕВОЛЬНИЦЬКІ ПЛАЧІ

У книзі поміщено 77 глибоко-ідейних і високомистецьких поезій, створених Автором у московських тюрмах і концтаборах, а теж його слово «До читача» про свій життєвий шлях.

Передмову написав Святослав Караванський.

Книга має 144 сторінки друку на добірному папері, у твердій обкладинці. Її можна набути в українських книгарнях і видавництвах по таких цінах: Бельгія — 400 б.ф.; В. Британія — 5 ф.; Німеччина — 20 НМ; Франція — 60 ф.ф.; Австралія — 8 дол.; Канада — 10 кан. дол.; США — 8 ам. дол.

Замовлення і розчислення слати до УВС, яка відповідає за адміністрування книжки.

Ukrainian Publishers Ltd., 200 Liverpool Road,
London N1 1LF, Great Britain.

Д-р Святомир М. ФОСТУН

ГЕНЕРАЛ РОМАН ШУХЕВИЧ — ГОЛОВНИЙ КОМАНДИР УПА

(У 35-річчя його героїчної смерти)

Життя великих революціонерів звичайно сповите заслоною таємничости. Лише найближчі друзі, безпосередні учасники революційної дії, знають окремі фраґменти з якогось періоду життя провідних діячів. Багато відомих фактів про їх діяльність, зокрема провідників, промовчується в умовинах революційної боротьби, щоб не давати арґументів і фактів у руки ворогові, або щоб не наражувати на небезпеку безпосередніх співробітників. І аж з перспективи багатьох років суспільство довідується про життя й боротьбу великих лицарів національної революції та з пошаною схиляє голови перед їх величчю.

Таким великим національним героєм і провідником революційної боротьби в Україні був сл. п. генерал-хорунжий Роман Шухевич — Тарас Чупринка, Голова Проводу Організації Українських Націоналістів на Рідних Землях, Головний Командир Української Повстанської Армії та Голова Генерального Секретаріяту Української Головної Визвольної Ради, який згинув смертю героя у своїй підпільній квартирі в неділю, 5-го березня 1950 року, в селі Білогорщі, біля Львова.

Роман Шухевич народився 1907 року в Західній Україні. Ще як молодий студент вступає в члени Української Військової Організації. Своєю активністю й завзятістю молодий юнак здобуває довір'я та увагу своїх організаційних зверхників і навчається в організаційній таємній військовій школі. В 1925 році Роман Шухевич склав іспит зрілости і, маючи бойовий вишкіл, одержав призначення до бойового відділу УВО та брав участь у різних акціях того ж відділу. Але він хоче здобувати ширше військове знання і, виїхавши до Данціґу на студії, поглиблює військовознавство на мілітарних таємних курсах, а опісля в 1929 році відбуває військовий вишкіл у польській підстаршинській школі запасних старшин.

У між часі постає Організація Українських Націоналістів, а УВО ступнево передає їй свої референтури, і в 1932 році остаточ-

но зливається з ОУН. У Західній Україні широко розгортається боротьба з польським окупантом, і друг «Дзвін» (Роман Шухевич) у 1933-1934 роках стає бойовим референтом Крайової Екзекутиви ОУН, що її очолював тоді Крайовий Провідник Степан Бандера, і яка вела в той час широкі маніфестаційні акції і боротьбу з комуністичними ячейками та польськими окупантами. Падуть постріли в большевицькому консуляті у Львові, а друг Микола Лемик віддає себе добровільно в руки польської поліції, щоб довести до політичного процесу й використати його як політичний засіб боротьби проти большевицької Москви. Ця боротьба приймає гострі форми, і польський окупант відповідає на неї посиленим терором, масовими арештами та створенням концентраційного табору в Березі Картузькій. За другом Дзвоном затріскуються в'язничні двері львівських Бриґідок у 1934 році, і його засуджують на довголітнє ув'язнення та засилають до Берези Картузької. В наслідок амнестії Роман Шухевич виходить на волю в 1938 році.

Суворе в'язничне життя, допити, переслідування й важкі умовини життя в Березі Картузькій не зламали завзятого бойовика й не зуміли вбити його завзяття. Заледве вийшовши із в'язниці, Роман Шухевич, разом з іншими друзями, переходить нелеґально кордон і стає до праці в державному будівництві Срібної Землі — Карпатської України. Там, як старшина у штабі Карпатської Січі, він був найближчим співробітником сл. п. полковника Михайла Колодзінського при організації української армії та обороняв Хуст перед наступом переважаючих мадярських збройних сил. Короткотривалий період вільного державного життя Карпатської України закінчився глибоким розчаруванням.

Покладалися великі надії, що на цьому невеликому клаптикові української землі закріпиться рідна влада, що можна буде мати на ньому власний пляцдарм для розгортання дальшої боротьби за визволення всіх українських земель. Одначе, так не сталося. Йшли тривожні дні, й над Европою згущувалися хмари та пролітали грізні передвісники невідомого майбутнього, що його готував світові брунатний нацизм. Велася посилена підготова до війни, й до неї готувалася також ОУН.

Коли вдарили перші громи Другої світової війни, Роман Шухевич знав, що назрівають великі події, які можуть цілковито змінити політичне обличчя Европи і принести визволення українському народові, тому наполегливо працював у військовій референтурі, систематично її розбудовуючи та скріплюючи.

На початку Другої світової війни Роман Шухевич стає референтом зв'язку в Проводі ОУН, у 1940-1941 роках — військовим ре-

ферентом Революційного Проводу ОУН та Крайовим Провідником Засяння. Як військовий референт і член Головного Військового Штабу ОУН, Шухевич улаштовує курси й організує в 1941 році військові частини під назвою «Дружини Українських Націоналістів». Того ж року він стає віце-міністром в українському уряді, що був утворений у Львові під головуванням Ярослава Стецька. В часах німецької окупації Роман Шухевич виконує різні важливі завдання й у 1943 році переходить у повне підпілля та стає Головою Бюра ОУН. Він прикладає дуже велику увагу військовій справі й організує підпільні партизанські загони в суцільну повстанську армію — УПА. Восени 1943 року стає її головнокомандувачем, і відтоді історична боротьба та змагання УПА проти двох великих воюючих потуг — гітлерівської Німеччини й большевицької Москви — тісно та нерозривно пов'язана з ім'ям великого командира — Тараса Чупринки.

Командир УПА — Роман Шухевич-Тарас Чупринка був не лише командиром українських повстанських сил. Він був також великим державним мужем і політиком. У серпні 1943 року Надзвичайний Великий Збір ОУН обрав його Головою Бюра ОУН, а в листопаді того ж року Роман Шухевич бере керівну участь у підготовці і в самій Першій Конференції Поневолених Народів, що відбулася на Волині. Він глибоко розуміє потребу тісної співпраці всіх поневолених народів у тотальній боротьбі з ворогами й намагається таку співпрацю затіснити та скріпити.

В липні 1944 року Перший Великий Збір Української Головної Визвольної Ради обирає Романа Шухевича Головою Генерального Секретаріяту й затверджує його на становищі Генерального Секретаря Військових Справ та Головного Командира УПА. Займаючи ці майже найвищі організаційні, політичні й військові пости, генерал-хорунжий Роман Шухевич — Тарас Чупринка безперебійно кермує революційно-визвольною боротьбою українського народу проти німецьких і московських окупантів, і в наслідок цієї боротьби їм не вдалося здійснити своїх злочинних плянів щодо України, вбити духа спротиву українського народу.

Повоєнні роки позначалися все новими методами боротьби Української Повстанської Армії з переважаючими большевицькими силами. Головний Командир був великим майстром і стратегом революційної збройної та політичної боротьби. УПА стала справжнім захисником українського народу, і її не зміг ліквідувати навіть підписаний трипакт Совєтського Союзу, Польщі та Чехо-Словаччини. За розробленими плянами революційно-підпільної боротьби українське Закерзоння потрапило довгий час вести змаг

із трьома ворожими військами, які намагалися розгромити українські повстанські формації. Хто не бачив і не пережив героїчної боротьби УПА й ОУН, тому важко зрозуміти як можна було провадити українському народові таку довгу, завзяту збройну боротьбу проти модерних армій, протиставитися німецьким та большевицьким окупантам і змагатися з комуністичними наїзниками ще довгі роки після закінчення війни. Таємнмця саме сили народу лежить у масовому революційному підйомі, фанатичному переконанні й непохитній вірі народніх мас в ідею вільної суверенної української держави, в ім'я якої вони виконували геройські чини безмежної посвяти й незвичайної витривалости. Таємниця криється також у величі самого провідника, головнокомандуючого революційною збройною силою, в його провідницьких здібностях кермувати революційним рухом.

Боротьба з переважаючими ворожими силами каже нам бачити в особі Романа Шухевича правдивого провідника, який не щадить себе, не шукає захисту, а стоїть непохитно на стійці й у відповідь на дораджування, щоб залишити край і вийти на еміґрацію, говорить такі мужньо-геройські слова: «Хто не може витримати — нехай відійде. Йдіть, не забувайте нас. Ми відступити не можемо. Я залишаюся там, де мушу бути!»

Ми відступити не можемо! . . Й Роман Шухевич не відступив, стаючи на прю з одвічним ворогом України. А за Командиром стояли когорти революційних націоналістів, непохитних борців та характерів з твердої школи ОУН, із якої вийшов і сам Командир, та створилася леґенда Тараса Чупринки. . .

Роман Шухевич був великою індивідуальністю українського революційного руху. Він був немов живий символ Лесиного «КОНТРА СПЕМ СПЕРО», бо не захитався в обличчі понадлюдської боротьби, не зійшов із позицій у тому часі, коли Україна була осамітнена, коли світ не розумів і не хотів розуміти її змагання з Москвою, а, навпаки, шукав із Кремлем замирення та згоди. Власне в тому часі Головний Командир стояв і витримав, мабуть, найважчу добу міжнародньої депресії в українській справі. Життя Командира проходило постійно в тіні ступаючої за ним смерти, в переходах із місця на місце, в перебуванні у найбільше загрожених місцях, всюди, де вимагала потреба його участи, нагляду і контролі.

Командир перемагав час і простір, а його дія поширилася на всю Україну й була більш як погордою смерти. Це була вирахувана оперативна дія вождя й командира, який знав, що кожне його рішення чи наказ можуть мати багатоуспішні або катастрофічні

наслідки для цілости революційної боротьби. Й саме його багатогранний досвід у революційній боротьбі та провідницький хист уможливлювали йому виходити не раз із найважчих і найнебезпечніших ситуацій. Він відчував глибоку відповідальність за долю багатьох тисяч української молоді, яка в рядах УПА виконувала його прикази, боролася і вмирала за великі і святі ідеали.

Становище Головного Командира і Провідника вимагали від Романа Шухевича глибокої розважливости, мужности й обережности, щоб тримати народ у тих страшних роках і не допустити до погашення революційної іскри в народніх масах, щоб народ жив у постійній революційній і психічній мобілізації, а із другого боку — щоб революційна боротьба приймала такі форми, які не дали б Москві можливостей до тотального знищення України. Шухевич знав, як горює український народ, жив разом із ним, помагав там, де міг, та боронив населення від ворожих репресій. Він здавав собі виразно справу з того, що шлях визволення України ще густо скроплюватиметься кров'ю, що ще багато жертв принесе українська нація в поході до свого визволення, але твердо наголошував такі слова: «На успіхах нашої визвольної боротьби стверджуємо в переконанні, що шлях, який ми обрали, шлях власних сил, — єдиноправильний, і що тільки цим шляхом український нарід дійде до власної самостійної української держави».

Присвячуючи особливу вагу розбудові Української Повстанської Армії, Головний Командир остерігав, що «тільки власні сили, а не зовнішні, будуть рішальні тоді, чи здобудемо ми власну державу, чи й далі залишимося в неволі, у становищі колоніяльних рабів». Організуючи УПА в умовинах затяжної боротьби із двома окупантами, Головний Командир розбудував її подивугідно. Багато чужоземних військових фахівців із великим подивом ставляться до особи Головного Командира, який зумів у таких важких обставинах, без найменшої чужоземної підтримки, створити й розбудувати таку знаменито зорганізовану повстанську армію, яка змогла довгі роки протиставитися німцям і большевикам.

У її зорганізуванні були покладені два принципи: а) збереження єдности й цілеспрямованости цілого руху й б) забезпечення якнайбільшої оперативности відділів. Виходячи з цих принципів, територія, на якій діяла УПА, була поділена на такі краї:

Північний Край (Волинська й Житомирська області);

Західній Край (Львівська, Тернопільська, Станиславівська, Чернівецька і Дрогобицька області, Перемищина, Лемківщина й Холмщина);

Південний Край (Вінницька й Кам'янець-Подільська області).

Відповідно до згаданого поділу, збройні сили УПА мали слідуючі назви: УПА — Північ, УПА — Захід й УПА — Південь. Територіяльні одиниці це були Воєнні Округи. Українська Повстанська Армія мала свій Головний Штаб, що складався зі слідуючих відділів:

1) Оперативного,
2) Розвідувального,
3) Вишкільного,
4) Організаційно-персонального,
5) Запільного,
6) Політично-виховного.

Всі відділи Воєнної Округи творили групу УПА. Діяли також Самооборонні Кущові Відділи (СКВ). До них належали звичайно цивільні люди, які мали заховану зброю, а у випадку потреби, зокрема ночами, ставали до оборонних акцій. Дуже важливу ролю відігравали зв'язки, від справности яких у великій мірі залежала дієздатність підпільного руху і всі бойові акції УПА. Особливо важливою справою, на яку постійно звертав увагу Головний Командир, був вишкіл старшинських кадрів, бо їх доплив із реґулярних армій був замалий, а тому були створені крайові старшинські й підстаршинські школи в усіх Воєнних Округах.

Історія Української Повстанської Армії — це історія героїчного змагання українських повстанців із ворогами, що мали величезну перевагу. Наприклад, бойові німецькі армії проти УПА, що їх вів генерал фон дем Бах, охоплювали всю Волинь, і в тих акціях німці кинули проти УПА 10 моторизованих батальйонів з артилерією, танками й літаками та близько 10.000 поліцаїв і жандармів. Якого великого оперативного маштабу були акції УПА проти большевиків, показує, наприклад, звідомлення групи «Говерля», яка від 1-го січня до 30-го червня, 1945 року, виконала 181 акцію, в тому 8 наскоків на районові міста, вбивши 3965 большевиків. Крім того, знищено 21 автомашину і 5 паровозів, висаджено 9 мостів, здобуто 22 кулемети, 103 автомати, 29 десятизарядок, 321 крісів, 38 пістолів та інші боєприпаси.

Поруч із бойовою акцією, справно діяла також пропаґандивна референтура УПА й ОУН. Українське підпілля й УПА популяризували серед червоноармійців справжні цілі боротьби УПА, а тим самим поширювали кличі визвольної боротьби українського народу по всьому Совєтському Союзі. Перевага ворожих сил у 1946 році, тобто в часі так званої «великої бльокади», була неймовірна.

Большевики стягнули в Західню Україну 585.000 війська, з артилерією, танками, летунством, модерними засобами зв'язку й т. п. Це справді був тривожний час. «Таких страхіть іще ніколи у своїй історії не пережила жодна країна, а навіть й Україна, якій судилося багато бачити й пережити за ввесь час її історії» — читаємо в одному з підпільних видань того часу.

У великій бльокаді було 1500 боїв і збройних сутичок, в яких УПА й ОУН утратили 5000 бойовиків, а большевики — 15.000. Геройська боротьба Закерзоння і пляновий перехід до нової тактики революційного руху, згідно з постановами Конференції Проводу ОУН у червні 1946 року, для продовжування визвольної боротьби українського народу, щоб не дозволити ворогові послабити національно-моральні вартості народу і зберегти перед знищенням революційні сили для дальшої підпільної боротьби — це були глибоко важливі завдання й рішення, які довелося здійснювати Головному Командирові УПА.

В розгарі цієї посиленої праці й боротьби впав на полі слави цей великий син українського народу, кришталевого характеру людина, яка від молоденького гімназиста пов'язала тісно своє життя з Організацією Українських Націоналістів і дійшла до її керівництва завдяки своїй невтомній, жертовній праці, віддаючи для Батьківщини себе, свою родину і своє життя.

Роман Шухевич у поєднанні протиріч, та дякуючи ширині свого політичного горизонту, мав змогу бачити широку концепцію визвольної боротьби українського народу, був соборником, і для нього не існували ніякі територіяльні, віроісповідні чи інші різниці. Для нього існувала українська нація, як найвищий і святий ідеал.

Його всесторонність, як Головного Командира УПА і Провідника ОУН на Рідних Землях, є подивугідною і вказує, що синтеза революційности та глибокого конструктивізму є можлива, й вона дала державного мужа великого маштабу. Як провідник революційно-визвольної боротьби, Роман Шухевич увійшов до історії української нації як лицар, що не змагався за пости, але з любов'ю до України й українського народу жив, змагався і склав своє життя.

Для української молоді Головний Командир УПА залишив свій заповіт, щоб вона виховувалася на героїчних прикладах визвольної боротьби УПА й ОУН, вказуючи, що:

«Героїчна боротьба УПА й визвольно-революційного підпілля — це найбільш героїчна доба в історії України. Знайте, що такої ге-

ройської доби взагалі не знає історія людства. В тінь пішли прославлені герої Термопілів. На героїзмі УПА й визвольно-революційного підпілля будуть виховуватися нові українські покоління. Боєць УПА, український революціонер, заступить місце мужнього спартанця в історії людства».

Проминуть десятиліття і століття. Прийдуть великі зміни, й Україна стане великою державою на сході Европи. В пантеоні безсмертних лицарів української нації буде увіковічнений Головний Командир Української Повстанської Армії, Роман Шухевич — Тарас Чупринка, леґендарний герой української революційно-визвольної боротьби, який народився й виріс напередодні грізних, буревійних років, створив й очолив могутню епопею збройної боротьби за визволення України, і склав своє життя на вівтарі Батьківщини, щоб вічно жити в історії буття української нації.

«Перед тобою, Українська молоде, як і перед цілою нашою еміґрацією стоїть завдання зазнайомлювати чужинців з визвольною боротьбою українського народу. Роби це при кожній нагоді і всіма засобами. Використовуй для цього свої особисті знайомства, зв'язки з молоддю інших народів і міжнародніми організаціями молоді. Запалюй молодь усіх народів на боротьбу проти большевизму. Вона найскоріше зрозуміє Тебе, бо кожна молодь найживіше обурюється на неправду і насильство і завжди готова боротися проти них».

(Із «Звернення Воюючої України до всіх українців на еміґрації»)

До питання національного визволення

Анатоль БЕДРІЙ

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИЗВОЛЬНОЇ КОНЦЕПЦІЇ

(Доповідь, виголошена на Вечорі АБН в Чікаґо, 1.12.1984)

Ідея, висловлена в кличі «Воля народам! Воля людині!», житиме в свідомості поневолених в російській імперії народів, доти, доки ці народи не стануть вільними у власних суверенних державах і доки люди цих народів не відзискають своїх Богом даних прав та влаштують своє життя в демократичних народноправних системах. Ідея «Воля народам! Воля людині!» не є не лише ідейно-політичним дороговказом для уярмлених народів, але вона також підказує і диктує відповідну визвольну стратегію, себто методу, при помочі якої народи зможуть осягнути вимріяну мету. Цю визвольну стратегію називаємо концепцією спільного фронту національно-визвольних рухів, що її виразником продовж кількох десятків років є Антибольшевицький Бльок Народів.

Ідея АБН у своїй історичній генезі є дуже давня в Україні. Вона з'явилася тоді, коли якийсь могутній завойовник намагався заволодіти Україною. Наприклад, подібна визвольна концепція зродилася була в українського князя і короля Данила Романовича (1202-1264) після того, як Україну залляла татарська навала. Князь Данило заходився формувати міжнародній хрестоносний похід проти татар з-поміж уярмлених і загрожених европейських народів. Другий приклад цієї концепції знаходимо у творах українського генія Тараса Шевченка, бо за його життя більшістю українських земель заволоділа дика російська імперія. Зокрема в поемі «Кавказ» (1845 року) Шевченко закликає всі народи «од молдаванина до фіна» об'єднатися і стати спільним фронтом проти російських окупантів. І він закликає: «Борітеся — поборете: Вам Бог помагає; За вас сила, за вас воля І правда святая!» Російська імперія вела тоді політику вбивання поневолених націй, бо уярмленим народам подавали «з московської чаші московську отруту!»

Втретє концепція спільного визвольного фронту проти жорстоких завойовників ожила в Україні в половині XX стол., коли-то

в підпільних умовинах представники 12 національностей відбули 21-22 листопада 1943 року Конференцію Поневолених Народів Східньої Европи і Азії, від якої виводить свої початки Антибольшевицький Бльок Народів.

Згідно з цією концепцією, кожний національно-визвольний рух є головним підметом відзискання національної державности в оперті на власні сили свого народу. Організація Українських Націоналістів, що є головним рушієм в АБН, висловлює цю тезу поняттям національної революції. Рівночасно кажемо, що уярмлені нації визволяться щойно тоді, коли спільними силами в скоординованому фронті виступлять проти совєтсько-російської імперії. Ці два заложення себе доповнюють. Кожен уярмлений нарід мусить безперечно сам, всіми доступними йому засобами і методами, змагатися за своє національно-державне визволення. Але визволення Білорусії, Грузії, Литви, Туркестану чи України і інших народів Европи та Азії не прийде без ліквідації цілої «єдіної-неділимої», що сьогодні виступає під назвою «Союз Совєтських Соціялістичних Республік».

До такої визвольної політики долучується ще один важний чинник, а саме факт, що російська імперія смертельно загрожує незалежному існуванню вільних народів нашої плянети, в тому і Західньому бльокові. Тому завданням АБН є пов'язати свою визвольну боротьбу з їхньою зовнішньою політикою.

Нашим завданням є вказувати західнім політикам, що в конфронтації з російською імперією вони мають вибір не двох, а трьох концепцій: нуклеарної війни, коекзистенції і постійної гонитви в зброєнні та постійної непевности, щоб не вибухнула нуклеарна війна, або наступ на цю імперію з наміром її знищення без ужиття нуклеарної зброї. І власне цю третю концепцію пропонує АБН. Концепція нуклеарної війни є згубною для всіх народів і визвольні рухи ніяк не можуть розраховувати на те, що у висліді нуклеарної війни будуть відновлені суверенні держави уярмлених москалями націй. Знов же концепція співіснування постійно зуживатиме все більше і більше більйонів долярів на нові зброєневі витрати, чим постепенно підриватиметься економія західніх потуг, і така політика все одно ніколи не дасть запевнення, що буде остаточне замирення з московською аґресивною імперією. Тому найкращою розв'язкою з погляду вільного світу є орієнтація на концепцію національних революцій внутрі російської імперії. Якщо таке міркування правильне, то спитаємо: чому досі Захід не прийняв за свою цієї спасенної концепції?

На це питання є кілька відповідей: і перша з них — Захід, зокрема стратеги США, Англії і Франції, надіються ще далі на успіх

т. зв. «політики сили» або «реальної політики», себто знайдення розв'язки для співіснування з російською імперією мирним шляхом. Друга відповідь — нечуваний різносторонній натиск росіян, які продісталися в західні правлячі верхи і які поставили собі за завдання не допустити до прийняття Заходом концепції визвольних протиросійських революцій уярмлених націй. І вони мають великий вплив, творять з різними їхніми приятелями сильну «лоббі» у західніх столицях і центрах. Третя відповідь — коли завдяки заходам АБН і знаходяться на Заході політики, які прихильно ставляться до національних змагань з ідейного боку, то їхня піддержка є обмежена двома великими сумнівами: чи дійсно можливо знищити совєтсько-російську «надпотугу» засобами ідей, психологічної війни й повстанських військ, чи визвольні рухи мають стільки сили, щоб при відповідній допомозі Заходу вони були спроможні розвалити імперію? І, що є засадниче з їхнього погляду, чи масове та послідовне піддержування революційних рухів внутрі російської імперії не викличе нуклеарної війни? Врешті, є ще одна відповідь на поставлене питання — чому досі Захід не піддержує всеціло визвольних рухів в СССР. Це та відповідь, що представники визвольних рухів на Заході замало активні в пропаґуванні та ширенні концепції національних революцій.

Саме над цим питанням, чи можливі є більші наші осяги, дозволимо собі довше застановитися. Наприклад, в здійснюванні національно-визвольної концепції під сучасну пору велику ролю може сповнити радіо. Сталося так, що Організації Українських Націоналістів і АБН вдалося переконати деяких політиків США, щоб поправити якість і кількість радіопересилань в Україну і до інших уярмлених в СССР націй з американських радіовисилень. Але тепер, коли потрібно українській громадськості заанґажуватися в здійсненню і використанню прихильної настанови до нас цих політиків у США, то зацікавлення громадських установ програмами «Голосу Америки» і «Радіо Свобода» є зовсім замале.

Інший приклад: президент Реґан назвав був у своїй промові з 16-го липня, 1984 р. Юрія Шухевича «українським патріотом» і що від мільйонів борців за волю уярмлених націй, таких як Юрій Шухевич, треба всім черпати моральну силу. Згідно з американською політичною термінологією, слово «патріот» є майже рівнозначне з українським поняттям «націоналіст». Але, чи українська спільнота в США і інших країнах задовільно скапіталізувала це особливе і виразне відзначення і вирізнення президентом США Юрія Шухевича і націоналістичного руху, що репрезентує прізвище Шухевича? Три дні пізніше від згаданої промови, а саме 19-го липня 1984 р., президент Реґан у іншій своїй промові розрізнив леґальне вживання збройної сили визвольними рухами проти

окупантів від нелеґального вживання зброї тоталітарними аґресорами задля завоювання. Якщо пов'яжемо вислови обидвох промов, то побачимо, що декляративно президент США наблизився дуже близько до концепції національних революцій внутрі російської імперії, бо ген. Роман Шухевич, батько згаданого президентом Юрія, рівночасно був головним командиром революційної повстанської армії і революційної націоналістичної організації, що боролися і боряться проти російських імперіялістів.

Добрим осягом організованої української спільноти в Америці є резолюція про Голод в Україні 1932-1933 років, поповнений московськими расистами, яку прийняв Конґрес США і підписав президент Р. Реґан. На цей урядовий акт мусить реаґувати українська зорганізована громада сотнями відповідних листів, телеґрам і телефонів до урядових чинників. Візьмемо недавню передачу в польській мові якогось Памяна нібито в обороні митрополита Андрія Шептицького. Насправді це наклеп-пашквіль на Організацію Українських Націоналістів з обвинуваченням її у воєнних злочинах. Знову ж мусіли б бути від наших установ і громадянства гострі протести проти такої злісної й брехливої передачі польського відділу Радіо «Вільна Европа».

Знаємо, що є чужинецькі високі старшини й генерали, які інтересуються концепцією національно-повстанської боротьби внутрі російської імперії. Але спитаймо самі себе, скільки сьогодні є спеціялістів-військовиків між нами, які спроможні фахово викладати на вищих військових школах теорію національних революцій, розпрацьовану Дмитром Донцовом, Петром Полтавою, Степаном Бандерою, Ярославом Стецьком і другими?

Підсумок: можливості нашої визвольної дії є більші, ніж наші практичні вияви.

В Америці, Англії і в інших країнах західнього світу українська національно-визвольна боротьба і концепція АБН мають певний гурт прихильників. Актуальним питанням є: як розвіяти в цих людей сумніви згадані попередньо, щоб вони рішилися спрямувати уряди їхніх держав на конкретну піддержку нашої визвольної концепції? Відповідь коротка: переконуючими нашими успіхами.

В теперішній стадії української визвольної боротьби звернім більшу увагу на два комплекси: ідейний бій проти москалів в Україні радієвим шляхом і посилення ідейно-психологічної боротьби скерованої проти російської імперської армії з наміром її розкладу, починаючи з Афганістану. Радіо — це сьогодні потужна зброя. Намагаймося, щоб із вільного світу йшов етером постійний ідейний наступ проти російщення уярмлених націй, проти політики вищости росіян над поневоленими народами, проти масового

переселювання уярмлених народів на чужі території імперії, проти постійної колоніяльно-господарської експлуатації уярмлених націй, проти нищення національних катакомбних Церков і проти нищення національних культур. Треба, щоб західні радіовисильні передавали якнайбільше інформацій про провідних борців за національне визволення, про визвольні змагання минулих десятиліть, про великі твори революційних мислителів уярмлених націй, як, наприклад, Миколи Міхновського, Дмитра Донцова, Степана Бандери тощо. Ці твори визначних авторів можна вичерпно передавати в рамках програм, на що згідні теперішні провідники американських радіовисилань. Треба лише наших енергійних зусиль в цьому напрямі.

Афганістан є знаменитою нагодою для примінення концепції національних революцій, бо більшість персоналу окупаційних військ становлять вояки з уярмлених націй. Цю армію треба поборювати не лише модерною зброєю, але рівночасно ідейною зброєю національно-визвольних ідей та при помочі стратегії й тактики національної революції. Треба вести таку потужну кампанію, яка вплинула б на вояцтво в такий спосіб, щоб якнайбільше неросіян в окупаційній армії переходили на бік афганських повстанців і боролися проти імперії за визволення їхніх націй. Якщо б в наслідок відповідної психологічної війни, хоч би на початок сто туркестанців, сибіряків, азербайджанців, чи українців із рядів совєтської армії сформували свої повстанські відділи і старалися пенетрувати в нутро Совєтського Союзу, то такі події розголосили б західні радіовисильні на терени цілої імперії. Такі інформації мали б потрясаючий вплив на цілу імперію та мобілізували б народи до визвольної боротьби. Сто повстанців внутрі СССР має більше значення, ніж сто знищених танків десь в горах Афганістану.

Афганістан може стати початком остаточного кінця російської імперії! Афганістан є одинокою територією, на котру Москва вислала безпосередньо свої державні військові сили поза кордони, здобуті ще 1945 року. Збройну визвольну боротьбу муджагедінів вільний світ мусить втримати якнайдовше, доти, доки Москва не відступить. Але і тоді, в цей момент, Захід не сміє допустити до того, щоб москалі відвели свої війська лише поза кордон Афганістану. Революційні війська повинні б продовжувати наступ, бо на північній стороні цього кордону є також окуповані неросійські території — найперше просторий Туркестан, а далі інші уярмлені нації.

Я не вірю в те, що москалі заберуться з Афганістану лише в наслідок боротьби афганців, як не забралися вони ані з одної ін-

шої окупованої країни. Перемога над російськими імперіялістами прийде лише в наслідок реалізації концепції революцій усіх уярмлених націй! Сама лише допомога муджагедінам модерною зброєю не принесе їм перемоги, як не дало перемоги одностороннє, себто технологічне озброєння Південного В'єтнаму. Із збільшенням допомоги афганцям мусить рівночасно йти збільшена допомога туркестанцям, українцям, грузинам, литовцям і т. д. А така розгорнена допомога єдино правильна на основі концепції АБН.

На різні важливі виступи Ярослава Стецька, голови Проводу ОУН і ЦК АБН, президента Рональда Реґана з прихильними висловами про уярмлені Росією нації, Москва реаґує шантажуванням і страшенням Заходу нуклеарною війною. Страх перед нуклеарною війною якнайбільше використовує сильна російська еміґрація в західніх країнах для спрямовування державних проводів на шлях детанту і мирного співіснування з російською імперією, поборюючи рівночасно впливи визвольної концепції АБН. Вимовним прикладом цього була велика конференція, організована формально Стейт департментом в місяці жовтні 1982 року, на якій ряд промовців пропонували фальшиву «визвольну концепцію» на базі збереження «єдиної-неділимої» та атакували лише «злий режим». За минулих два роки спостерігаємо, що зі зростом впливів визвольних рухів поневолених народів, зокрема України, у Вашінґтоні зросла також надзвичайно активність єдинонеділимської пропаґанди різних Зінов'євих, Устінових, Солженіциних, Буковських, Алексєєвих, Резистансу Інтернаціонального з Григоренком, різних Европейських Зв'язкових Груп, сахаровських комітетів, Кузнєцових, Максімових тощо. З ними в парі діє постійно потужний дезінформ КҐБ і цілого імперського апарату. Цей наступ має навіть свій вимовний резонанс на внутрішньоукраїнському відтинку, де йде з боку середовища ІСНО атака на ОУН, АБН, резолюції прийняті IV Конґресом СКВУ, на ОУВФ і громадські централі які стоять на безкомпромісових позиціях боротьби за УССД і проти російської імперії, проти патріярхального завершення наших Церков і проти всякого спротиву «культобмінові» з колоніяльною формацією УССР.

Підсумовуючи сказане, дозволю собі висловити твердження, що ми живемо в дуже критичному для української нації часі: москалі приготовляються до необхідних адміністративно-структуральних, технологічних і економічних реформ та зміни покоління при владі в імперії. У Вашінґтоні проходить змаг двох концепцій американської зовнішньої політики — чи йти по лінії детанту і замирення з Росією, а чи по лінії, якою почав іти президент Рональд Реґан у напрямі до концепції визвольних національних революю-

цій. Якщо москалі гладко переборять визрілі внутрішні кризи, а на Заході запанує дух замирення з Росією, то прийдуть тяжкі роки для українського народу і всіх уярмлених націй.

Але такий песимістичний сценарій зовсім не мусить запанувати. Чи у Вашінґтоні візьме верх детантська концепція, а чи визвольна — багато залежатиме від нас і від активу уярмлених націй на вашінґтонському форумі. Дотеперішніх прихильних ідейно-моральних заяв групи людей біля президента Реґана не вільно прогайнувати, занедбати, легко здати, а потрібно дати цій прихильній до визвольної політики групі політиків всю можливу піддержку. Треба, щоб у Вашінґтоні діяла сильна «лоббі» АБН і ОУН. З другого боку, в Москві необхідні переміни можуть не вийти, конфліктні сили будуть зростати, розслаблюючи і розкладаючи імперію, до чого може багато причинитися відповідна визвольна протиімперська політика Заходу.

Ми є в ситуації, як казав Дмитро Донцов — «або-або». Перед нами є саме тепер велика історична нагода і, додам, місія розгортати визвольні процеси в українськім народі і в імперії, а не лише задовольнятися фразеологічними ефектами під час різних побутових і ювілейних імпрез, на яких кажемо, що ми «боремося». Замало є втримувати національно-активні сили на веґетаційному рівні, бо тоді будемо повільно скочуватися до рівня засимільованої етнічної групи. Наша дія має носити характер ударних, серйозних, перспективних акцій на висоті державних кіл Заходу і проти всіх російських сил, стійко придержуючись клича: «Воля народам! Воля людині!»

ЧИТАЙТЕ! ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ

«ВІСНИК»

суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Організації Оборони Чотирьох Свобід України,

що стоячи на християнських національно-соборницьких засадах, насвітлює проблеми українського національно-визвольного руху, містить статті на міжнародні, крайові, внутрішньоукраїнські, політичні, економічні, суспільно-виховні, наукові, літературні та мистецькі теми; друкує твори сучасних українських письменників і поетів, а також містить критичні літературно-мистецькі огляди.

Адреса: "VISNYK" — THE HERALD

P.O. Box 304, Cooper Station — New York 3, N.Y., U.S.A.

Є. СЛОНІВСЬКИЙ
Інститут ім. Симона Петлюри

ГОЛОД, ЯК СПЕЦИФІЧНА ФОРМА БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ

(Порівняльна аналіза голоду 1921-22 рр. з голодом 1932-33 рр.: Доповідь, виголошена на об'єднаній Науковій Конференції Наукового Товариства ім. Шевченка та Інституту ім. Симона Петлюри, присвячена відзначенню 50-річчя Великого Штучного Голоду в Україні 1932-1933 рр.)

Історичні передумови голоду в Україні

Дорогі слухачі, в початку своєї доповіді я дозволю собі навести коротенький уривок з вірша російського поета Алєксея Толстого:

«Ти знаєшь край, ґдє всьо обільєм дишет,
Ґдє рєкі льются чище сєрєбра,
Ґдє вєтєрок стєпной ковиль колишет,
В садах і рощах тонут хутора?»

В цьому вірші відбита любов російського поета до нашого краю, хоч сам поет українофілом ніколи не був, а навпаки, був виразно ідейним росіянином і дивився на Україну тільки як на «Юг» Росії. Він захоплювався природною красою України, її господарським «благоустроєм», побутом народу, але насамперед його вражали, як і кожного росіянина, багатства України. Я навів цей уривок не для того, щоб охарактеризувати вам цього поета як майстра поетичного слова, а чи продемонструвати його російський-ідейний патріотизм. Ні! Я наводжу уривок з цього вірша, щоб показати те основне зерно, що згадане в його поезії, а саме: «Край ґдє всьо обільєм дишет», тобто, багатства України, які, протягом усієї нашої трагічної історії, завжди були спонукою до заздрости всіх наших сусідів, а особливо росіян. Оцей самий *«край, ґдє всьо обільєм дишет»*, став основним яблуком вічного роздору між українським і російським народами, головною причиною ненажерливого російського імперіялізму і поштовхом до витворення в російському народі нелюдської ненависти до нашого народу.

Приглядаючись до всіх головних подій у нашому останньому трьохстолітньому існуванню, ми можемо ствердити, що Москва завжди намагалася опанувати нашу родючу землю, так щедро обдаровану прикметами гарного й лагідного підсоння, з тим, щоб

зробити її своєю завойованою колонією, а її народ — своїм рабом. Але найкращі сини українського народу завжди давали належну відсіч московським завойовникам.

Переяславська угода з 1654 року була неоправданою помилкою нашого великого гетьмана Богдана Хмельницького, яка допомогла Москві міцно осістися в Україні на довгі століття. Спроби його наступників вирвати Україну з московського ярма не увінчалися успіхом.

Гетьман Іван Мазепа в союзі зі Швецією намагався звільнити Україну від московського поневолення, але, як відомо, перемога залишилася тоді за московським царем Петром І, який, перевівши в Україні криваву розправу з непокірними, зліквідувавши козацьку провідну верству й обрізавши всі вольності народні, ще більше закабалив Україну і запряг її народ в російське ярмо.

Користуючись цим, пізніші петербурзькі імператори пофальшували всю нашу історію, навіть назву собі перебрали від України-Руси. Вони навмисне приховували від зовнішнього світу все, що нагадувало про Україну, її незалежність та її досягнення в давнину. Та все ж минуле століття дало цілу низку письменників, поетів, мистців і вчених, під проводом яких навіть в умовах офіційної заборони і жорстокого переслідування української мови Україна створила свою відрубну національну культуру, свою науку, клясичну літературу та своє власне мистецтво, чим підвела національну-культурну базу під своє незалежне існування.

З розгромом російської царської імперії в 1917 р., український народ у тяжкій боротьбі з московським наїзником виборов собі національну незалежність у формі Української Народньої Республіки. Але загальний хаос, большевицька демагогічна пропаґанда, ворожа поведінка «єдинонеділимської» білоґваржійщини та короткозора байдужість Заходу, що допомагав білій або червоній Росії, не дозволили нашій нації встоятись. Україна була поділена поміж чотирма державами. Господарем найбільшої із чотирьох частин української землі став російсько-большевицький окупант, на теренах якого й був умисно спричинений, пляново організований супроти українців голод.

Голод можна означити декількома дефініціями, залежно від характеру самого голоду, як явища. Деякі люди, що пам'ятають царські часи в Росії, стверджували, що голод бував і за царя, але тодішній голод у більшості випадків бував обумовлений природно-стихійними умовами, такими, як посуха, повінь чи пожежа, що винищували збіжжя чи спричинювали недорід, що й ставав основною причиною голоду, і тоді такий голод часто називали стихійним голодом.

З інформаційно-літературних джерел ми так само довідуємося про найбільший стихійний голод в Індії, що трапився в 1818-1819 рр., як наслідок несприятливих кліматичних умов. Але про цей голод говорив, писав і приймав участь у рятуванні індусів увесь заможний цивілізований світ, хоча смертність жертв того стихійного голоду у відсотковому відношенні до населення Індії у п'ять разів була нижчою ніж смертність нашого населення під час голоду 1932-33 рр.

Навіть голод, спричинений війною, може підпадати під категорію несподіваного лиха, і, як таке, може бути оправдане, як випадкове нещастя, нав'язане тому чи іншому народові зовнішніми військовими обставинами, незалежно від людини.

Поруч з цими міркуваннями, ми мусимо поставити питання: яка ж дефініція може бути дана голодові 1932-33 рр.? Ми, як свідки голоду, знаємо, що від того голоду вимерли мільйони селян, що жили, так би мовити, під політично-правною опікою «робітничо-селянської влади», в якої усі елеватори і всі залізничні склепи в той час тріщали від українського збіжжя. З сучасної статистичної літератури довідуємося, що в наслідок голоду 1932-33 рр. українські села втратили по 15, 30, 50 відсотків свого населення, а були й такі села, що цілковито зникли з лиця землі. Під цими втратами розуміємо смертність тих селян, що були охоплені голодомором в селах, а скільки було тих, що померли також від примусового голоду під час депортацій на північ, перебуваючих на засланнях, у в'язницях, концтаборах та в різних інших ізоляціях, то про це хіба сам Бог відає.

Різні інформаційні джерела по різному подають кількість жертв голоду 1932-1933 рр. Ці дані дуже хитаються поміж трьома і десятьма мільйонами, але тут я можу навести цифрові дані, добуті мною з письмових тверджень деяких науковців, публіцистів та політиків. І так, наприклад, український науковець С. Сосновий, згідно даних узятих ним із статистично-економічної річної книги по с/господарстві, виданої в Харкові в 1939 р., підрахував, що голод 1932-1933 рр. зредукував населення України на 7,500.000 осіб, тобто, що за 8-9 місяців голодової трагедії, Україна втратила близько 19% свого населення. А якщо сюди додати жертви голоду на Кубані й Донщині, то втрати українського народу в той голодовий період сягають 8-9,000.000 селянських душ. За підрахунком деяких фахівців статистично було встановлено, що кожного дня вмирало приблизно 25.000 осіб, тобто понад 1.000 людей щогодини, або ж 17 осіб щохвилини.

Інший український вчений, Дмитро Соловей, у своїх друкованих працях про голод в Україні твердить, що від голоду загинуло 6,500.000 людей.

Отто Шіллер, колишній німецький аґрикультурний аташе в Москві, доводив, що загинувших від голоду в Україні було 7,500.000 осіб.

Балицький, колишній шеф ОҐПУ в Україні, констатував, що число померлих від голоду в Україні становить 8,500.000 осіб.

Навіть сам Сталін в розмові з Черчілем в Ялті признався, що переведення примусової колективізації в роках 1929-1933 забрало від нього понад 10 мільйонів людей. Безперечно, що більшість із цих 10 мільйонів були люди, які померли від голоду 1932-33 рр.

Також совєтсько-російські статистичні дані, опубліковані в совєтсько-російських річних книгах за 1932 і 1934 роки, показують, що дійсне число померлих від голоду в той період є не меншим ніж 5,800.000 осіб, а офіційний совєтський перепис з 1939 р. подає, що між двома переписами (1926 і 1939) українців у СССР зменшилося на 10%.

Очевидно, що точного числа померлих від голоду в Україні сьогодні встановити не можливо, бо червона Москва завжди приховувала та й досі приховує правдиві цифрові дані в справі зумисно організованого голоду. Але, користуючись методом середньо-пропорціонального підрахунку на підставі даних зазначених першими чотирьома авторами, ми можемо констатувати, що більш реальним числом загинувших в Україні людей від голоду в тому періоді є 7,500.000, або приблизно 18.8% всього населення України.

Таке високе число загинувших від голоду підтверджує нам, що голод того періоду не був якимсь стихійним явищем, а являвся пляново-організованою акцією совєтського уряду і російської комуністичної партії під проводом Сталіна, спрямованої на виснаження, обезсилення і фізичне нищення українського народу з наміром, щоб зробити його неспроможним боротися за своє незалежне існування. Ім'я цій акції *геноцид,* ціль його — *остаточно зламати національно-самостійницьку поставу українського народу,* з тим, щоб Україну раз назавжди привласнити собі та інтенсивно експлуатувати її економічні багатства в користь добробутного існування російської нації та панування ідеї її ненаситного світового імперіялізму. Таким чином, якщо ми говоримо про фізичне нищення одного народу другим, ми маємо на думці застосування фізичного терору, що формує цілий процес *народовбивства.* Отже, нищення українського народу голодом 1932-33 рр. було нічим іншим, як *модерною формою народовбивства,* або *специфічною формою терору,* опертого на цілу низку т. зв. проміжних і допоміжних видів фізичного терору. А голодова політика совєтської Москви в 1932-33 рр. була нічим іншим, як страш-

ною помстою за спротив українського народу російському імперіялізмові совєтського ґатунку.

Українська історія не знає випадків, які своєю трагедією могли б зрівнятись з голодомором 1932-33 рр., хібащо трагедія населення гетьманської столиці Батурина, коли-то під час визвольної боротьби гетьмана Івана Мазепи проти Москви з наказу Петра І Меншіков зі своїм військом вирізав усе населення до єдиної душі — включно з жінками, дітьми, стариками, і спалив столицю. Але тоді йшла війна, і, очевидно, люба військова атака скоріше може бути виправданою, аніж ворожий напад на безборонний люд у мирний час.

Історично-причинних коренів голоду 1932-33 рр. треба шукати у тих історично-шовіністичних подвигах росіян супроти України, про які я вже тут згадував. А головний стовбур історично-політичної еволюції голодової трагедії 1932-33 рр. бере свій початок у першій голодовій трагедії українського народу в 1921-22 рр. Тому обидві ці трагедії виглядають ніби дві різні галузки, що виходять від одного і того ж політичного стовбура, який заповняє їх одним і тим же змістом. поскільки ці дві голодові трагедії є тільки двома різними проявами одного й того ж явища в різних часах тієї самої большевицької доби, то вони мусять розглядатись як одне ціле, але з огляду на велике нагромадження фактів і подій ми їх трактуємо як дві підтеми тої самої теми.

Деякі подібності двох голодових трагедій

Обидві ці голодові трагедії, хоча й відбувалися у різні періоди большевицької влади, все ж мають в собі багато ідейно-спільного, а в своєму змісті — багато подібного. Подібність їх зводиться до слідуючих фраґментів:

1. як один, так і другий голод, були зумисно і пляново організовані тим самим політичним режимом, з тою самою головною ціллю зламати спротив українського народу, головно селянства, і підкорити його московсько-большевицькому режимові;

2. основною передумовою обох голодових трагедій була добре продумана грабіжницька акція супроти селянства, оперта на крайно-жорстокий терор ЧК-ОҐПУ;

3. специфіка голодового терору в обох голодових трагедіях є подібною:

(а) Специфіка цієї форми терору полягає в початковій замаскованості його дії, і, з цієї точки погляду, в його практичній зручності для терористів застосувати цю форму терору, бо доказність його вживання не відразу стає наглядною. Іншими словами, голод є специфічним терором тому, що ефективність його дії не прояв-

ляється відразу, а є наслідком порівняльно довгого, прихованого і поступового руйнування людського організму.

Щоб ясніше уявити собі руйнування організму голодом, ми мусимо звернути свою увагу на ті зміни, які відбуваються в людському організмі під час його голодування. Деякі медичні свідчення зазначають, що під час голоду життєво-необхідна кількість цукру і товщу досить швидко зникає, в наслідок чого організм з кожним днем стає слабшим і виглядає зношеним. Шкіра стає тонкою, набуває сіруватого кольору і покривається зморщками. Людина, буквально кожного дня, змінюється своїм зовнішнім обліком, і стає старішою. Малі діти на обличчі часто виглядають, як старі люди. Харчово-порушуючі процеси інколи спричинюють висихання тканин і тоді голодуючий організм нагадує собою обмотаного в шкіру скелета, але найчастіше тканини наповнюються рідиною і розбухають, в наслідок чого ноги, руки й обличчя опухають. Шкіра часто тріскається і виділює рідину, а на ній появляються рани, які дуже повільно загоюються. Ціле тіло втрачає силу: незначна фізична напруга спричинює незвичайну втому. Для виконування найбільш необхідних життєвих функцій, таких як дихання, биття серця й руху м'язів, організм використовує свою власну білкову речовину (альбумін), тобто споживає сам себе, в наслідок чого загальна слабість організму побільшується з кожним днем. Нервова система стає особливо слабою і тому координація фізіологічних процесів дуже порушується. В наслідок слабої діяльности нервової системи, часто може виникати т. зв. голодова даєрія, яка є дуже небезпечною під час рухів організму, бо при його найменшій напрузі вона може спричинювати параліч серця і викликати наглу смерть. В наслідок послаблення фізіологічних процесів в організмі його опановує надзвичайна сонливість, яка може перетворюватись у хворобливо-затяжний сон, що, зрештою, приводить до смерти.

На підставі переліку тих змін, що появляються в організмі під час голоду, ми можемо зробити висновок, що людський організм під час голоду нагадує собою ту хемічну лябораторію, в якій від недостатнього доступу кисня хемічні реакції, що пов'язані з процесом горіння, ідуть на спад. Так само від браку харчу в живому організмі життєво-енергетичні процеси поступово втухають і тоді організм, замість втримання своїх фізичних сил в постійному хемічно-біологічному балансі за рахунок поступаючого харчу з-зовні, зачинає харчуватися своїми власними запасами, в наслідок чого наступає процес самопожирання організму: його власні запаси поступово вичерпуються, обмін речовин порушується, починаються в організмі різноманітні фізіологічні розлади, деякі клітини редукуються і втрачають здібність до відновлення, проходить поступова деґенерація тканин і біохемічні функції їх

поступово видозмінюються. Замість біохемічних реакцій, спрямованих на відновлення живучости організму, появляються реакції, які породжують його фізично-енерґетичний занепад, що поступово доводить організм до смерти.

(б) Специфічність голодового терору також полягає в його спроможності, подібно до епідемічної пошести, охоплювати великі маси людей одночасно, незалежно від віку, статі чи суспільно-соціяльного положення, виводити їх з потоку життя і цим викликати погіршення демографічного стану населення.

(в) Вигода для терористів вживати цю форму терору з міркувань її ефективного нищення біологічної субстанції того чи іншого народу, в даному разі українського народу, бо голод в першу чергу умертвлює дітей, організм яких вимагає досить харчу для свого росту, а також середнього віку здорових чоловіків, які в наслідок свого фізичного складу потребують достатнього харчування. В силу великої смертности цих двох катеґорій людей, не тільки ліквідується загальний національний приріст, але і проходить повна деґрадація народу взагалі.

(г) Голодуючий людський організм в наслідок своєї фізичної слабости має нахил до різноманітних захворювань, що створює можливість організаторам голоду пов'язувати причину смерти з тою чи іншою хворобою, а не з голодом, від якого фактично наступила смерть. Український психіятр, здається, колишній професор харківського медичного інституту, М. Міщенко, в своїй статті під назвою «Ментальні і фізичні впливи голоду» зазначає, що якраз мозок і взагалі нервова система найбільше пошкоджуються голодовим терором, породжуючи великі психічні зміни в організмі, які ведуть до серйозних захворювань. На його думку кора головного мозку, що є управителем всього нервово-фізіологічного життя в організмі, найбільше піддається неґативним впливам голоду. Наприклад, вона в своєму послабленому стані втрачає контролю над нижчими центрами нервової системи — місцем успадкованих інстинктів, в наслідок чого збудження харчово-полювального інстинкту доходить до крайніх розмірів. Діяльність цього інстинкту набуває таких темпів і такої сили, що викликає психологічні зміни в свідомості, диктує нові закони поведінки, змінює духовний образ людини і повністю домінує над всією її особистістю. Досить часто під час голоду інстинкт пошукування харчу примушував батьків кидати свої родини, матерів, виганяти своїх дітей з дому, а дітей втікати геть від батьків в пошуках харчу. Такі діти, ставши бездомними, в зв'язку з послабленою діяльністю мозку легко можуть іти на різні злочини, а вже тоді большевицька влада ніби має законну підставу таких дітей карати, немов би то вже за свідомо вчинені злочини. Проф. Мі-

щенко підкреслює у своїх свідченнях, що дуже багато таких дітей появлялося під час голоду на вулицях Харкова, де їх підбирали органи міліції й ҐПУ, вивозили далеко за межі міста і скидали в глибокі провалля. Але вже під кінець голодової трагедії, під впливом засудження цих вчинків в закордонній пресі, ҐПУ організувало величезний концентраційний табір для таких дітей, який люди пошепки називали «бараками смерти», бо дійсно смертність в тих бараках досягала 50%.

Так само, як і в дітей, в значній мірі голодовим терором пошкоджується й мозок дорослих. З початку це пошкодження проявляється у виникненні цілої низки психоз, головно пов'язаних з інстинктом пошукування їжі, але пізніше дія цих психоз виливається в справжнє божевілля, яке може бути головною причиною замордування своїх власних чи чужих дітей з метою канібалізму чи застосування якихось інших нелюдських вчинків, що караються державним законом. Інколи в розмовах з нашими людьми доводиться чути, що, мовляв, ми не мусимо виявляти перед західнім світом канібалізм наших матерів, бо, мовляв, тутешні люди можуть сказати: «що це за такий дикий народ українці, жінки яких з'їдають власних дітей». Але психіятрично-лікарські свідчення ясно показують, що причини канібалізму під час голоду в Україні пояснюються якраз божевіллям, до якого українці були доведені зумисно створеним голодом. Виходячи з цих міркувань, ми, як українська політична еміґрація на Заході, якраз мусимо не замовчувати суттєвих фактів голодомору, а навпаки — інформувати й освідомлювати цей дивний західній світ про силу і наслідки голодового терору, як специфічної форми, якою большевики послуговуються в своєму народовбивстві супроти неросійських народів, а в першій мірі супроти українців. Наше благородне завдання: *нагадати народам Заходу, що вони також, як і ми, належать до кола неросійських народів.*

Професор Міщенко в своєму свідченні підкреслює, що в психіятрії немає нічого такого, що специфічно означало б як психоз від голоду, бо таким голодом, від якого терпіла Україна західня наука ніколи не займалася, а совєтській психіятрії, з причин приховування голоду перед зовнішнім світом, було просто заборонено провадити будь-які наукові досліди в цій ділянці. Навпаки, медицині було дане таємне роз'яснення, що у випадку, якби хтось звертався до лікаря зі скаргою на слабість від голоду, лікар мусів би констатувати якусь придуману хворобу і пояснити хворому, що те, що в нього сталося, зовсім не пов'язане з якимсь голодом, а цілком залежить від природнього дефекту його органів, кліматичних умов, є наслідком тієї праці, якою голодний пацієнт раніше займався, або, в крайньому разі — записати цю хворобу на сучасне нетравлення шлунка, але не дозволено було говорити пацієнто-

ві, що поганий стан його організму пов'язаний з голодом, бо, мовляв, в «країні соціялізму, де все передбачене і заплянoване наперед, не може бути якого будь голоду».

4. Практичними організаторами обох голодових трагедій були російські комуністи, що активно діяли в Україні за інструкціями свого центру з Москви.

5. Подібна також суть політично-економічних і соціяльних акцій, що відігравали допоміжну ролю в організації обох голодових трагедій — таких, як розкуркулення, примусова колективізація, хлібоздача та інші, але в кожній трагедії вони носили своєрідний характер та по різному використовувалися. Наприклад: розкуркулення в голодовій трагедії 1921-22 рр. застосовувалося тільки як кара супроти заможних селян, які не могли виконати доведених їм плянів хлібної розкладки. Отже, в ті часи розкуркулення відігравало ролю, так би мовити, карного міроприємства у процесі викачування в селян хліба. Розкуркулення в часі підготовки другої голодової трагедії в 1932-33 рр. носило зовсім інший характер від розкуркулення з часів першої голодової трагедії. Офіційно це не була жодна кара за якусь провину заможного селянина, а переведення в життя соціяльно-ідеологічної частини комуністично-большевицької програми, що узаконювала ведення т. зв. клясової боротьби. В додатку до того, воно мало тісний зв'язок з переведенням суцільної колективізації, з якою розкуркулення з часів воєнного комунізму цілковито не було пов'язане.

Так само, *примусова колективізація,* якщо так можна висловитись, була активною учасницею в підготуванні обох голодових трагедій. Але в часи голодової трагедії 1921-22 рр. колективізація носила зовсім інший характер ніж в часи голодової трагедії 1932-33 рр. Головна ціль їх була спільна, а саме: ожебрачити і ограбити українського селянина, але форма організації колективного господарювання була різна. В початках заснування совєтської влади в Україні колективною формою господарювання, силою накиненою селянам, відразу стала комуна, тоді як колективізація перед голодовою трагедією 1932-33 рр. перепроваджувалася ступнево: СОЗ-Артіль-Комуна. Суцільна колективізація цього періоду перепроваджувалася в життя примусово, із застосуванням фізичного терору у прискореному темпі, щоб полегшити спосіб грабування сільсько-господарської продукції через колгоспи і цим якнайскорше ожебрачити селянство та створити передумови для неминучої голодової катастрофи.

Хлібна розкладка в часи воєнного комунізму і хлібозаготівлі початків 30-их років були найголовнішими акціями большевиків, що відіграли найбільш злочинну ролю у спричиненні обох голодових трагедій. Це були якраз ті дві головні події, що найбільш

виснажуюче діяли і впливали на життьове існування українського народу в передголодові й голодові періоди, бо обидві ці події позначилися проявами найжорстокішої поведінки російсько-большевицьких окупантів супроти українського селянства. Так само перепроваджувалися вони в життя дуже побідними методами: висувався певний плян хлібоздачі на село, а місцева влада доводила плян до двору. Як правило, вже початкове обкладання селянина цим хлібним податком відзначалося відчутними нормами, але з виконанням першого пляну большевицька влада висувала другий плян, що своїми розмірами, хоч і виглядав слабшим за перший плян, але після виконання його селянин вже серйозно задумувався, як йому та його родині проіснувати до весни. Майже ніколи з виконанням другого пляну справа не кінчалася. Дуже часто большевицька влада вводила ще і третій плян хлібоздачі, який в часи голодової трагедії 1932-33 рр. носив назву *зустрічного пляну,* що ніби-то висовувався з ініціятиви місцевого сільського активу. В періоді воєнного комунізму цей плян був без назви і вводився в дію російською військовою окупаційною владою для заможніших селян. Суть цього третього пляну хлібоздачі під час підготовки обох голодових трагедій та сама: він остаточно добивав селянина, ставив його в безвихідний стан і, фактично, спричинював голод.

Так було з продрозкладкою в першій голодовій трагедії, так було й з хлібозаготівлями в періоді голоду 1932-33 рр. Різниця в підготуванні обох голодових трагедій полягала в дії різних дійових осіб. Себто, в періоді підготовки першої голодової трагедії головними діючими особами були представники військових «продзагонів», які мали справу з клясово-поділеним селянством, а в періоді підготовки другої голодової трагедії головними заправилами перепровадження в життя хлібозаготівель були представники цивільної російсько-большевицької влади, з партійним квитком у кишені, що діяли під назвою «стотисячників», для яких головним полем большевицьких експериментів була клясово-однорідна маса колгоспного селянства. Тепер головним завданням російської комуністичної влади було: з допомогою української комуністичної партії якнайскорше приборкати колгоспне селянство і повністю поставити його на службу своїм політично-господарським цілям. А головною ціллю російсько-комуністичної партії було, якнайінтенсивніше виконання плянів хлібозаготівель, запроєктованих і подиктованих Москвою. Тоді було висунуте гасло: «Боротьба за хліб, боротьба за соціялізм», яке було в основному спрямоване на посилення грабункової політики Москви щодо хлібозаготівель.

Все лихо було в тому, що хлібозаготовчі пляни Москви щодо

України виглядали дуже нереальними, несправедливими і спеціяльно спрямовані на нищення економічно-господарського стандарту українського народу. А що пляни Москви дійсно такими були, то це підтверджують дуже зависокі норми хлібозаготівель, визначених Москвою. Ці норми були в 2-3 рази підвищеними в порівнянні з розміром заготівель у кращі врожайні роки до колективізації. Так, наприклад, у 1930 році з України було вивезено 7.7 мільйонів тонн хліба. Це становило 33% всього зібраного тоді в Україні врожаю, що окреслювався тоді в 23 мільйони тонн збіжжя. У кращому, для прикладу, 1926 році до Росії було вивезено 3.3 млн. тонн, або 21% усього зібраного в той рік врожаю. Відсотково з України бралося значно більше ніж з Росії та інших республік СССР, бо в той час, коли гуртовий збір хліба в Україні становив лише 27% всього врожаю СССР, хлібозаготівлі з України становили аж 38% заготівель усього СССР. Вся біда була в тому, що посівні площі і врожаї обнижалися з кожним роком, а пляни хлібозаготівель доводилися по минулих роках, коли врожаї були вищі. Плян хлібозаготівлі в 1931 р. був 7.7 мільйонів тонн, тобто 33% з 23-ох мільйонів тонн в 1930 р., тоді, як урожай в 1931 р. дав тільки 18.3 млн. тон, та й ще крім того майже 30% його було втрачено під час жнив, але для Москви така статистика ніякого значення не мала, бо вона мала намір забрати з України весь хліб, незалежно від українських селянських жертв.

Уже заготівлями 1931 року, що переводилися з допомогою місцевих комуністів, і то з великою жорстокістю, від колгоспників було забрано всі їхні запаси збіжжя, а на душу колгоспного населення було залишено тільки 112 кгр. хліба на цілий рік. Плян хлібозаготівлі на весні 1932 р. був виконаний тільки на 91%, а для засіву ярових на весні 1932 р. залишилося тільки 55% потрібної кількости збіжжя. Вже тоді, на весні 1932 року, по деяких селах України був голод, але, не зважаючи на це, Москва знову встановила для України плян хлібозаготівлі за старими нормами. Українські комуністи, які ще так недавно, з проявом завзятого комуністичного патріотизму, так наполегливо допомагали Москві силою і терором заганяти своїх селян в колгоспне рабство, на цей раз зрозуміли загрозу московських плянів в Україні і зачали в чемний спосіб переговорювати з Москвою про пом'якшення її господарської політики в Україні. Але Москва не дуже рахувалася з українськими комуністичними провідниками і дивилася на них не як своїх дорадників чи рівноправних співпрацівників по ідеології, а тільки як на своїх підлеглих вислужників, тобто як на засліплених виконавців наказів Москви. З тієї причини Сталін не дуже поспішав реаґувати на сиґнали українських комуністів про трагічний господарський стан українського села. Навпаки, він

якнайдовше затягав з своєю відповіддю, мабуть для того, щоб труднощі сільського господарства України досягли більш ганебних наслідків. І тільки тоді коли сільське господарство України опинилося в досить критичному стані, за порадою Москви було скликано спеціяльну третю Всеукраїнську конференцію большевиків України, присвячену одному питанню: «Становищу на селі».

На цю конференцію Сталін надіслав в ролі уповноважених партії і уряду своїх найближчих помічників, В. Молотова і Л. Кагановича, яких українські комуністичні провідники наполегливо намагалися переконати в тяжкому становищі села та старалися на них вплинути, щоб вони були більш співчутливими до України. Але даремні були їх намагання. Обидва представники Центру — Каганович і Молотов — у своїх промовах заявили перед конференцією, що «ніяких поступок» у питанні виконання завдань поставлених партією і совєтським урядом перед Україною не буде. Тоді українським провідним комуністам остаточно стало зрозуміло, що в плянуванні хлібозаготівель в Україні Москвою є, фактично, приховані пляни безоглядного нищення українського народу. В наслідок цього наступив, так би мовити, мовчазний конфлікт між Москвою і проводом КП(б)У. Це був період, коли українські провідні комуністи утрималися від активної дії в ділянці переведення хлібозаготівель в користь Москви, бо українське селянство було вже так сильно ограбоване, що вже далі не було чого грабувати. Через це частина українських комуністів, які співчували українським селянам, попали на списки «клясових ворогів» і пізніше також стали жертвами переслідувань і терору.

(Закінчення буде)

ЖЕРТВУЙТЕ ЩЕДРО НА —
ФОНД ОБОРОНИ УКРАЇНИ,
ВИЗВОЛЬНИЙ ФОНД ОУН
І ФОНД АБН!

С. КАРПАТСЬКИЙ

КАТАКОМБИ «ЗАГУБЛЕНОЇ ЗЕМЛІ»

(Ліквідація, коротка «Весна» і нищення Пряшівської Єпархії)

«Хлопці, мене ніхто в житті не скривдив. Всі терпіння, що їх досі мені довелося зносити, я приймав завжди з великою радістю.

Мені лиш одне болить, що так багато моїх братів-священиків і вірних мусить тяжко терпіти за свою віру!»

(Слова — незадовго перед смертю — Мученика-Ісповідника Владики Пряшівської Епархії — Павла Ґойдича, ЧСВВ, у горезвісній Леопольдовській в'язниці до в'язнів сокамерників, що опублікував співв'язень Владики Франциск Ондрушка у статті «Фінал Великого Життя» у часописі «Католіцке новіні», Братислава, 21.VII.1968 р.)

Протягом довгого, жертовного й трудолюбивого життя за Христа і своє віруюче стадо, з якого останніх десять років пройшли в тяжкій в'язничній неволі, Владика Павло Ґойдич найглибше уболівав над тим, щоб його брати і вірні не мусіли тяжко терпіти за свою віру. З того часу з календаря історії Христової Церкви випали листки, які розказали б про роки важких її терпінь і переживань. Оце тяжке терпіння і стражнання священиків і вірних ще більше посилилося силами і діями Антихриста і продовжується з дня на день, з години на годину. Не так давно ці дії досягли нашу Помісну Церкву на терені Словаччини, яку репрезентувала Пряшівська Епархія. По раненому тілі тієї Церкви вдарив жорстокий батіг московсько-чехо-словацького комуністичного режиму, прийшла заборона правити Богослуження українською чи церковно-слов'янською мовами, посилено терор проти священиків і вірних.

Впливовий совєтський ідеолог сталінських часів проф. А. Артуров у своїй праці «Ватикан и его политика» (Москва, 1947) настоює на тому, що Совєтський Союз усіма силами мусить поборювати Ватикан, якщо хоче здобути провідне місце в сучасному світі. На його думку, якісь «коекзистенції» і, тим паче, якогось «порозуміння» між Католицькою Церквою і комунізмом не може бути, бо всесвітній вплив Католицької Церкви є у повному розрізі з комуністичним інтернаціоналізмом.

Проф. Артуров остерігає большевицьку верхівку, що Папа, глава найбільше впливової церковної установи, буде старатися за всяку ціну підчинити собі всі християнські Церкви, а в тому і Російську православну церкву. А що церковне поєднання між Москвою і Ватиканом можна осягнути *тільки за допомогою слов'янського обряду,* то совєтська влада ні за що у світі не може дозволити на існування *Греко-католицької Церкви слов'янського обряду,* бо інакше москвини готові втратити контролю навіть над своїм власним народом.

Преосвященний Павло Ґойдич, ЧСВВ

Стає ясним, що переслідування і знищення Української (також інших католицьких Церков) *східнього обряду* були наказом і метою не тільки совєтської політики, але й комуністичної ідеології. І доки Українська (і всі Церкви) східнього обряду залишаться під впливом Апостольської Столиці й не підуть на услуги совєтської влади, — як це зробила частина Російської православної церкви на Заході, так довго не може бути мови про якийсь дозвіл на леґалізацію Української (та інших католицьких Церков) східнього

обряду в російсько-большевицькій імперії і на теренах нею поневолених народів, націй і спільнот.

Проповідники Російської православної церкви в російській імперії вповні поділяють думку атеїста-ідеолога Артурова та власть імущих. Ось чому «Архиепископ» Макарій (Оксіюк), який відтак очолив Православну церкву в Галичині, заявив: «У нас (тобто в російській імперії) для унії немає місця, ба що більше, ані не може бути!» (ЖМП, 1949, ч. 10, стор. 9). А журнал московської патріярхії з 1948 року видав окремий випуск статтей, в яких осуджується «політику» Ватикану й Папу Пія XII. Тому єзуїтський історик проф. А. М. Аманн підкреслює, що «російська православна Церква пішла вірно за політикою большевицьких провідників» (див.: «Сторія делла Кієза Русса», Торіно, 1948, стор. 542-4). Так, отже, Російська православна церква стала «знаряддям комуністичної влади й російського імперіялізму» (див.: У. Флоріді, Т. І., «Моска е іль Ватікано», Міляно, 1976, стор. 121-123) й вона вповні поділяє вину за ліквідацію Української Католицької Церкви у 1946 році, і інших католицьких Церков східнього обряду, які з того часу приневолені скриватися в катакомбах.

Пряшівщина, Українська Земля Словаччини і Пряшівська Епархія

Землю українців у Чехо-Словаччині, теперішню Пряшівщину, а в минулому Угорську Русь, називають *«загубленою землею»*. Та це загублення не відбулося в наших часах і на наших очах. Це довгий акт історії мадярського панування, а в новіших часах московського поневолення, що привело до важкого процесу словакізації як на національному, так і на релігійно-церковному полі. Найбільше спустошення зробили не мадяри й не словаки, а ті, які роками засівали те москвофільство, що до решти розорювало ідейні, політичні і релігійні основи русина-українця з полудневозахідного Закарпаття.

Протягом останніх 50 років Пряшівщина, що складалася з комітатів Спіш, Шариш і Земплін, входила до складу ЧСР, властиво Словаччини. Доцільно згадати, що в листопаді 1918 року у Старій Любовні була створена Народна Рада, яка виявила бажання стати складовою частиною УНР. Остоєю руськости на Пряшівщині була Греко-Католицька Церква, в якій, у великій мірі, панували мадяронські та москвофільські впливи, а згодом прийшли ще й словацькі. Здоровим зерном українства була філія Просвіти у Пряшеві, яка була малим каганцем серед національної темряви та маразму.

Коли в 1944 році почався наступ «красной і доблєстной», Пряшівщина в короткому часі опинилася в нових господарських, по-

літичних і релігійних умовах. В лютому 1945 року відбулася Обласна конференція Комуністичної Ради Чехо-Словаччини в Кошицях, вона піддержала домагання українців. Ніхто інший, а Ґустав Гусак, сьогоднішній керівник компартії ЧССР, запроданець, кар'єрист і амбіціонер, говорив, що Чехо-Словаччина повинна стати слов'янською державою трьох братніх народів — чехів, словаків і карпатських українців. Це було 28.І. і 1.ІІІ.1945 р. В 1948 році, коли на конференції у Карлових Варах було вирішено знищити Греко-Католицьку Церкву в Чехо-Словаччині, між тими, що очолювали т. зв. «Акцію Православ'я», був той самий Ґустав Гусак, тоді ще представник Словацької компартії.

Саме, коли відбувся з'їзд Комуністичної партії Словаччини в Кошицях, відбувся І з'їзд українців-русинів Пряшівщини, на якому була створена Українська Народна Рада Пряшівщини (УНРП). Сталося це 1-го березня, 1945 р. На початках ця Рада добивалася прилучення Пряшівщини до УССР і в цій справі була надіслана телеграма голові Ради Міністрів УССР. Коли ж Київ обійшов мовчанкою це прохання своїх земляків, УНРП підготовила в дні 22-го квітня 1945 року Меморандум і 5-го травня вручила його представникам Словацької Національної Ради (СНР) — найвищому словацькому уставодавчому органові у Братиславі. У цьому Меморандумі, що складався з 4-ох розділів, були чітко накреслені вимоги українців Пряшівщини. Позиції УНРП були сильні до 1948 року. Найбільшим ударом була ліквідація Реферату українських шкіл, скасування Учительської академії, прийняття закону про повну ліквідацію Греко-Католицької Церкви і виїзд з національно свідомих рядів «добровільно» до УССР більше 10-ти тисяч т. зв. оптантів. У грудні 1952 року УНРП самоліквідувалася. Та рішення про ліквідацію виніс не пленум, а тільки президія УНРП, що зробила це на вимогу партійних органів Братислави, себто на московський наказ. Дехто й досі вважає, що УНРП законно існує. Практично, від початку 1950 року заіснував у житті українців Пряшівщини поділ української спільноти на два важливі сектори: в громадському секторі працю вела Культурна Спілка Українських Трудящих, а на церковному домінуючою стала Православна церква ЧСР.

Коли в січні 1968 року настала політична відлига, життя спільноти набрало ще більшої інтенсивности. Українці негайно заговорили про національну автономію для себе та скликання Народного З'їзду. Такий стан протривав до кінця 1968 року, коли-то в Братиславі остаточно вирішено не допустити до з'їзду.

Пряшівська епархія, створена 1818 року для греко-католицьких вірних, які живуть у східній частині сучасної Чехо-Словаччини, в дійсності розтягається на всю країну. Наприклад, у словацькій

столиці Братиславі, моравському Брні та чеській Празі зразу після Першої світової війни опинилось багато греко-католиків — студентів, урядовців, робітників, для яких створено окремі парохії, а після Другої світової війни багато (около 50,000) наших вірних переселилося із своїх війною знищених сіл на Пряшівщині до понімецьких сіл і міст у Судетах на західній частині ЧСР. Пряшівська епархія, як вказує урядовий Шематизм з 1948 р., нараховувала 305,645 греко-католицьких вірних, 301 світських священиків, 30 студентів Богословії, 27 Отців Василіян, 29 Отців Редемптористів, 28 Сестер Василіянок та 72 Сестер Служебниць.

Пряшівський єпископ-помічник, Преосв. Василь Гопко

Від 1926 року єпископом Пряшівської епархії призначено Владику Павла Ґойдича, ЧСВВ, українця, а коли після Другої світової війни тисячі греко-католицьких вірних переселилися на західні землі ЧСР, де й створено нові парохії, Апостольська Столиця, на прохання Преосв. Павла Ґойдича іменувала в 1947 році о. д-ра Василя Гопка єпископом-помічником Пряшівського Владики.

В часі між двома світовими війнами на терені Словаччини жило

всього 9,067 православних, переважно московських еміґрантів, з яких більшість жила в Чехах, частинно на Моравії, а під кінець Другої світової війни та перед приходом «визволителів», багато їх повтікало на Захід. Усе ж таки, в 1948 році в усій Чехо-Словаччині нараховувалося 30.000 православних, переважно чехів, що колись жили колоністами на Волині, а в 1947 році повернулися назад на рідні землі.

Православні Пряшівщини були раніше під юрисдикцією сербського патріярха. Від 1946 року стали підпорядковуватися московському патріярхові Олексієві, який негайно створив екзархат московського патріярхату в Чехо-Словаччині, вислав туди «єпископа» Елевтерія Воронцова й іменував його архиєпископом Праги й усієї Чехо-Словаччини. В 1949 році іменовано двох нових православних «владик» — чеха Честміра Крачмара для Оломуця, і москаля Алексея Дехтярова для Пряшева. Такий був стан Пряшівської епархії і православної Церкви напередодні насильної ліквідації Греко-Католицької Церкви, що наступила 29-го квітня, 1950 р. І так чеський комуністичний уряд на наказ Москви почав ліквідацію останньої Української Греко-Католицької епархії в Европі.

Московський безбожницький терор в дії, — «АКЦІЯ — П»

Немає більшого злочину на світі, як винищування терором тих, що стали Слугами Божими, щоб голосити серед людей слова Святої Євангелії, Правди, Єднання і національної незалежности. Ані одна держава, режим, — починаючи від жорстоких часів Нерона переслідування християн, — не були здібні зробити того, що зробила Москва (біла і червона), протягом останнього століття. Це самі сумні, криваві, нічим неоправдані сторінки історії. І саме сумне те, що всі ті злочини повністю підтримувала і «благословляла» Російська православна церква, яка була знаряддям поневолення і кровопролиття за часів царату і тепер за червоних імператорів. Які тільки «гасла» не кидали червоно-московські служителі проти вірних католицької Церкви східнього обряду: «зрадники святого православ'я», «папські шпигуни», «зрадники народу». А коли провели фізичну ліквідацію Греко-Католицької Церкви, тоді ликували, називали це «добровільним» з'єднанням з матірною Російською православною церквою тощо. Таке ликування лунало колись на Волині (1790 р.), на Холмщині і Підляшші (1875 р.), а після Другої світової війни — в Галичині (1946 р.) і в Карпатській Україні (1949 р.).

Щоб знищити Греко-Католицьку Церкву, де б вона не існувала,

большевики завжди повертали до політичних версій, злочинів, фальшивих обвинувачень духовенства, щоб таким чином поставити Церкву поза законом і вжити проти неї засоби терору, покликаючися на закони, державну юриспруденцію і юрисдикцію.

Ієрархію Галичини і вірних Греко-Католицької Церкви обвинувачували большевики у «злочинній співпраці» з нацистською Німеччиною та українським буржуазним націоналізмом. В Карпатській Україні висунули обвинувачення, що Церква «служила» інтересам буржуазних февдалів та фашистській Угорщині, а пізніше взялися за повну ліквідацію Пряшівської епархії, ієрархія якої «допомагала бандерівцям» і рейдуючим на Захід відділам УПА.

Важним є нагадати, що поміркованi члени чехо-словацької влади були за тим, щоб дозволити без перешкод перейти рейдуючим відділам УПА через терен Чехії і Словаччини до Баварії. Та в «уряді» зав'язалася не мала суперечка, яку негайно «розв'язала» Москва. Під московським упорядкуванням був сфабрикований 1-го січня 1946 року т. зв. Договір між СССР і ЧССР про взаємну співпрацю щодо переслідування і ліквідації рейдуючих «банд». Чехо-Словацький офіційний рупор «Руде Право» і радіо почали викликати гістерію проти бандерівців і УПА. В перших днях грудня 1948 року відбувся в Братиславі суд над чотирма вояками УПА (Іван Кліщ — Бізонь, Павло Лесняк — Зірка, Микола Малюх — Хмара, Василь Рибка — Василь), яких обвинуватили в убивствах і грабежах по всій території ЧССР. Слідчі чехо-словацької розвідки і Державної безпеки (ШТБ), разом з совєтськими спецами з НКВД і МҐБ, багато разів намагалися підступно намовити підсудних зізнавати, що їх інспірував та їм помагав греко-католицький єпископ у Пряшеві та його духовенство, щоб відтак прилюдно перед цілим світом скомпромітувати Церкву і її слуг. Вояки УПА всі ці провокації категорично заперечували. Вони були засуджені на страту і їх після двох днів розстріляли.

11-го січня 1951 року, коли відбувався суд над Владикою Ґойдичем, головний прокурор на «суді» після того, як Владика не признався до протидержавної дії, втиснув йому в руки цілий жмут фотографій, на яких було видно помордованих 9 членів жидівської родини в селі Ковбасово, Снинської округи, і крикнув: «Чи ви, пане Ґойдич, не здаєте собі справи, що ви є катом оцих наших громадян?» . . . «Почувши це, — пише о. Бігун, що дав оці зізнання і був присутній на суді, — я думав, що підо мною долівка звалиться. Боже, як далеко може піти людська злоба! Святцеві, ангелові в людському тілі, закидають ганебний злочин вбивства».

Вже на початку 1947 року присланий з Москви православний «архиєпископ» Елевтерій проголосив у Празі, що всі слов'яни будуть з'єдинені в «одній, святій, православній Церкві під керівництвом Патріярха». Православного Елевтерія в кампанії проти Греко-Католицької Церкви повністю підтримувала комуністична преса, урядові чинники країни та московський православний патріярхат. Тому весною 1947 року Владика Ґойдич перестерігав своїх вірних: *«Маємо докази, що між вірними Пряшівської єпархії стало вештаються аґітатори, які своїми обіцянками й застрашуванням намагаються відірвати людей від Греко-Католицької Цекрви. У відповідь на такі застрашування нагадаємо вам перших християн, що за свою віру були готові пожертвувати не лише свій маєток, але й своє життя, зносячи терпеливо й найтяжчі муки. Вони знали, що вічне їхнє спасіння гідне всякої жертви».*

Варто нагадати, що коли міністер справедливости Чехо-Словаччини д-р Алексій Чепічка у половині березня 1948 року виступав по радіо і назвав усіх словацьких єпископів «стовпами фашистського режиму Тіса», він також заявив, що «єдиним політично несплямленим єпископом у всій Словаччині є Греко-Католицький єпископ Пряшева — Павло Ґойдич».

Комуністичним урядом Церкву тавровано як ворога працюючого люду, чеським і словацьким єпископам закидано вороже ставлення до соціялізму та післявоєнної розбудови краю, а греко-католицькому духовенству пришивано зраду батьківщини, коляборацію з бандерівщиною, яка є на послугах англо-американського імперіялізму.

Першими жертвами комуністичного наступу на нашу Церкву були Сестри Служебниці та Сестри Василіянки, яких заарештовано у другій половині серпня 1948 року. Ті, які під час війни, спасаючись від німців потрапили з теренів Західньої України або Польщі до Чехо-Словаччини, були трактовані як «бандеровки». У березні того ж року заарештовано греко-католицького священика у Празі, пароха о. Павла Гучка, ЧСВВ, як «бандерівця», з вироком 15 років строгої тюрми. Зробили обшук по всіх манастирях та інших греко-католицьких інституціях. На тому «суді» засудили оо. І. Зілинського, Г. Буранича і відсутнього С. Сабола. З тайно уложеним пляном у Москві влітку 1948 року до одного найелеґантнішого готелю-санаторії в Карлових Варах (західня Чехія) прибув «на лікування» московський міністр закордонних справ Андрей Вашинський. У своїй течці привіз плян ліквідації Католицької Церкви в ЧССР, зокрема Греко-Католицької. Під час об-

говорення того пляну (відомо, що в 1948 р. комуністи захопили владу у Чехо-Словаччині) з пердставниками чеського уряду (міністром пропаґанди Копецким, міністром освіти Наєдлогим, д-ром Честміром Цісаржем, д-ром Ґуставом Гусаком, проф. Зденеком Фірлінґером і д-ром Ладіславом Голдошем) зродилася горезвісна «Акція П» (Православ'я), що мала на меті знищити Пряшівську епархію.

Двох єпископів, Павла Ґойдича і його помічника, єпископа Василя Гопка, поставлено під постійний нагляд тайної поліції, навіть дали до його канцелярії священика «помічника», який мав проводити на прогулянку Владику і тайно контролювати. Протицерковна аґітація дійшла до максимуму, в наслідок чого перейшли на православ'я кілька безхребетних і безхарактерних греко-католицьких священиків, з яких тут же склали «Комітет для повороту греко-католиків на православ'я». В лютому того ж року у Пряшеві маніфестаційно «висвячено» на православного єпископа колишнього білогвардійського офіцера Алексія Дєхтярова, большевицького служаку, а в березні 1950 року на Словаччині у Ружбаках скликано тайну конференцію, на якій схвалено плян остаточної ліквідації Греко-Католицької Церкви.

Остаточно було вирішено власть імущими скликати т. зв. «Пряшівський собор», на якому за пляном подібного «собору» у Львові в 1946 році «святково» проголосити «добровільну» злуку Греко-Католицької Церкви з московським патріярхатом. Знаючи добре, що ні священики, ані вірні, — за виїмком одиниць, — на такі «собори» не прийдуть, комуністи разом з православними провокаторами проголосили «Маніфестацію за мир» на день 28-го квітня 1950 р. у Пряшеві. Тих священиків, які відмовилися взяти участь у цьому «Мировому конґресі», обвинуватили «за аґітацію війни», ув'язнили, а відтак засудили.

Жандармерія, всякі аґітатори та підкуплені яничари позганяли людей, з яких 820 було проголошено делеґатами, в тому числі 100 священиків, та біля 4,000 вірних і проголосили цей «Мировий конґрес» — «Собором греко-католицького духовенства й мирян». Цей цирк за ґрейцар, — як говорять в народі, — відбувся в залі Чорного Орла. Збіговисько нечистивих схвалило:

1. Знесення Ужгородської унії,
2. Зірвання зв'язків з Римом і,
3. Підкорення Греко-Католицької Церкви в Чехо-Словаччині судовласті московського патріярха.

Після «знесення унії», «делеґація» згаданого «собору» подалася до єпископської резиденції Владики Павла Ґойдича з вимогою

передати ключі від катедри. Коли ж Владика рішуче відмовився юрба силою вломалася до катедри і співала «побожні пісні» до приходу «єпископів» Елевтерія та Алексія, які на знак «перемоги православ'я» відправили благодарственний молебень.

Комуністична влада Чехо-Словаччини поспішилась затвердити рішення т. зв. «Пряшівського собору» і на основі офіційного декрету з дня 27-го травня 1950 року Греко-Католицька Церква в Чехо-Словаччині була урядово зліквідована, а всі її добра автоматично перейшли в посідання православних та держави. Тоді тих, хто спротивився «добровільному» рішенню «собору», рахували ворогом держави й народу, арештовували і засуджували. Більше 80-ти священиків опинилися в концтаборах Глоговця, Подолінця, а більше 200 священиків з родинами вивезено на примусову працю на Чехи.

Після ліквідації Греко-Католицької Церкви в Чехо-Словаччині, пішла сильна нагінка на Католицьку Церкву латинського обряду, яка на терені Чехії і Словаччини була сильною і в 1950 році мала трьох архиєпископів, 16 єпископів, 10 епархій, 5,338 священиків, 1,911 ієромонахів і братів різних Чинів та 8,247.455 вірних. Комуністична влада примусила представника Апостольської Столиці, урядовця Інтернунціятури Монс. Дженаро Вероліно, покинути край, а Папа Пій XII з дня 13-го липня 1949 року проголосив екскомуніку на всіх католиків, що добровільно вступили до комуністичної партії і підтримують ідеологію атеїстичного комунізму.

Після арешту Владики Пряшівської епархії Павла Ґойдича, його аґітували перейти на православ'я, а коли він категорично відмовився вести розмови на цю тему — ці самі методи почали застосовувати до Владики-помічника Преосв. Василя Гопка. Коли той не дав себе намовити до зради, його також заарештували.

(Продовження буде)

«Русифікуються ті, кому не вистачає сили повірити і зберігати віру в Україну. Без духового відродження — нема і відродження віри. Ні один духовий переворот не відбувся без апостолів. І сучасне відродження можливе тому, що вони є. Віра не приходить після процесу розумового доказування. Спочатку людина спалахує, переймається вірою, і тільки тоді підбираються арґументи для готового переконання».

(Ствердження й постанови V-го Великого Збору ОУН)

В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ-ҐУТ

ПРО ПАРТОКРАТІЮ, ЕМОЦІЇ, ПРИСПАНЕ СУМЛІННЯ І БЕЗСИЛЛЯ РОЗУМУ

Історія одної дискусії

«У нашій діяспорній 'державі' може бути лише одна політика: систематично нагадувати західьому світові про прагнення українського народу визволитися від комуністичного ярма». Так твердив П. Грибанівський у кінцевій, «дидактичній» частині свого огляду тижневиків «Шлях Перемоги» і «Національна Трибуна»[1]. Зараз після цього огляду ішла слідуюча примітка редакції: «Цікаво, чи автор, пишучи про 'прагнення українського народу визволитися', мав на увазі тільки 'від комуністичного ярма', чи і від московського? Бо в тому якраз і полягає 'корінь зла' між нашими політичними середовищами: одні вважають визволення лише від комунізму — це ще не визволення, а інші тільки на таке визволення роблять наголос. Не мавши однієї спільної думки, хто наш ворог, як ми можемо спільно виступати перед чужинцями з 'нагадуванням вільному світові про прагнення українського народу'? Звідси й оті розпорошення сил, сварки і поділи».

У слідуючому числі була надрукована «відповідь» П. Грибанівського. От її початок: «Зауваження редактора «Украпресу» до мого попереднього огляду преси я розумію як запитання про те, що саме ми мусимо наголошувати в наших розмовах з діячами західього світу: наше прагнення до державної самостійности чи насамперед відразу нашого народу до комунізму та його жадання визволитися з комуністичної неволі? Звичайно, ми повинні говорити їм і про прагнення нашого народу до власної державности. Але особливо наголошувати треба спротив усіх кращих сил народу комуністичному режимові»[2].

А ось уточнення: «(. . .) певна міра координації дій усіх підсовєтських національностей, вкупі з росіянами, буде конче потрібна, необхідна — принаймні, до спільної перемоги над комуністичною олігархією». Та ще: «(. . .) визвольна боротьба на Україні буде війною саме проти партократії, яка об'єднує і російську, і українську номенклятуру»[3].

На це йому І. Овечко, редактор «Украпресу»: «Я не проти спільної боротьби проти комунізму українців, росіян і всіх інших народів сьогоднішнього СССР (. . .) На жаль, у всій нашій історії росіяни завжди нас перехитрювали й обдурювали, а ми залишалися в дурнях (Хмельницький — цар, Центральна Рада — Ленін і т. п.)». І також: «(. . .) у мене нема поділу ворогів на 'ворог ч. 1' (в одних — це Москва-Росія, а в інших — комунізм чи партократія), або 'ворог ч. 2' (те саме, тільки навпаки). У мене є *один подвійний ворог* (під. ориґ.) — Москва і комунізм або комунізм і Москва. І якщо прийде до революційного зриву, то й та революція йтиме у тих двох напрямках одночасно»[4].

Припадок, чи глибша причина?

Зупиняємось над цією виміною думок тому, що вона дуже характеристична для сучасного стану української діяспори. І перше, що особливо виразно кидається у вічі в цій виміні думок — це постава П. Грибанівського до «примітки» ред. І. Овечка. З наведеного вище вступу до «відповіді» виходить, немов би П. Грибанівський не знав точно, про що, властиво, редакторові йдеться. У редактора ж все виложено, як на долоні і П. Грибанівський повинен би був розуміти, що «заввага» стосувалася цілої кінцевої «дидактичної» частини його огляду, де він, між іншим, питається: «чи можна, якщо не виправдати, то бодай умотивувати їх розбрат (антаґоністичних таборів)?» У примітці І. Овечко старався якраз цей «розбрат» умотивувати вказуванням на факт існування двох різних відповідей на засадниче питання: хто наш ворог?

Ми можемо, очевидно, припускати тільки причину такої постави. І на нашу думку П. Грибанівський у конфронтації з фактом, що він сам належить до одної із двох вичислених І. Овечком груп, а тим самим також причиняється до осуджуваного ним «роздору», зазнав психічного потрясення, яке цей факт перед його інтелектуальним зором закрило, і він, не зі злої волі, у своїй відповіді його зовсім не брав до уваги. Та він не одинокий. Такого потрясення зазнає багато з-поміж тих, які урочисто заявляють, що «не належать до жодної групи», що гостро осуджують «гризню» і вважають себе одинокими оборонцями загального добра. От щось подібне сталося з редактором «Америки» М. Дольницьким в часі «панелю про СКВУ» в Нью-Йорку.

А. Лозинський, один з членів панелю, поставив М. Дольницькому, також членові панелю, питання: «Чи не є конечністю розглядати ідеологічні справи коли йде про те, хто поневолює Україну?»[5] Питання, правдоподібно, було викликане суґестією М. Дольницького у його виступі, щоб у СКВУ та в УККА не було «ніякої партійно-ідеологічної розгри»[6]. Ось його відповідь: «Щодо ідеологічної боротьби, то це питання не дуже йому зрозуміле, бо ми як американські громадяни мусимо стосувати інші способи боротьби, як на рідних землях. Якщо йде про співпрацю з росіянами, то ми не будемо розумно робити, коли будемо голосити знищення російського народу, бо гасло знищення українського народу кинула Москва»[7]. Злучення отут двох зовсім відмінних справ: співпраці з росіянами і знищення російського народу у відповіді пана редактора на просте питання «хто поневолює Україну», можна пояснити тільки отим вище згадагим психічним потрясенням[8].

Універсальність питання

Тільки цим потрясенням можна пояснити і притягнення М. Дольницьким на поміч у відповіді американського громадянства, немов би то для американського громадянина це питання не існувало. Тим часом, хоч і не безпосередньо воно стоїть не тільки перед американським громадянином, але і перед кожною людиною, де б вона не проживала. Питання ж бо: хто поневолює Україну, є фактично питанням: у чиїх руках є влада

в СССР: партократії, чи російського народу. І на цю тему вже списано велику масу паперу.

Загально можна ствердити, що на Заході СССР і Росія, советський і російський вживаються як синоніми. Власне цей факт штовхнув Солженіцина написати його славну статтю, яка викликала широку дискусію, а в ній Солженіцин заступаючи теорію панування патрократії, мусів оборонятися перед нападами різних західніх советологів, які вважають СССР продуктом та й інструментом російського народу. І трохи дивно, що нині серед української діяспори витворився поважний гурт людей, які підтримують Солженіцина у його боротьбі зі західніми советологами.

От писали два американські професори в 1978 році: «Для росіян, леґітимність їхнього режиму походить з традиції та історичного детермінізму, які є більш толстовські у їхньому фаталізмі, та більш достоєвськівські у їхньому російському націоналізмі, аніж марксистські»[9]. А ось інші два професори у 1982 році: «Советський Союз залишається у висхідній фазі амбіцій великої потуги, до чого месіяністичні традиції російського народу та революційний марксизм-ленінізм додають вірулентности»[10].

Фактично у цій дискусії білі росіяни опинилися по тій же стороні, що і комуністи чи марксисти-леніністи, як вони тепер все частіше воліють себе називати. І одні і другі, хоч із зовсім різних причин, заступають і вперто обороняють переконання, що СССР є колискою, оборонцем і промотором міжнароднього комунізму, а не російського імперіялізму.

Складність питання

І ще збуджує зреферована на початку виміна думок почуття свого рода інтелектуального безсилля. Скільки ж бо на цю тему вже написано, от хоч би переглянути річники «Визвольного Шляху», а поступу, виглядає, нема. Що це почуття не є припадкове, як і сама дискусія, показує стаття М. Мельника п. н. «На шляху до єдности», де в нього виривається от таке ствердження: *«Найбільш болюча і трагічна слабість у способі думання українців і тут, і там є двоподіл відносно питання, хто є нашим ворогом?* (підкр. наше, — ВКҐ). Невже ж нашим ворогом є большевики, совети чи партократи? Пропозиція є цілковито фальшива»[11].

Як вище показано, для І. Овечка існує «один подвійний ворог — Москва і комунізм або комунізм і Москва». Це майже зовсім покривається із поглядом Степана Бандери, який він висловив ще десятки років тому назад, твердячи, що «визвольна боротьба України(. . .) спрямована однаковою мірою проти відкритого московського імперіялізму та інтернаціонального комунізму, як двох форм, у яких діє один ворог — Москва»[12]. І тут міститься складність питання: «дві форми». І не тільки для українців, — вважаємо за конечне тут знов підкреслити. Дуже промовистим на це доказом може послужити лист Дж. Карсона до американського тижневика «Ді Нью Репаблік». Він пише: «У 'Правда часом є банальна' редактори твердять: 'Фактично існує багато родів марксистів, які вітали б лестощі американської допомоги і жили б зовсім вигідно у приятельстві з Америкою — які навіть могли б показати, що вони є демократами також'. Фак-

тично ж цей 'факт' є перестарілий, є дуже небезпечний, і є у великій мірі відповідальний за дилему, у якій ми зараз знаходимося. Просовєтські революціонери якраз і стараються таку думку насадити в американські голови. Я діяв на протязі довгих літ на підставі подібної ілюзії(. . .) Та я тратив свій час(. . .) Після смерти Мао прокитайська лівиця провалилася(. . .) І фактично кожна інша 'революційна' група підпала під совєтський вплив». Свій лист він закінчує порадою: «Якщо вам совєти не подобаються, тримайтеся здалека від лівиці»[13].

Суперечка тут полягає в тому, що редактори «Н.Р.» з одної сторони визнають СССР продуктом російського народу, з другої сторони вони симпатизують з марксистами, тому хотіли б дивитися на них як на самостійну силу, незалежну від Москви. Автор листа, навчений гірким досвідом, має відвагу скинути полуду з очей і бачити речі такими, якими вони в дійсності є[14].

Підсумовуючи: На українському ґрунті, особливо останнім часом, набрало гостроти питання, хто панує в Кремлі а тим самим поневолює Україну; на міжнародній арені це питання в основному розв'язане, зате гостроти набирає питання, наскільки комуністи чи марксо-ленінці по цей бік колишньої залізної завіси є самостійними у своїй боротьбі, чи у веденні своєї політики, як вони вже при владі, від наказів Москви.

Коли дивитися під цим кутом на поділ серед української діяспори, то насувається припущення, що ті, які заступають становище Солженіцина-Григоренка про панування партократії, не усвідомляють собі факту, яку велику різницю таке становище робить у боротьбі на міжнародньому форумі, а особливо в країнах з демократичною формою правління. Якщо комуністи є звичайною партією — це одна справа, якщо ж вони є аґентурою чужого імперіялізму — це справа зовсім інша, бо тоді вони стають на позицію зрадників своєї країни. І так-то стоїть справа на Заході, і тому-то комуністи та різні марксисти-леніністи так вперто настоюють на своїй незалежності від Москви.

Для всіх же, що вважають комуністів вислужниками російського імперіялізму дуже слабим місцем є справа термінології. Звичайно вживається для висловлення цієї залежности старих термінів: квіслінґи, ґурки, ляндскнехти, васалі, та в більшості вживається терміну комуністи з припущенням, що цей термін містить вже в собі і поняття залежности від Москви[15]. А це не є маловажна справа, бо у цій війні слово, як зброя, набрало особливої ваги.

Джерела:

1. «Газети — близнята». *Украпрес,* листопад-грудень, 1983, стор. 7.
2. «Відповідь редакторові 'Украпресу'». «Украпрес» січень, 1984, стор. 8.
3. Там же, стор. 9.
4. «Від редакції 'Украпресу'». Там же, стор. 8-9.
5. «IV СКВУ очима його учасників; панель, який викликав загальне зацікавлення». *Америка,* 3 лютого, 1984.

6. Там же, 27 січня.

7. Там же, 3 лютого.

8. У своєму виступі ред. М. Дольницький висловив стурбування тим, що у німецькому журналі, де розглядається 1000-ліття хрищення Русі, «ні слова не сказано, що це хрищення має будь-що спільне з Україною, але в цілій статті говориться, що 1000 років тому була хрещена Росія». (Там же, 27 січня). А як це хрищення представляється у Совєтському Союзі? І з ким, фактично, треба зводити основну боротьбу: з німцями чи з росіянами?

9. Peter H. Juviler, Hannah J. Zawadzka. "Détente and Soviet Domestic Politics". У "The Soviet Threat; Myths and Reality". Procedings of the Academy of Political Science. New York, 1978, стор. 164.

10. Seweryn Bialer, Joan Afferica. "Reagan and Russia". *Foreign Affairs,* зима, 1982-83, стор. 257. Що на Заході в загальному СССР сприймається як Росія, чи російська імперія а не держава партократії, показує слідуючий епізод. На терені університету Кентакі у місті Річмонд, відбувається панель, присвячений культурі та історії східньоевропейських народів. Від українців у панелі бере участь д-р Леонід Мостович. Приходить час питань. Одно з них до д-ра Мостовича про причини непорозумінь між українським і російським народами. Він пояснює: «Росія витрачає всю свою енерґію та засоби на підбій світу, а в усіх її тих імперіялістичних починах український народ не є зацікавлений(. . .) Одним словом ми не хочемо бути інструментом накинутого нашому народові силою російського імперіялізму». Ці слова заля, виповнена сотнями студентів і професорів, прийняла гучними оплесками (Василь Маланчин. «Труд і успіх». *Свобода,* 11 лютого, 1984).

11. *Національна Трибуна,* 12 лютого, 1984.

12. Із вступу до праці «Перспективи української національної революції», передрукованого у журналі *Визвольний Шлях* за липень-серпень, 1969, стор. 772.

13. "Correspondence; Banal Soviet Truth". *The New Republic,* 27 лютого, 1984, стор. 2.

14. В Німеччині подібного «просвітлення» зазнав «найбільш респектований законодавець» Зеленої партії, спенсіонований генерал, Ґерт Бастіян, і в результаті того «просвітлення» покинув Зелену партію. Він бо побачив, що марксо-ленінська фракція намагається захопити партію у свої руки і зробити її зовсім послушним інструментом Москви у її боротьбі проти Америки. ("desertion Unsettles Green Party in Bonn". *The New York Times,* 10 лютого, 1984, стор. A3.

15. Найновішим прикладом такого вживання може послужити стаття Олександра Татомира «У тенетах комунізму», а одночасно вона показує на його невигідність. Говориться у ній про наступ комунізму на церкви, і, як показує його твердження, що «духово й морально Захід без війни стане жертвою Москви», автор статті вважає комунізм вислужником Москви. Для читача ж, який такого переконання не має, комунізм тут виступає і діє як самостійна сила. На це вказує от хоч би й перше речення: «Щоб заволодіти світом, комуністи завжди вживають найпевнішої та найбільш успішної зброї — інфільтрації». (*Свобода,* 16-17 лютого, 1984).

З Дому Неволі

ВИЗВОЛЕННЯ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ Є В ІНТЕРЕСІ ВІЛЬНОГО СВІТУ

Новий документ з України

Понижчий документ Ред. «В.Ш.»
одержала від УЦІС 16. 1. 1985 р.

У висліді Другої світової війни на основі Ялтинських договорів світ поділено на два величезні бльоки: світ вільних народів-держав, а з другого боку велику російську колоніяльну імперію, яка нині називається СССР. На Заході всі колоніяльні імперії перестали існувати, а поневолені народи створили власні незалежні держави. З малими винятками всюди панує демократичний устрій, свобода думки, слова, свобідної організації професійних спілок, політичних партій, а відповідно використана людська інвенція й ініціятива запевнила людям високий рівень життя і добробут.

З другого боку залізної заслони, яка повстала в наслідок Ялтинських договорів існує далі найбільша в історії світу колоніяльна імперія, котра поневолює десятки народів. Для поборювання визвольних рухів поневолених народів російські імперіялісти зорганізували нечувану в світі тиранію, сперту на поліційному терорі та поборюють всіми засобами якінебудь прояви вільної думки і всякої боротьби за права народів жити у власних національних державах на власних етнічних територіях.

Імперією керують досвідчені старі російські шовіністи, котрі не тільки, не оглядаючись на історичні явища та економічну кризу внутрі імперії, дбають про те, щоб задержати статус кво, але й зачали також вести на нечувану в історії світу скалю політику для розширення російської колоніяльної імперії в глобальному засягу, здобуваючи в світі щораз то нові бази (Етіопія, Південний Ємен, В'єтнам, Куба і т.д.). Мимо страшної внутрішньої економічної кризи, спричиненої неефективністю господарки, відсталістю в технології, зруйнованим рільництвом, керівництво імперії не щадить жодних засобів на розбудову армії і апарату терору для нових підбоїв, чого вільний західній світ не розуміє.

Керівництво імперії уживає всіх можливих заходів для поборю-

вання стремлінь всіх поневолених народів для відвоювання незалежності і створення власних держав на своїх етнічних територіях (останні події в Афганістані і в Польщі). З особливою гостротою російський імперіялізм поборює національно-визвольний рух українського народу, який має найстарші традиції цивілізації і державності в тій частині Европи і є найбільшим поневоленим народом в імперії. Це саме відноситься до балтійських народів, Кавказу та Туркестану. Сотні тисяч свідомих борців за свободу караються в тюрмах, концентраційних таборах і на засланнях, що є наявним доказом живучості змагань до вільного життя в своїх ні від кого незалежних державах. Щоб прикрити виникаючі все нові внутрішні труднощі, керівники імперії стараються на зовні вести політику детанту і при помочі неї закріплювати стан посідання та з нього переходити до все нових аґресій, а то й перфідно підготовлятись до знищення західнього світу атомною війною.

На нашу думку, політика детанту і рівновага сил не може бути альтернативою до атомної війни, бо вона загрожує знищенням цілого світу. Одиноким способом уникнення небезпеки атомної війни та реалізації резолюції Об'єднаних Націй про деколонізацію, є використати визвольні рухи поневолених народів для розвалу імперії і відновлення на її просторах самостійних національних держав.

Особливу ролю в тій справі повинна відіграти українська еміґрація, що повинна поширювати ці ідеї серед народів вільного світу, як теж концепцію АБН, бо тільки спільним зусиллям всіх народів можна буде осягнути мету.

Немає успішної боротьби за людські права в поневолених народів, а є тільки проблема боротьби за самостійні національні держави, бо щойно в них поодинока людина буде могти користуватися повністю людськими правами.

Боротьба поневолених народів за розвал російської імперії дає теж велику шансу західнім народам для уникнення атомної війни і забезпечення миру на довгі роки. Ми віримо, що вільний світ це зрозуміє і буде підтримувати нашу боротьбу за українську самостійну державу і за самостійні держави інших поневолених народів російської колоніяльної імперії.

Українські Патріоти

Україна, липень, 1984

Картина з демонстрації в обороні українських політичних в'язнів у СССР.
Лондон, 16-го червня, 1979 року.

В. ТЕСЛЯР

«ХРОНІКА КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ»

Напередодні здачі цього числа журнала до друку, до нашої редакції наспіли двома шляхами 1-ше, 2-ге, 3-те, 7-ме і 8-ме числа «Хроніки Католицької Церкви в Україні» — самвидавний журнал, який розпочав появлятися в Західній Україні від березня 1984 року. Числа 4-те, 5-те, 6-те і 7-ме напевно дійде до нашого журнала ще перед його появою, але в цьому березневому числі вже не зможемо принаймні переповісти змісту цих іще не одержаних чисел.

Згідно з переглядом одержаних чисел, цей самвидавний журналик зосереджений у першу чергу на поданні відомостей про репресії большевицької Москви на церковно-релігійному, а почасти також і загальнонаціональному полі, арешти і засуди віруючих, переслідування родин, відомостей про тюрми та концентраційні табори, поведінку московсько-большевицьких чиновників та як вони трактують запідозрених або вже ув'язнених, а попри це, і рівночасно із цим багато місця присвячується висловам поглядів авторів матеріялів і видавців на важливі національні й церковно-релігійні питання, включно до того, як народ в Україні може поставитися до цих владик, які не солідаризувалися з бл. п. Патріярхом Йосифом у змаганнях за помісні права й патріярхат Помісної Української Католицької Церкви. З уваги на це загальне окреслення тематичного розміру журналика, це найновіше самвидавне видання в Україні значно поглиблює наші переконання у тому, що на Рідних Землях український народ і його визвольно-національна справа, Українська Церква і церковно-релігійні питання, а в цьому засязі також діяльність національно-визвольних і церковно-релігійних сил, об'єднаних у свідомому своїх завдань визвольний фронт — це не тільки побажання чи пропаґанда, як про це завжди говорять московські імперіялісти, а їм підтакують також і деякі наші «пацифісти», але реальна дійсність, силу якої не міряється числами, але притаманною національній і християнській свідомості ідейною вірністю тій свідомості й активним змаганням за її здійснення на українській землі.

Від часу першої появи самвидавної літератури в першій половині шістдесятих років XX століття, поява «Хроніки Католицької Церкви в Україні» належить до одного із багатьох циклів української «захалявної» літератури. Видавці «Хроніки» виступили під назвою *Ініціятивної Групи Захисту Прав Вірних Церкви в Україні»*. Група, — як нам уже відомо з власного знання і того, що про неї подано у «Вістях з Риму», в додатку за грудень з 1984 року, — постала 9-го вересня 1982 року. Її оснував Йосип Тереля, брат якого, *Богдан*, загинув під час збройного зудару з чинниками КҐБ. Згідно з «Вістями з Риму», до тієї Групи приналежні також о. Григорій Будзінський (секретар Групи), о. Діонісій, о. Ігнатій і Степанія

Петраш-Січко. До часу появи першого числа «Хроніки», матеріяли дуже близькі ідейним змістом до «Хроніки» дійшли до нас скоріше. Це вперщу чергу листи о. Григорія Будзінського, які були надруковані в нашому журналі, і «Засуд католицького священика в Західній Україні», документ виданий в німецькому журналі п-нею А. Г. Горбач. Отже, з хвилиною, коли раніші самвидавні публікації улягли під жорстоким затиском московсько-большевицької влади в Україні, до голосу прийшли нові, хоч тиск тієї ж влади на кружок тих, які мусять унаявнитися, не менше жорстокий. Сам Йосип Тереля уже перейшов важкий шлях жорстоких переслідувань, а ще в травні 1984 року зрікся совєтського громадянства і прийняв, принаймні символічно, громадянство Ізраїльської республіки. Згідно з «Хронікою», в Україні хвиля зречень від совєтського громадянства та віддача окупантським властям паспортів постійно поширюється.

Не маючи змоги здержувати це число нашого журнала в друку, ми обмежуємося до передруку в ньому тільки декотрих вийнятків. Натомість в квітневому числі і в травневому передрукуємо усі основніші документи. Величина чисел «Хроніки» в сторінках вагається між 6 і 8 сторінок британського цикльостилевого паперу А4. Декотрі матеріяли дійшли до нас на мові російській. До 8-го числа «Хроніки» додано рукописний заклик Йосипа Терелі такого змісту:

Українці!

«У зв'язку із конфіскацією зібраних матеріялів та фотодокументів, та двох друкарських машинок «Хроніка К. Ц.» тимчасово припиняє виходити. Це вже третій погром редакції «Х. К. Ц.». Настільки важко тримати зібраний матеріял, що під час друкування немає часу навіть правити матеріяли.

Просимо вірників, подаючи ту або іншу інформацію, уточнювати місце подій та прізвища осіб, в разі, якщо се може зашкодити, то просимо точно подати час і місце, а прізвища полишати.

Часто маємо таке: прізвище начальника відсутнє, а його жертва є. Прізвища начальників подавати обов'язково.

По селах і містах бродять «підпільні групи» КҐБ, видаючи себе за активістів УКЦ. Просимо, не знаючи людини — не приводити (її) на сповіді до священиків та на спільні богослуження. Будьте обережні!

Член «Ін. груп. захст. г.в. та Церкви»
Й. Т.

Лехові ВАЛЕНСІ

Лист від вірника УКЦ

Дорогий друже, брате у Христі!

Пишу до Вас із повагою та любов'ю. Ваша боротьба, вкупі з цілим народом польським, є тією надією, що додає і нам сил до спротиву. Все в руках Божих і діється після невідкличних Божих рішень. В любові і жертві. Ради Христа та народу рідного мусимо поборювати зло — тво-

рити добро, і невідступно стреміти до всехристиянського об'єднання. Польський нарід переживає велике моральне оздоровлення після кількох десятиліть мороку та тьми.

Стійкість та мужність провідників робітничого руху та католицької Церкви в Польщі додають відваги і нам, тут, у самому лігві сатани. . .

На Україні почались важкі часи. Після сталінських репресій наш нарід ще не переживав таких утисків та поневірянь, як нині. Життя або смерть.

Боротися важко. Боротьба вимагає зусиль, виснаження, зужиття фізичних сил. Боротьба — це велетенська праця. Господь наділив людину свобідною волею. Людина може вибирати і вибирає.

Життя або смерть. Душу або тіло. Силу або загибіль. Так було, є і буде, поки жиє людина на землі. На цім основується наше життя. Боротися або коритися. А раз ми вибрали боротьбу, то це означає, що ми вибрали добро. Робити добро важко — перше, це потрібно побороти у собі власний еґоїзм та слідувати доктрині Ісуса — любити всіх та поважати і любити власне. Друге — це всехристиянська солідарність. Солідарність, якої там бояться нинішні правителі Москви. Перебуваючи в мордовських політтаборах, я потоваришував з польським патріотом полковником Броніславом *Жуковським*. Тільки за те, що ми спілкувалися, нас було карано підло і жорстоко — нас і тримали разом у карцерах, але віра в Ісуса Христа та спільна мета додавали нам відвагу до супротиву — і ми перемогли! Ворог не зумів нас зломити, не зумів посіяти недовіру та ненависть. . .

Тому ми аж ніяк не можемо скоритися і заключити спілку із злом. Перестати бажати добра. Іти по лінії найменшого спротиву, плисти за водою. Мусимо знати, що боротьба гартує наші сили, відновлює та освячує наш дух. Є велика надія у наших серцях, що ми заживемо кращих, вільних часів. Великий змисл у рухові Солідарності, що його розпочав польський нарід за своє утвердження серед вільних народів Европи.

Наслідки вже дали про себе знати — нас, українців, почали переслідувати з особливою жорстокістю та ненавистю. Я спокійно чекаю нового арешту.

Адже коли ворог переслідує тільки за те, що ти християнин, за те, що ти любиш свій нарід та Богом дароване життя — це означає, що у нього нема ні сил, ані мудрости поправити зло. . .

Щиро зичу Вам та Вашому народові волі та любови.

12.4.84.

Йосип ТЕРЕЛЯ

Голові Президії Верховної Ради СССР

Спільна заява Румунської Групи Відродження та Українського Національного Фронту

Ми, група румунських патріотів, підносимо наш голос, щоб нас почули в Москві й інших миродайних колах Европи.

— Ми члени великої румунської родини й уважаємо себе ними. Домагаємося того, щоб до нашого народу ніхто чужий не мішався.

— Бажаємо возз'єднання з споконвічним материнським тілом — Матір'ю Румунією. Ми, румуни, що проживають на окупованих землях під Москвою, звертаємось заразом до всіх народів землі, щоб останні у своїм власнім інтересі солідаризувалися із жаданням румунів.

На спільній конференції УНФ та Румунської Групи Відродження було ухвалено про спільні домагання назрівших справ обоїх сторін. Ми зобов'язуємось спільно вибороти наші волі з-під чобота Москви.

— Ми, члени виконавчого комітету УНФ, вимагаємо від правителів комуністичної Москви припинити всі знущання та політику ґеноциду по відношенні до України; зліквідувати всі концтабори на території України; ми вимагаємо повної українізації у всіх державних установах, встановлення таможенних кордонів між нашими республіками, друкування власної грошової одиниці, створення української національної армії; ми вимагаємо повної волі для нашої УКЦ та Автокефальної Української Православної Церкви, і тільки тоді і за таких умов можлива спільна державна спілка народу українського з народом російським.

Народи, як румунський, так і український, доведені до відчаю несправедливістю Москви, не бачать виходу із даної ситуації — нам лишається одне: збройне повстання!

27.1.84 р.,
Комрат-Львів.

Президії Верховної Ради УССР,
Голові панові Ватченкові.

Заява

Я у свій час піднімав питання про доцільність випуску на Закарпатській Україні часопису (літературно-етнографічного). До приєднання східнього Закарпаття до матері-України у нас було більше ніж 15-ть різних часописів, на сьогодні немаємо ні одного. Думаю, що такий стан української карпатської літератури є не дуже відрадним.

Хто тому винен, не буду вдаватися в пояснення, але випуск часопису дав би можливість нормальному розвиткові літератури на Закарпатті. За сорок років совєтської влади не знайшлося ні одного комуніста, який би мав сміливість прохати в уряді УССР випуск часопису на Закарпатті — до моря тих заяв, що я у свій час писав у різні установи УССР та СССР, це мені не зашкодить. Сам факт того що на Закарпатті немає друкованого органу СПУ, говорить сам за себе. І справа не в тім, що мене, націоналіста, там ніколи не будуть друкувати — справа стоїть на тому, що ми маємо мати свій часопис. А потім мені цікаво почути відповідь уряду УССР, мотиви — чому ми, закарпатці, не маємо права на друкування і випуск українських часописів у той час, як всякий останній москаль (а їх ненавиджу з дитинства, на що маю право ґарантоване конституцією СССР — бути чи не бути разом) має море російськомовних часописів по всій Україні, які перевищують україномовні. Я б міг написати більш різ-

ку заяву, та ви тоді не дасьте відповіді, а я б хотів почути оте обґрунтовання — чому нам, паріям, на власній землі *заборонено* мати свій друкований орган. . .

12.7.84 р.

Йосип ТЕРЕЛЯ,
с. Довге, Іршавський р-н, Закарпатська обл.

*

Михайло Ількович Винницький народився 14-го жовтня 1926 року в селі Чайковичі Самбірського району. В своєму рідному селі вступив до народньої школи, де він виявився дуже здібним у науці. З часом батько віддав сина до львівської ґімназії. Михайло за один рік здав дві ґімназійні кляси; після успішного навчання в ґіманії, Михайло вступив до манастиря Отців Редемптористів, який находився у Львові. А було Михайлові тоді 18 літ. Своєю побожністю і стремлінням до науки молодий монах викликував подив у всіх. . . одначе прийшла неочікувана совєтська окупація, а з нею і нова кров, і сльози для нашого народу. Батька М. Винницького прикликали в армію і пігнали на фронт, де його вбито в боях за Берлін. Родина осталася без батька, а 1946 р. померла і його мати. . . Тоді вже був знищений і манастир Отців Редемптористів — почалися переслідування, які фактично не переставали відколи прийшли росіяни. . . Михайла Винницького покликано до армії, а в 1950-му році був демобілізований, однак в дорозі до дому арештувало його МҐБ — судила М. Вінницького всім знана (тройка). Вирок — 10 років концтаборів; так чисто по-російськи, використавши його в армії як раба до всіляко можливих будов і чищень, Винницького арештують лише за те, що він не зрікся Бога. . .

В 1955 р., після смерти тирана Сталіна, М. Винницького звільнено. А в 1957 р. єпископ Миколай Чарнецький висвятив монаха-редемпториста Михайла Винницького в сан священика. Отець Михайло Винницький виявив себе ревним католиком і слугою Божим — і це явно не подобалося атеїстам, які є при владі в СССР в період нової хвилі переслідувань за віру. Під час періоду панування Хрущова, о. Винницького знову арештують і судять — вирок: три з половиною років лягеру і п'ять літ заслання. Після відбуття «кари» за віру і за те, що український священик не перейшов на «прадідівську» російську віру, о. Винницький вернувся до рідного Львова. Довгий час він не міг дістати приписки (право побуту — примітка ВзР), врешті все є за ним і він працює, влаштувався в аптекарському управлінні як заготовлювач лікарських трав. Та це не входило в пляни КҐБ — він же католик! Отож він повинен мучитися і жити в постійному страху, що завтра заберуть — це рахунок правильний, страх і розпука, не мати ґрунту під ногами — це основне кредо комуністів.

Благочестивий муж, що боїться БОГА! Отець Винницький живе як належиться справжньому християнинові-монахові: скрайня вбогість і для всіх відкрите серце, готове відгукнутися на кожну несправедливу кривду, на кожну криваву рану. Тверда віра і вірність Апостольському Престолові, Христовим намісникам — не подобається окупантам. 17-го січня 1975 року, в день підпису Гельсінських угод, о. Михайла Винницького арешто-

вано і засуджено на основі зфабрикованої справи. Вирок: п'ять літ концтабору і три роки заслання (о. Винницького арештовано 17 січня 1975 р., а засуджено 31 липня 1975 р. — див. «Архів Саміздата» ч. 5337. Також Гельсінські угоди були підписані в липні 1975 р. — примітка ВзР).

Заслання відбув у тій самій місцевості, що і Данило Шумук. Після суду над священиком появилася стаття прокурора Антоненка під назвою «Бульварна релігія», в якій на католицького священика виллято відра помий і брехні. Влада вміє так все описати, що читач не знає про що йдеться, але щоб твердо знав: він проти влади, значить вічна каторга, вічне безправ'я. . .

В 1983 році о. Винницького звільнили і хоч в нього родина — рідні брати мають свою хату і частина цього дому належить о. Михайлові, йому відмовлено право побуту. От уже півтора року о. Михайло без права побуту. Тому рік йому вдалося найти працю кочегара в дитячому садку, однак КҐБ довідалося, що священик має роботу і кусок хліба. . . прикликали директора діточого садка Черник Марію Степанівну на «розмову» і спитали зі здивуванням чому о. Винницький працює? Так ніби працювати було соромом, або недозволено. Директорка заявила, що священик працює добре і вона ним задоволена. Тоді КҐБ наказало звільнити з праці о. Винницького, на що директорка заявила, що вона християнка і того не зробить. Тоді каґебісти заявили, що в такому разі виженуть її з праці, що і сталося! Священикові грозить новий вирок, а КҐБ найде як і за що, тим більше, що тепер іде «кампанія» на знищення УКЦ. . .

5 липня 1984 р.

Виготовив *Василь Кобрин*

НОВА ЖЕРТВА ТЕРОРУ КҐБ

На Захід продісталася вістка, що в жовтні 1984 року заарештовано в Києві СЕМЕНЮКА Клима нібито за якийсь документ — звернення до робітників усього світу. У зв'язку з тим проведено обшуки у квартирах українських патріотів у Києві і Львові. Семенюк, якому 54 роки, був суджений у 50-их роках і відбув покарання у Мордовських таборах. Він тепер тяжко хворий на язву шлунка і гіпертонію, а тому чергове ув'язнення у такому стаін здоров'я загрожує його життю.

В ОБОРОНІ ПОМІСНОЇ УКЦЕРКВИ В ПОЛЬЩІ

Від Редакції:

В березні 1984 року вірні Помісної Української Католицької Церкви в Польщі написали листа до тамошньої Єпископської конференції з вказанням на невідрадне становище української Церкви і проханням привернути нашій Церкві її права згідно з постановами Ватиканського Собору II про Східні Католицькі Церкви. Текст цього листа, який дійшов також до бл. п. Патріярха Йосифа і Священної Конґреґації для Східніх Церков тощо, передаємо також для читачів нашого журнала.

ДО ЄПИСКОПСЬКОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПОЛЬЩІ

На руки ординарія греко-католицької Церкви у Польщі,
Еміненції о. кард. Юзефа Ґлемпа

Ваша Еміненціє!

Вірні братньої греко-католицької Церкви у Польщі, затривожені Її щораз більшою загрозою, бажають представити Вашим Еміненціям і Вашим Ексцеленціям теперішній стан нашої спільноти, а також висловити наші сподівання, здійснення яких, на нашу думку, збереже нас перед повним зникненням.

Стан нашої Церкви не може бути далі об'єктом мовчанки і несвідомости. Ми не маємо власної Ієрархії і церковної організації, яка могла б нас оборонити. Ми позбавлені всіх прав і в обличчі цієї суворої дійсности, повністю безрадні.

Протягом багатьох років довкола нас панувала змовна мовчанка. Аж після обрання Папи Івана Павла II, про нас принагідних почули в кількох випадках. Протягом чотирьох десятиріч, за кількома винятками, ніхто нами не цікавився. Ми були залишені самі собі в обличчі нищівних впливів, які довели нас над берег існування. Громадськість, в якій ми живемо, не має найменшої уяви, хто ми такі. Часто трактують нас як екзотичних єретиків.

Звертаємося до вас, як отців римо-католицької Церкви, яка розпоряджає в цьому краю значними й багатосторонніми можливостями, що їх у своїй щедрості ви могли б поділитися з нами бодай малою частиною, бо це було б для нас великим порятунком.

Від непам'ятних часів південно-східні землі теперішньої Польщі замешкував український нарід, який виводить свої християнські традиції від навчень свв. Кирила й Методія у IX сторіччі. Незважаючи на різні перешкоди і тривалого протягом століть процесу винародовлення верхівки нашого народу, ще в першій половині XX сторіччя ми становили об'єднану цілість під релігійним і національним оглядом.

Одним з виявів розвиненого релігійного й культурного життя було те, що в кожній місцевості цього району була церква з багатим та оригінальним внутрішнім устаткуванням, що своєю зовнішньою формою і внутрішнім змістом виявляли духом єдність з усім українським народом.

Два роки після останньої війни нас звідти виселили і правом кулака позбавили дорібку багатьох поколінь, прив'язання до прадідівської землі, можливости розвивати власну культуру і практикувати релігію в нашому обряді. І ніхто не став у нашій обороні, ані до сьогоднішнього дня не зайняв у цій справі становища. Можна б подумати, що нічого не трапилося.

Після виселення ми опинилися розсіяні по західніх і північних землях і ніде ми не мали права організувати власну громаду. Наше становище під цим оглядом гірше, ніж жидівської діяспори. Нас позбавили духової опіки в даному нам Богом обряді, що умовно називають греко-католицьким, примушуючи наших священиків працювати для римо-католицької Церкви та її вірних. У таких умовинах значна частина нашого народу, не маючи нізвідки помочі, розплинулася у морі чужого оточення. Тільки нечисленні, завдяки своїй витривалості і ясному почуттю релігійно-національної окремішности, зберегли свій обряд і в тому дусі виховують свої родини. Інші, одначе, маючи до вибору католицьку Церкву, але з чужим обрядом та мовою, і такою самою Літургією у православній Церкві, вибрали останнє, відриваючися таким чином від довговікової єдности з Апостольською Столицею.

Аж після 1956 року, завдяки наполегливим старанням активних людей одночасно із створенням громадсько-культурних національних вогнищ діяльности, ми дочекалися принаймні у сильніших осередках тимчасового служення Божественної Літургії. Не всюди ми знаходили зрозуміння і доброзичливість, яка, згідно з християнським правилом любови ближнього, особливо належиться вигнанцям.

Траплялися й далі трапляються випадки вмисних, просто злосних перешкод для наших священиків виконувати душпастирську службу. Бувають випадки відкритого легковаження наших священиків і нашого обряду. Загальним явищем є те, що парохи латинського обряду приховують у метрикальних документах присутність наших вірних на терені їх парафій, а крім того стараються всіми можливими способами впливати на наших вірних, щоб вони користувалися тільки їх пастирськими послугами. Навіть в цих осередках, де зустрічаємося із сердечною прихильністю місцевих душпастирів, не маємо можливости приймати в нашому обряді усіх Святих Тайн, включно з церемонією похорону і практикування напівлітургічних відправ; а це є необхідною передумовою будування живої віри в серцях Божого люду. Це діється так, з одної сторони, з причини великої нестачі наших священиків, дяків та катехитів, а з другої, з конечности служення Божественної Літургії у визначених нам годинах і далекій віддалі наших парафіяльних осередків від місця замешкання вірних. Деякі з них мусять їхати 30, 40 і більше кілометрів, щоб взяти живу участь у Божественній Літургії у своєму обряді.

У 60-их і 70-их роках ядром нашого духовенства були в більшості священики похилого віку. То були греко-католицькі священики. які відійш-

ли на емеритуру, але замість відпочивати, як їх брати латинського обряду, піднялися до важкої праці серед свого народу. З причини віку, стану здоров'я і великої нестачі, їх душпастирська праця обмежувалася до служіння Божественної Літургії раз на 2-4 тижні. З бігом років було щораз менше священиків, а молодші не прибували. І зовсім не тому, що не було покликань!

Однак випускників перед закінченням дієцезіяльних і монаших семінарій намовляли, і навіть змушували змінити обряд на римо-католицький, в якому вони в більшості досьогодні працюють (на бажання можемо подати конкретні приклади). Інші, щоб не піддатись польонізації, вибрали православні семінарії. Тільки небагатьом пощастило подолати великі перешкоди і засідки та виконувати душпастирську працю в обряді своїх предків. Аж в 1975 році, завдяки багаторічним старанням бл. пам. о. митрата Василя Гриника, були висвячені перші кандидати на душпастирів у греко-католицькому обряді.

Незважаючи на те, що кожного року кілька осіб доповняє ряди наших священиків, потреби є такі великі, що далі не вистачає, щоб у кожному скупченні українців діяла парафія греко-католицького обряду. Буває, що навіть після створення греко-католицької парафії, частина наших вірних залишається з привички членами римо-католицької парафії. Молодь, яка не знає обряду своїх предків, закладає нові родини і за звичкою, бо є нестачі відповідної душпастирської опіки, виховує своїх дітей у римо-католицькому обряді. Таким чином замикається коло і процес денаціоналізації українців і нехтування греко-католицької Церкви триває. Наша трагічна ситуація не знаходить зрозуміння.

Місцеві катехити, замість нагадувати дітям і молоді про обов'язок приналежности або повернення до Східньої Церкви, яка є їх правдивою матір'ю, заохочують їх практикувати в домінуючому обряді. Можливо, це діється тому, що про це їх не вчать на курсах. Але нехтування проблеми української католицької Церкви в таких дієцезіях як Тарнів, Перемишль та деяких інших не є тільки наслідком несвідомости.

У 1947 році на західні і північні землі переселено приблизно 500.000 українців у переважній більшості греко-католиків. В теперішню пору на тому самому терені постійну участь у наших Божественних Літургіях бере лише кількадесять тисяч вірних. Це не тільки наслідок різного роду адміністративних потягнень. Перед виселенням ми вміли витворити протягом століть у своїх осередках механізм оборони перед денаціоналізацією. У міжвоєнних роках ми зуміли дуже успішно протиставитися наступові православ'я, добачаючи в ньому інтереси та дії чужих сторін, які пробували нас порізнити. Опинившись одначе в розсіянні і відчуваючи нищівний вплив середовища, багато з нас бачить у втечі до православ'я можливість зберегти власну тотожність.

Це дуже вимовне й одночасно трагічне!

Звертаємося до Достойних Єпископів, як членів народу, який протягом своєї історії переживав подібні трагедії, щоб принаймні тепер не мовчати. Адже Папа Урбан VIII видав 7-го лютого 1624 року декрет, в якому, між іншими, недвозначно сказано архиєпископам, єпископам та іншим латинським достойникам, а також їх урядовцям, щоб не відважувалися

приймати до латинського обряду нікого з уніятів, як світських, так і духовних і то під жодною умовою та з будь-якої причини. Чому цей документ до сьогоднішнього дня не був опублікований у Польщі?

Адже катехити і випускники семінарій у всіх дієцезіях у Польщі, а зокрема в західніх, північних і південно-східніх повинні бути докладно поінформовані про те, подібно, як і про постанови Ватиканського Собору II, що стосуються Східніх Церков. На цих теренах це питання завжди гаряче й відкрите.

У четвертій точці «Декрету про Східні Церкви» написано:

«Отож по всьому світі треба пильнувати збереження, а також розвитку всіх окремих Церков, і тому треба творити парафії і власну ієрархію, де цього вимагає духовне добро вірних. . . Усі духовники й особи, які готуються до священичих свячень, повинні бути належно навчені про обряди, а зокрема про практичні вказівки, які стосуються різних обрядів. Мало цього, навіть і світських треба повчати під час катехизації про обряди та відповідні приписи».

А як це виглядає у практиці?

Протягом 40 років, за вийнятком виступу о. архиєпископа Г. Ґульбіновича під час привітання Папи в 1983 р. і подібному випадку у Кракові, не було ані однієї офіційної згадки на цю тему, ані однієї проповіді!

Так наче на західніх, північних і південно-східніх землях та взагалі у Польщі не було ніодного вірного Східньої Церкви. Такий є стан нашої діяспори на вигнанні.

Не інакшою є ситуація на залишених землях. Після 1956 року багато українців вернулися на свою батьківщину і в деяких місцевочтях знову становлять більшість мешканців. Тим часом ані однієї церкви не звернено їх власникам, а в багатьох місцевостях нам ставлять труднощі або навіть унеможливлюють влаштувати Божественні Літургії.

У Криниці довготривалі старання нашого генерального вікарія і вірних дозволити служити Божественну Літургію у церкві, збудованій нашими предками, не мали успіху. Цю ситуацію швидко використали тамошні, нечисленні православні й одержавши в короткому часі згоду на будову нової церкви і тим самим з'єднали собі значну частину розчарованих греко-католиків. Подібно мається справа і в Перемишлі, де досі не вільно нам служити Божественної Літургії в нашій катедрі. Так само і в Хотинці, Пождячі, Устриках, Сяноці. Список труднощів і штучно ставлених нам перешкод можна продовжувати і розширити багатьма конкретними випадками, але ця презентація не є нашою ціллю. Віримо, що всі вони відомі Божому милосердю.

До Вас, Достойні Єпископи, звертаємося з закликом про допомогу у вірі, що керовані братерським почуванням єдности у Святому Дусі, нам її уділите. Віримо, що можна буде направити ситуацію, а процеси упадку переміняться на ріст. Віримо також у Вашу добру волю.

Отож побажання, здійснення яких допоможе уздоровити життя української греко-католицької Церкви у Польщі:

1. Доведіть до того, щоб замість існуючих функцій генеральних віка-

ріїв, Апостольська Столиця іменувала для нашого обряду єпикопів-ординаріїв з осідком у Перемишлі і, напр., у Варшаві, і принаймні висвятила єпископів-помічників. Вони повинні підлягати нашому Верховному Архиєпископові. Ці єпископи повинні мати право бути учасниками єпископської конференції в Польщі і право голосу у справах, які стосуються нашого обряду.

2. Уможливлення служіння Божественних Літургій в єпископській катедрі в Перемишлі для вірних греко-католиків, а також привернення в ній зруйнованого внутрішнього устаткування.

3. Доведіть, щоб всі духовники, які виводяться з греко-католицьких родин, були скеровані на обслугу наших вірних.

4. Реґулярно проголошуйте, принаймні два рази на рік у всіх римо-католицьких костьолах на терені дієцезій Вроцлава, Ґожова, Щеціна-Каменска, коло Бжеско-Кошаліна, Познаня, Вармінська, Білостоцька, Варшави, Ґданська, Люблина, Любачова, Перемишля, Тарнова, Кракова, Катовиць, Опольська та інших про обов'язок повороту вірних і їх дітей до греко-католицького обряду, якщо вони з нього походять.

5. Видайте розпорядження, щоб римо-католицькі священики не одружували наречених східнього обряду. Вони повинні інформувати молодих про обов'язок приймати Святі Тайни в обряді своїх батьків і неодмінно відсилати їх до наших капелянів. Це стосується також Святого Хрищення, крім наглих випадків, а також тайни Святого Причастя і Миропомазання.

6. Допоможіть у творенні в кожному скупченні українських людей парафій того ж обряду.

7. Поверніть греко-католицькі церкви на залишених землях (південно-східні воєвідства) їх правним власникам, а на інших землях, замешкалих українською людністю призначіть відповідні об'єкти (головно невживані костьоли) на церкви з повним внутрішнім устаткуванням, згідно з вимогами нашої Літургії.

8. Введіть у всіх навчальних осередках катехитів для навчання в дієцезіях предмету про католицькі обряди, які діють у Польщі і зобов'яжіть катехитів, щоб вони нагадували дітям і молоді обов'язок повороту до обряду батьків навіть тоді, коли самі батьки з вигоди, чи несвідомости, а чи із страху вже про це не дбають.

9. Допоможіть у видаванні церковних книжок, молитовників, катехизмів та інших книжок для напівлітургійних відправ українською мовою.

10. Допоможіть у видаванні постійного місячника українською мовою, присвяченого проблемам греко-католицької Церкви в Польщі.

Ці вище подані побажання не є нічим новим, бо вони виникають з букви і духа Ватиканського Собору II застосованих до реальної ситуації нашої Церкви у Польщі.

Маємо надію, що здійснення цих побажань оздоровить становище нашого обряду, спричинить поворот на лоно Церкви багатьох осіб, які самовільно змінили обряд і піднесе рівень релігійного життя в обидвох обрядах.

Ми глибоко переконані, що їх здійснення є зовсім реальне, бо є в рамках можливостей римо-католицької Церкви. Це буде важний і незабутній вклад Вашої Церкви, яка диспонує у Польській Народній Республіці великими можливостями, вкладом у рятування братньої Східньої Церкви в Польщі перед її повним зникненням. До цього наглить недалекий ювілей 1000-річчя хрищення руського монарха Володимира Великого і Хрищення Руси-України.

Ми свідомі, що цей лист не вичерпує в цілості проблеми, ми тільки хочемо звернути увагу Ваших Еміненцій та Ексцеленцій на наше трагічне положення в переконанні, що це знайде відгук в наказі: «любіться взаємно, як Я Вас полюбив» і що на цій підставі нам буде дана допомога.

На закінчення нашого листа бажаємо зазначити, що співпраця наших Церков у Польщі має не тільки тіні, але й чимало ясних сторінок, чим радіють наші серця.

За посередництвом Ваших Еміненцій та Ексцеленцій бажаємо висловити вдячність усім тим духовним особам, які систематично й по-християнському помагають нам поборювати багато щоденних труднощів.

Хочемо також цією дорогою подякувати Еміненції Отцю Кардиналові Юзефові Ґлемпові за батьківського пастирського листа, що його він скерував до нас у празник Різдва Христового в 1982 р. Цей лист наші вірні прийняли із зворушенням, і він все ще в нашій пам'яті. Маємо надію, що Отець Примас, наш Ординарій забажає перевести візитацію наших поважніших релігійних осередків та йдучи за прикладом теперішнього Папи схоче відслужити нам Божественну Літургію у візантійсько-українському обряді. Такі візитації без сумніву, викликали б значне оживлення релігійного духу й поворот багатьох осіб до своєї Церкви, цим збагачуючи й усю Католицьку Церкву.

Наше останнє прохання збігається із становищем Собору Ватиканського II висловленого в 6-ій точці декрету про Східні Католицькі Церкви, де читаємо: «Ті, які з рації, чи уряду, чи апостольської служби є в частих стосунках із Східніми Церквами або з їх вірними, мають набрати знання й вшанувати обряди, карність, науку, історію, а також духа східніх християн, відповідно до поваги здійснюваного ними уряду».

З висловами пошани

5 березня 1984 року

З поетичної творчости

Богдан СТЕФАНИШИН

ВМЕР БАТЬКО ЦЕРКВИ ТА НАРОДУ

Вмер Батько Церкви та Народу
Христовий Вибранець-Святець,
Що не лякався бур, негоди —
Преславний Патріярх — Борець.

Весь український люд в жалобі,
В сльозах сумну приймає вість;
Клонився світ йому в шанобі. . .
Хто велич втрати оповість?

Він був неначе кедр на скелі,
Світильник Істини, маяк,
Ми, без Мойсея, — сум в пустелі —
Без Нього нам вперед ніяк.

О, Батьку світлий, незабутній,
Споглянь з небес на нас сиріт!
Вкажи нам правий шлях майбутній,
До волі й щастя йти воріт.

Вмер Патріярх наш, Дух Народу.
Йому весь труд, життя віддав;
Вінцем безсмертним нагороди
Його нам, Господи, прослав!

Філядельфія, 7 вересня 1984

Тарас ШЕВЧЕНКО

БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІЙСЬКОВІ СВАРИ

Бували войни й військовії свари:
Галагани, і Кисілі,
І Кочубеї-Ногаї, —
Було добра того чимало!
Минуло все, та не пропало. —
Остались шашелі: гризуть,
Жеруть і тлять старого діда.
А од коріння тихо, любо
Зелені парости ростуть.
І виростуть; і без сокири,
Аж зареве та загуде,
Козак безверхий упаде,
Розторощить трон, порве порфіру,
Роздавить вашого кумира,
Людськії шашелі!
Няньки,
Дядьки отечества чужого!
Не стане ідола святого,
І вас не стане.
Будяки
Та кропива, а більш нічого
Не виросте над вашим трупом!
І стане купою на купі
Смердячий гній — і все те, все,
Потроху вітер рознесе.

А ми помолимося Богу,
І небагатії й невбогі.

Петербург 26.XI.1860

Іван ФРАНКО

ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ

Він був мужицька дитина, а став володарем в царстві духа.

Він був кріпак, а став велетнем в царстві людської культури.

Він був невчений ляїк, а показав професорам і книжним вченим нові, ясні і вільні стежки.

Він десять літ стогнав під мускетом російського салдата а для свободи Росії вчинив більше, ніж десять побідних армій.

Доля переслідувала його за життя, скільки могла, а прецінь не змогла перемінити золота його душі в іржу; його чоловіколюбства в ненависть і погорду; його божественного довір'я в розпуку і песимізм.

Доля не щадила йому мук, але не поскупилася й радощами, які плили із здорового джерела життя.

А одначе що найкраще і найцінніше, вона відмовилася дати йому, аж зволила його смерть — а то непроминаючу славу і все наново розцвітаючу радість мільйонів сердець, яку викликують його твори.

Тим був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

Леся УКРАЇНКА

НА РОКОВИНИ ШЕВЧЕНКА

Колись нашу рідну хату
  Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
  Світлами сіяла.

Багатіла чужа хата.
  Лиха там не знали. —
Туди й наші українці
  Дари доносили.

Та минав ти, наш Кобзарю,
  Чужії пороги,
Орав свою вбогу ниву,
  Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
  Гучною струною,
В кожнім серці відбивалась
  Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
  Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
  Думки на Вкраїні.

Хай же промінь твоїх думок
  Поміж нами сяє, —
«Вогню іскра великого»
  Повік не згасає!

Щоб між нами не вгасало
  Проміння величне,
Ти «поставив на сторожі»
  Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
  Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
  Рідні перелоги.

Ярослав КУРДИДИК

БОЙОВА СОБОРНІСТЬ

За пройдешність у далеч безкраю
Ще клекочуть пісні вітрові —
Сліди наші в щоднях заростають
І померкли в посохлій траві. . .

Все велике — пройшло й прошуміло,
Наче б з віку його не було —
Хоч вояцьким, нашим живим тілом
Ми гатили в десантах Дніпро. . .

До Полісся — у «Січ в Заозер'ях»
Докотився передгрозний грім
І з'явилась у вільхах і тернях
УПА в славі — з ім'ям світовим. . .

Післала Кубань своїх добровольців,
Волинь тугих бійців лісових
І загони відважних херсонців,
Були перші в рядах бойових. . .

Презвитяжно бились галичани
І полтавці люті та шорсткі —
Пробивались в огняних фонтаннах
В чорноземі, як доля терпкім. . .

Хоч притихло і спогади рвуться,
Час кидає — спалахи і тінь
І десницю грізна революція
Підіймає на всю височінь! . .

1979 р.

Юрій БУРЯКІВЕЦЬ

ГОРДІСТЬ

Вже присмерком украсивсь небовид,
І прокричала з дубняку пташина,
А я про свій задумавсь власний рід,
Що вічно жив й трудився в Україні.

Мій пращур кидав в чорнозем зерно,
Йому всміхалось сонечко в зеніті. . .
Та зброю рядом клав він перед сном,
В разі потреби — похапцем схопити.

Повз рід пройшли скривавлені віки,
Згубилися в роз'ятреній стихії,
Немов дівочі, сплетені вінки,
Що в ніч Купайла радували мрії.

Тож гордий я за свій вкраїнський рід,
Що ворогам не довіряв на слово;
Від нього перейняв із ранніх літ
Той пломінь правди, віри, і любови.

Тож забувати гріх усе чим жив,
Свойого кореня святу землицю,
В країні, де ти з вітром говорив,
І розумів про що щебече птиця.

Осінь, 46 рік,
Мюнхен, Баварія

Наука, досліди

Петро ОДАРЧЕНКО

Т. Г. ШЕВЧЕНКО І УКРАЇНСЬКА НАРОДНА ПІСНЯ

(Закінчення, 2)

У поетичній творчості Шевченка домінують художні засоби, властиві українській народній пісні: порівняння, паралелізми, символи, епітети, метафори, риторичні фіґури, звертання, звукові, лексичні та синтаксичні повтори та інші поетичні засоби.

Проілюструємо ці народнопоетичні художні засоби, вживані в творах Шевченка кількома прикладами.

Порівняння: «Як маківка на городі, Ганна розцвітала»; «А Оксана, як голубка, воркує, цілує»; «У тумані на могилі, як тополя, похилилась молодиця молодая».

Психологічний паралелізм: образ з життя природи порівнюється з образом людського життя — клясичним прикладом такого паралелізму в народній пісні є пісня про смерть козака в чужій Московщині:

«Стоїть явір над водою —
В воду похилився,
На козака пригодонька —
Козак зажурився»...

У Шевченковій пісні «На вгороді коло броду» є аналогічний приклад:

«На вгороді коло броду
Верба похилилась.
Зажурилась чорнобрива,
Тяжко зажурилась».

Символи: слідом за народною піснею Шевченко використовує для змалювання образу дівчини народні символи — калина, зірка, пташка. Символ розлуки козака з Рідним Краєм, з ріднею, з коханою — заростання шляху терном:

«А журавлі летять собі

На той бік ключами.
Плаче козак — шляхи биті
Заросли тернами».

Епітети: кінь *вороний,* степ *широкий,* личко *біле,* гай *зелений, синє* море, *карі* очі, змія *люта* іт. ін.

Метафори: вітер шепоче, розмовляє у степу з могилами; літа тихенько крадуться; соловейко щебече та плаче. У метафоричному образі розритої могили Шевченко показує поневолену Москвою Україну.

Звертання: Ідучи за народнопісенною традицією, Шевченко у своїх поезіях дуже часто вживає риторичних звертань — звертань до України («Привітай же моя ненько, моя Україно!»), до долі («Доле моя, доле! Де тебе шукать?»), до дум («Думи мої, думи мої, лихо мені з вами!»), до своїх персонажів («Катерино, серце моє! Лишенько з тобою!»). Особливо характерне звертання:

«Світе, тихий, краю милий,
Моя Україно!
За що тебе сплюндровано,
За що, мамо, гинеш?»

Леонід Булаховський характеризує це звертання як «типове Шевченківське сполучення виявів емоціональности загального характеру із своєрідно перетвореною емоцією релігійною: «Світе тихий. . .» — початок церковного гимна-молитви, приклада, з новим змістом перенесена на Україну. . . Шевченко ввібрав церковну фразеологію в її емоціональній насиченості в живий фонд своєї поетичної мови. . .»[17].

Звертаючись до України, Шевченко характеризує її зворушливими прикладами: «безталанна вдово»; «серце моє, ненько»; це звертання супроводжується сердечним *МОЯ:*

«Привітай же, моя ненько,
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитину!»

Народнопоетичний характер Шевченкових риторичних звертань дослідник Т. Комаринець характеризує такими словами: «У системі звертань поета до зображуваних явищ, подій, людей, України, викликаних потребою виявлення свого безпосереднього ставлення до об'єктивної дійсности, досягнення великої емоціональности та

17. Леонід Булаховський. Мовні засоби інтимізації в поезії Тараса Шевченка. «Наукові Записки», том 2. В-во Академії Наук Української ССР. 1946, стор. 32.

інтимности, особливо сильно відчутний зв'язок з народною творчістю»[18].

Повтори — це художній засіб, який полягає в тому, що в пісні чи поезії повторюються окремі слова, частини речень, а часом і цілі речення з метою підкреслення якогось слова, чи частини якогось речення, з метою надання слову чи вислову великої емоційно-експресивної сили. Влучно вживаючи повторів, Шевченко в поемі «Наймичка» показує турботні думки старих Насті й Трохима:

«Хто ж їх старість привітає,
За дитину стане?
Хто заплаче, поховає?
Хто душу спром'яне?
Хто споживе добро чесно. . .»

Народна пісня і дума стала невичерпним джерелом, яким Шевченко постійно користувався в своїй поетичній творчості.

Але Шевченко у своїй творчості не обмежувався лише образами й засобами народної поезії, народної пісні. Іван Франко, Ф. Колесса, Максим Рильський та інші дослідники творчости Шевченка не визнають фолкльор єдиним фактором, що формував Шевченка як поета і як громадянина.

Важливим фактором була також літературна традиція. На думку Франка, Шевченко не повторював, не переспівував традиційних для фолкльору й літератури образів та мотивів, а створював *абсолютно нові, оригінальні.* Навіть про ранні твори Шевченка, найбільше пов'язані з традиціями народнопоетичними, Франко казав: «Були се немов народні пісні, та проте щось зовсім від них відмінне, наскрізь індивідуальне»[19]. І. Франко довів, що народна творчість — це один із важливих факторів, під впливом яких формувався Шевченко — великий поет-громадянин. Шевченко ніколи сліпо не наслідував народну творчість. «Під дією світогляду, великого таланту, пристрасної натури борця — фолкльорні теми, образи й мотиви набирали глибшого соціяльного звучання, виливалися в оригінльні художні форми, ставали основою народження абсолютно нових творів»[20].

Погляд Франка про оригінальність поезії Шевченка поділяє М. Рильський. Визнаючи, що «народна пісня поклала відповідну печать на всю творчість поета», що Шевченко «показав неперевер-

18. Теофіл Комаринець. Шевченко і народна творчість. К. 1963, стор. 219.
19. І. Франко. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, стор. 107.
20. Ф. Пустова. Франко і фольклоризм поезії Шевченка. Збірник праць 23-ої наукової Шевченківської конференції. К. 1979, стор. 143.

шений зразок творчого використання думового стилю в Степановій думі (поема «Сліпий»), М. Рильський зазначає: «Підспівачем народної пісні, тим паче стилізатором та імітатором Шевченко ніколи не був. . . Не міг бути»[21].

Про Шевченкові вірші-пісні («У перетику ходила», «Якби мені черевики» та ін.), дуже схожі на народні пісні своєю будовою, своїм стильовим і мовним ладом, своїми епітетами тощо М. Рильський пише, що ці пісні своєю складною і витонченою строфічною побудовою, своїм віршовим строєм «зовсім не схожі на народні з переважною в них строфічною схемою АБВБ, вони — продукт чудової ритмічної і строфічної винахідливости поета. Він, звичайно, користується в цілому ряді своїх творів готовими фолкльорними чи народнорозмовними формулами і зворотами, але завжди підпорядковує їх своїй гостро своєрідній і неповторній манері, своїй мелодиці, своїй ритміці, своїй строфіці, нарешті — своєму світоглядові»[22]. Твердження про оригінальність поезії Шевченка М. Рильський ілюструє прикладами індивідуальних метафор, порівнянь, епітетів та інших засобів поетичного стилю Шевченка. У «Тарасовій ночі» річка Альта уподібнюється червоній гадюці:

«Червоною гадюкою
Несе Альта вісті».
«Пустиня циганом чорніла».

Своєрідні не народнопісенні порівняння:

«Неначе цвяшок, в серце-вбитий,
Оцю Марину я ношу».

Неповторні Шевченкові епітети: «Сибір неісходима»; «синємундирних часових»; «латаний талан»; «прескорбная мати». Оригінальні й такі рядки з оригінальними епітетами та порівняннями:

«І небо НЕВМИТЕ і ЗАСПАНІ хвилі,
І понад берегом геть-геть,
НЕНАЧЕ П'ЯНИЙ очерет
Без вітру гнеться».

Оригінальне порівняння хаток із дітьми:

«Хатки біленькі виглядають,
Мов діти в білих сорочках».

21. Максим Рильський. Тарас Шевченко. В кн. М. Т. Рильський. Статті про літературу. К. 1980, стор. 171.
22. Максим Рильський. Поезія Тараса Шевченка. У зб. «Світова велич Шевченка». Том 2. К. 1964, стор. 298-299.

Або така несподівана метафора — образ морської затоки у вигляді сірого бугая:

«Босфор аж затрясся, бо зроду не чув
Козацького плачу; застогнав широкий,
І шкурою, сірий бугай, стрепетнув».

Або таке порівняння довгої безсонної ночі з морем:

«Не спалося — а ніч, як море».

Безперечно цілком оригінальним було й риторичне звертання, про яке вже раніше ми згадували:

«Світе тихий! Краю милий,
Моя Україно!»

На жаль, шевченкознавці не згадали ще одного оригінального Шевченкового символу — образу ХАТИ, що символізує власну незалежну державу:

«В своїй хаті — своя правда, і сила, і воля!»

Цей символ ХАТИ як власної держави маємо і в Лесі Українки в поезії «Товаришці на спомин» (1896 р.):

«Ми навіть власної не маєм ХАТИ,
Усе одкрите в нас тюремним ключарям:
Не нам, обідраним невільникам, казати
Речення гордеє: «МІЙ ДОМ — мій ХРАМ!»

Слідом за Шевченком і Лесею Українкою цей символ ХАТИ — власної ДЕРЖАВИ — використав також і Іван Франко в Пролозі до поеми «Мойсей»:

«. . . І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй ХАТІ і по своїм полі». . .

Проблему «Шевченко і фолкльор» досліджують уже понад сто років. Найбільший внесок у вивчення цієї проблеми зробили І. Франко, М. Сумцов, М. Гнатюк, І. Айзеншток, Ю. Івакін, М. Гордійчук, Д. Ревуцький, М. Грінченко, Ф. Колесса, П. Попов, Т. Комаринець, Г. Сидоренко, Б. Навроцький, І. Пільгук, О. Правдюк, Г. Сухобрус, Є. Кирилюк, М. Рильський та ін.

Про місце фолкльору в творчості Шевченка існують такі погляди. М. Костомаров вважав поезію Шевченка безпосереднім продовженням народної поезії. Цю думку в основному поділяв І. Пільгук: «Весь «Кобзар» є сконденсований згусток народної пое-

зії, що її зібрав, переломив через свій творчий талант і індивідуалізував як поет Тарас Григорович Шевченко»[23].

Іван Франко підкреслював оригінальність поетичної творчости Шевченка і висловлювався проти тенденції розглядати Шевченка як наслідувача фолкльорної (або літературної) традиції.

Філарет Колесса у своїй ґрунтовній праці «Фолкльорний елемент в поезії Т. Шевченка» розглядає фолкльор лише як один із елементів, що формували Шевченка-поета. На думку сучасних шевченкознавців (Ю. Івакін та ін.), Ф. Колесса помилявся, коли твердив, що «переважна частина творів Шевченка не виявляє майже ніяких зв'язків з народними піснями і думами, бо обертається в сфері, не доступній для народної поезії»[24].

На думку Ю. Івакіна, «глибинний вплив фолкльору на Шевченкову творчість не зникав ніколи і виявлявся не тільки в якійсь одній групі його поезій»[25].

Г. К. Сидоренко, позитивно оцінюючи працю Ф. Колесси, пише: «Слід сказати, що Ф. Колесса далекий від наміру спростувати залежність Шевченка від народнопісенних традицій. Він лише прагне всіма засобами довести, що великий поет був перш за все *творцем,* якого зформував і наділив своїми рисами поетичний геній народу»[26].

М. Рильський, визнаючи, що «своїм світоглядом, усією системою мистецьких образів і засобів Шевченко дуже близький до народної творчости, що сторінки його творів пересипані фолкльорними елементами», підкреслив, що в «Кобзарі» є чимало поезій, безпосередньо не пов'язаних з фолкльорною традицією, і що з роками Шевченкова поетика набирала дедалі більше індивідуального характеру. Свою думку М. Рильський доводив прикладами еволюції Шевченкового епітета і ритміки «Кобзаря»[27].

Цей погляд М. Рильського на питання зв'язку поетичної творчости Шевченка з народними піснями та думами поділяє сучасне шевченкознавство.

* * *

Тарас Шевченко належить до числа наймузикальніших поетів світу. Найприкметніша особливість майстерности Шевченка — це його музикальність — музикальність образів, поетичної лексики,

23. І. Пільгук. Шевченко і фольклор. «Літературна критика», 1936, ч. 4, стор. 87.
24. Ф. Колесса. Студії над поетичною творчістю Шевченка. Львів-Київ. 1939, стор. 102.
25. Ю. О. Івакін. Шевченко і фольклор. В кн. «Шевченкознавство. Підсумки і проблеми». К. 1975, стор. 374.
26. Г. К. Сидоренко. Ритміка Шевченка. К. В-во Київського університету, 1967, стор. 28.
27. Максим Рильський. Цит. праця, стор. 23.

художніх засобів, ритміки, музикальність усіх засобів версифікації, милозвучність співу і слова.

Видатний український композитор, музикознавець і фолкльорист Станислав Людкевич — один із відомих інтерпретаторів Шевченкової поезії в музиці — написав цінну розвідку «Про основу і значення співности в поезії Тараса Шевченка»[28]. С. Людкевич у цій праці підкреслив так звану СПІВНІСТЬ Шевченкової поезії, себто потенціяльну можливість музичного відтворення. «Всі прикмети співности українських народних пісень перелились силою живого впливу на форми Шевченка, взоровані на народні», — зазначає С. Людкевич[29]. На думку С. Людкевича, Шевченко «не складав, а виспівував свої поезії, хоч і без мелодії»[30]. Такої думки додержувався, як ми уже згадували, й М. Рильський, коли писав: «Шевченко, гадаю я, — під час творення своїх поезій *співав* їх у своїй думці»[31].

Надзвичайний пієтет українського народу до Шевченка, а, головно, співність і мелодійність поезії національного генія були основною причиною того, що не тільки композитори стали класти на музику поезії Шевченка, а й численні представники простого народу. Вірші-пісні Шевченка, що були створені на народній основі, на основі української пісні, знову повернулися до народу, і народ став співати поезії Великого Кобзаря. Відомий український музикознавець Микола Гордійчук зазначає: «Шевченка не тільки читають — він належить до небагатьох поетів, творчість яких набула співаної форми побутування. Сам процес читання його віршів, сповнених емоційности, «захованої» музичної інтонації і музичної образности підсвідомо викликає бажання музично осмислити кожне слово, проспівати його»[32].

За свідченнями сучасників, Шевченко сам співав деякі власні вірші, зокрема «Ой, повій, повій, вітре, через море та з Великого Лугу» (з поеми «Гамалія»), «Тяжко, важко в світі жити», «Нащо мені чорні брови».

Багато віршів Шевченка стали народними піснями. Перші народні пісні з словами Шевченка з'явилися ще за життя поета. З року в рік їх ставало дедалі більше. «Перші спроби покласти на музику поезії Шевченка зробили неписьменні селяни, які сприймали вірші поета як вираз власних переживань»[33]. Народ став

28. «Молода Україна», 1901-1902.
29. Цит. праця, стор. 309.
30. «Молода Україна», 1902, річн. III, ч. 4, стор. 125.
31. Цит. праця — «Наук. Зап.» т. 2, стор. 25.
32. М. Гордійчук. Шевченкова пісня. В кн. М. Гордійчук. Фольклор і фольклористика. К. «Музична Україна», 1979, стор. 54-55.
33. О. А. Правдюк. Шевченко Т. Г. у народній словесній та музичній творчості. В кн. «Шевченківський словник», том 2. К. 1977, стор. 365-366.

співати й окремі вірші («Тяжко, важко в світі жити», «Тече вода в синє море», «Вітре, буйний, вітре буйний») і окремі уривки «Єсть на світі доля» — (з поеми «Катерина»), «Плавай, плавай, лебедонько» (з «Тополі»).

В усному побутуванні тексти віршів поета змінювалися, скорочувалися. У поширенні Шевченкових творів серед народу значну ролю відіграли кобзарі та лірники. Майже половину віршів Шевченка покладено на десятки різних мелодій. До найпопулярніших народних пісень на слова Шевченка належать такі: «Реве та стогне Дніпр широкий» (музику створив в 70-80 рр. XIX стол. Данило Крижанівський), «Думи мої, думи мої» (автор мелодії К. Борисюк), «Як умру то поховайте» (музику створив ще перед 1870 р. музикант-аматор з Полтави Гордій Павлович Гладкий). Народ сприйняв цю пісню й передає її з покоління в покоління. Ця пісня «Заповіт» — стала справжнім національним гимном України. Г. Гладкий поклав на музику такі слова Шевченкової поезії «Зоре моя вечірняя» (з поеми «Княжна»), «Утоптала стежечку через яр» та ін.

До улюблених народних пісень на слова Т. Г. Шевченка належать ще такі поезії: «Ой, три шляхи широкії», «Садок вишневий коло хати», «Сонце заходить, гори чорніють», «Така її доля», «Тече вода в синє море», «Встає хмара з-за Лиману» і багато, багато інших. Усі ці пісні на слова Шевченка записано з уст народу в різних місцевостях України.

Так український народ став по-своєму читати Шевченкового «Кобзаря» — він став поезії Шевченка співати. Серед численних народних пісень на слова Шевченка виняткового значення у мистецькому й у духовному житті нашого народу набули три найвидатніші пісні: «Заповіт», «Реве та стогне Дніпр широкий» і «Думи мої, думи мої». *На слова «Заповіту» створено понад 60 музичних творів.* Але мелодія, що її створив полтавський любитель музики Гордій Павлович Гладкий, це справжній шедевр українського пісенного мистецтва, витіснила всі інші мелодії, всі інші композиції і стала народною, стала національним гимном України. Минуло 115 років з того часу, коли полтавські семінаристи перші заспівали цю безсмертну пісню Великого Кобзаря. І ця могутня пісня поширилася по всій Україні й фактично ще задого до національно-визвольної революції 1917 року стала фактичним національним гимном українського народу.

А в червні 1917 року на Військовому З'їзді Шевченків «Заповіт» залунав як переможна пісня українського народу.

Ось як про це розповідають наші діячі про цей історичний мо-

мент. Микола Ковалевський у книжці «При джерелах боротьби» (Інсбрук, 1960) пише:

> «Всі відчували, що наступає історичний момент. І врешті, коли постать Володимира Винниченка піднялась на трибуну, розлігся грім оплесків і оваційних вигуків. А коли Симон Петлюра подав знак рукою, знову запанувала тиша. Тоді Володимир Винниченко повідомив Другий Військовий З'їзд про історичну постанову Української Центральної Ради і почав читати слова Першого Універсалу. Тисячна маса вояків з гуркотом піднялась із своїх місць і стоячи слухала ці слова. . . А коли пробреніли останні слова Першого Універсалу, вибух ентузіязму був такий великий, що, як здавалося, мури монументального будинку затряслись у своїх основах. І тоді почувся урочистий спів «Заповіту».

Ще яскравіше описав цей історичний момент Володимир Винниченко — автор тексту Першого Універсалу — заступник Голови Центральної Ради:

> «Увесь З'їзд підвівся й стоячи завмер у чеканні. І серед затаєного духу кількох тисяч людей залунали перші виразні слова Української Державности. . . Те чуття, яке обхопило увесь З'їзд, було найкращим доказом, що це було іменно те слово, якого ждалося й яке висловлювало душу піднесеної нації. Грім радости, захвату й ентузіязму дійшов до екстазу, до чуття побожности, до бажання молитися своїй радості, своєму екстазові. Весь театр, з делеґатами, з публікою, з кореспондентами газет став на коліна й нечуваним могутнім потрясаючим душу хором заспівав Великий «Заповіт»:
>
> Поховайте та вставайте,
> Кайдани порвіте
> І вражою злою кров'ю
> Волю окропіте. . .
>
> Засмажені, загартовані в боях, у крові, в стражданнях обличчя кривились від солодкого болю надзвичайних переживань, від високої, ніколи не знаної радости. . .»

Юрій Клен, згадуючи цей урочистий момент великого всенародного піднесення, писав про «видиво Нової України»:

> У Києві гудуть потужно дзвони
> В Михайлівськім і у Святій Софії.
> Столиця в повені тих звуків тоне,
> і дійсністю стає, що жило в мрії.. .

Угору линуть звуки «Заповіту»,
Схиляється весь натовп на коліна.

Так спонтанно без усяких декретів і указів Шевченків «Заповіт» став величним урочистим національним гимном українського народу!

«Заповіт» Шевченка належить до найдосконаліших зразків світової політичної лірики. Бойова закличність полум'яної поезії сполучена з неперевершеною музичністю вірша, з надзвичайно вдалими звуковими повторами: у-у о-о-о (перший рядок «Як УмрУ тО пОхОвайте»), е-ее о-о-о (зр. «сЕрЕд стЕпу ширОкОгО»).

«Заповіт» Шевченка наскрізь оригінальний, новаторський твір, якого ще не знала світова література»[34].

На текст «Заповіту» існує понад 60 музичних творів, зокрема кілька музичних творів великих форм: кантата С. Людкевича, поема Р. Глієра, кантати Б. Лятошинського, В. О. Барвінського, Л. Ревуцького та інших. Але мелодія, що її створив полтавський аматор музики Гордій Павлович Гладкий, перевершила усі музичні інтерпретації Шевченкового твору, бо Г. П. Гладкий конгеніяльно сполучив СЛОВО з МУЗИКОЮ, використавши у своїй композиції властиві українським народним козацьким героїчним пісням «засоби музичного втілення героїчного»[35].

«Заповіт» як пісня і як літературний твір набув такої великої популярности далеко за межами України, що «можна говорити про його міжнародний резонанс»[36]. «Коли в січні 1929 року українська капеля «Думка» виступала в Парижі перед французькими слухачами, «Заповіт» на прохання публіки, довелося проспівати *кілька разів*»[37].

«Вже здавна на Україні встановилася, як зауважив М. Рильський, прекрасна традиція — слухати спів «Заповіту» стоячи, що є найкращим доказом глибокої пошани до великого Кобзаря»[38].

Але лютий ворог України — московський шовінізм — намагається скасувати цю столітню нашу українську традицію. Ось що читаємо ми в самвидавному «Українському Віснику» за травень 1970 року: «Учителька однієї із львівських шкіл (здається, школа ч. I) була відправлена на пенсію, навіть не допрацювавши до кінця навчального року, тільки за те, що сказала дітям встати, коли на шкільному ранкові виконувався Шевченків «Заповіт».

34. Г. А. Нудьга. «Заповіт» Т. Г. Шевченка. К. 1962, стор. 20.
35. О. С. Цалай-Якименко. «Заповіт» Т. Г. Шевченка — народна революційна пісня». «Народна творчість та етнографія», т. I, 1963, стор. 7.
36. Г. А. Нудьга. Цит. праця, стор. 28.
37. Там же, стор. 28.
38. Там же, стор. 28.

* * *

Дуже популярна народна пісня на початкові слова першого твору Т. Г. Шевченка «Причинна» — «Реве та стогне Дніпр широкий». Музику створив десь у 70-80 рр. XIX століття Данило Крижанівський, український педагог і композитор (1856-1894). В усному побутуванні «мелодія все більше наближалася до змісту й характеру літературної основи і, зрештою, неподільно злившись із нею утворила нову, на диво органічну художню цілість[39].

Третьою найпопулярнішою піснею Шевченка була й є «Думи мої, думи мої», на слова поезії, яку написав 25-річний Шевченко. Музику до цього вірша писало багато композиторів. З народною мелодією ця пісня стала однією з найпопулярніших. Автором чудової мелодії був композитор-аматор К. Борисюк. Гадають, що ця пісня виникла в зв'язку з готуванням до відзначення 100-річчя від дня народження Шевченка.

Широкої популярности набула й пісня «Зоре моя вечірняя». У цій пісні, яку поклав на музику Гордій П. Гладкий, поет із великою емоційністю передав свій ліричний настрій, викликаний згадкою про чудову природу рідного краю. У цій пісні вилилася велика туга поета, засланого на далеку чужину. Шевченкове звертання до зорі

«Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою, —
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою»...

це наче переспів його улюбленої пісні «Ой, зійди, зійди, зіронько моя та вечірняя», але наповнений іншим глибоким почуттям суму й любови до рідної України.

У цій Шевченковій пісні виливали свою велику тугу численні політичні в'язні царських і совєтських тюрем.

С. Васильченко в одному із своїх оповідань згадує, як цю пісню співали в царській тюрмі борці за Шевченкові ідеї. Звуки Шевченкової пісні линуть із в'язничної камери. «І немов розправляючи крила вирвався чийсь нетерплячий голос із гурту, за ним затріщали інші, як сухе бадилля, розгоряючись на вітрі. Ще хвилина — і криком, як невпинна стихія, полине кудись невільницька туга. Без слів озвалось залізо, — брязнув баґнет об ґрати. І як руками хтось здушив за горло співців.

Як у Дніпра веселочка

39. М. Гордійчук. Шевченкова пісня. Стор. 74.

Воду позичає, —

вмирали вже тихі задавлені ридання».

1929 року в переповненій камері Ніжинської тюрми опинився церковний хор із села Веркіївки разом із своїм дириґентом. Мабуть ніколи ці хористи не співали з таким почуттям Шевченкові пісні — «Зоре моя вечірняя», «Наш отаман Гамалія» та багато інших, виливаючи свою гірку, невільничу тугу, як у цій непривітній похмурій тюремній камері.

Багато, багато чудових поезій Т. Шевченка стало народними піснями: «Така її доля», «Вітре буйний», «По діброві вітер віє», «Плавай, плавай, лебедонько», «Встає хмара з-за Лиману», «Ой, літа орел», «Садок вишневий коло хати», «Тече вода з-під явора» і багато, багато інших. *Могутня поезія Шевченка, що з пісні вийшла, сама в пісню перетворилася.*

Геніяльні поетичні твори Шевченка стали глибоким і всебічним джерелом надхнення для цілих поколінь українських і неукраїнських композиторів. Один із найкращих музикальних інтерпретаторів поезії Шевченка Микола Лисенко поклав на музику близько ста творів Тараса Шевченка. Він написав сольоспіви, дуети, тріо, квартети, хори для чоловічого і мішаного складів, величні кантати «Б'ють пороги», «Радуйся, ниво неполитая». Станислав Людкевич написав на текст Шевченкового «Кавказу» однойменну кантату-симфонію для хору й симфонічної оркестри. Половина віршів Шевченка покладена на десятки різних мелодій. Кирило Стеценко написав численні пісні на слова Шевченка, а також музику до поеми «Гайдамаки». У музичній творчості Я. Степового, Ф. Колесси, Д. Січинського, А. Штогаренка І. Шамо, А. Кос-Анатольського, Г. Хоткевича і багатьох, багатьох інших композиторів Шевченко відіграв велику ролю. Завдяки генієві Шевченка українська музична творчість досягла вищих стадій свого розвитку. Серед великої кількости пісень, романсів, хорів, що їх написали українські композитори, маємо опери «Катерина», М. Аркаса (1891), «Сотник» і «Наймичка» М. Вериківського, «Марина» Г. Жуковського, «Тарас Шевченко» Г. Майбороди, «Гайдамаки» Ю. Мейтуса, В. Рибальченка, М. Тіца, «Поетова доля» В. Йориша, балет «Лілея» К. Данькевича, симфонічна поема «Лілея» Г. Майбороди.

На слова Шевченка створили свої композиції й неукраїнські композитори М. Мусоргський, О. Сєров, П. Чайковський, С. Рахманінов, К. Альбрехт, К. Вільбова, О. Дюбюк, Б. Левенсон, Б. Вельямінов, В. Гордєєв, В. Пасхалов, О. Размадзе, М. Слонов та ін.

Сотні композиторів, надхненні музою геніяльного поета, написали близько *ТИСЯЧІ музичних творів,* головно, на слова Шев-

ченка або на мотиви Шевченкової поезії, або на слова поетів, які присвятили свої вірші Шевченкові.

Шевченкова пісня — найцінніше духовне надбання українського народу. Шевченкова пісня об'єднала духовно всі частини українського народу, розділеного кордонами чужих держав — від Карпат до Кавказу — від Кубані аж до Сяну річки. Шевченкова пісня єднає всіх українців, які жили, живуть і будуть жить на Україні і поза межами України — по всьому світі. Шевченкова пісня, так само як і українська народня пісня, не втратила і ніколи — поки живе український народ — не втратить своєї живучости, свого величезного впливу. Пояснення цього факту, каже Філарет Колесса, «знаходимо, між іншим, також у тісному зв'язку Шевченкової творчости з рідним ґрунтом — з українською народною поезією, тим вицвітом довговікової культури рідного слова серед широких мас українського народу»[40].

Цей зв'язок із рідним ґрунтом, із рідною українською піснею невмирущою основою української нації, підкреслив Шевченко незабутніми словами:

НАША ДУМА, НАША ПІСНЯ
НЕ ВМРЕ, НЕ ЗАГИНЕ
ОТ ДЕ, ЛЮДИ НАША СЛАВА,
СЛАВА УКРАЇНИ!

40. Ф. М. Колесса. Цит. праця, стор. 267.

«Ми не боремося за владу для себе, за привілеї і добробут для нас, бо Ти знаєш, яка наша доля: тюремні каземати, розстріли в застінках КҐБ, десятки років кацетних знущань, голод і холод, знущання катів над нами — Твоїми синами й дочками, воїнами ОУН і УПА, підпільниками. Не особисте щастя усміхається нам! Нас пече лише сором неволі, ганьба, завдавана нашій великій героїчній, висококультурній Нації московськими тиранами! Сором і ганьбу неволі хочемо стерти з обличчя Нації великої, яка бореться за найблагородніші ідеали людства. Бо де ж могила Головного Командира УПА? Де могили тисячів і тисячів тих, що впали з-поміж нас на полі слави за волю і долю Твою? Їх не знають матері, ні сестри, ані дружини, ані діти наші! Наші могили розривають москалі, наших подруг і друзів вішають, видовбуючи очі! Не видніють на нашій землі навіть могили Невідомому Воїнові України. Але ми знаємо, ми віримо в одне: нема невідомих воїнів за правду, за волю, за честь, за незалежність Нації, за Божу справедливість, бо всі вони відомі Богові! Будуйте і сипте могили в Україні далі й незмінно з написами на них: «Відомим тільки Богові Героям України».

(З Маніфесту VI ВЗ ОУН)

Петро ҐОЙ

УКРАЇНСЬКО-МОСКОВСЬКІ ВЗАЄМОВІДНОСИНИ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ НОВОЇ ВІЙНИ З ПОЛЬЩЕЮ

(Кінець 1650 р. до Білоцерківської Угоди)

(Продовження, 5)

Спрямування козацько-татарського походу на Волощину замість на Москву, як цього хотів хан, дальше невикористання Україною можливостей нової «Смути» на Московщині під гаслом Шуйського, для чого Україна мала найкращу нагоду, бо дала притулок Акундінови, беручи під увагу розрухи і повстання в Пскові і в інших частинах Московщини — довір'я москалів до Б. Хмельницького зросло. Гетьман показав себе лицарем і добрим сусідом, останнє з огляду на обставини і релігійну спорідненість — хоч правда Акундінова не видав, запевнив що вислав до Семигороду, в що не дуже-то вірили в Москві, бо і вісті з України були зовсім протилежні[156].

Акундінова відтягнено з видного горизонту і строгим наказом гетьмана сильно засекречено і передержувано його якийсь час в одному з манастирів України, як евентуальний козир української дипломатії в майбутніх відносинах з Московщиною. Проте, невикористання такої великої нагоди минулої осени заставило і частинно переконало московський уряд, що на Хмельницького можна звіритися у відношенні до Польщі, — тимбільше тепер в обличчі нової війни України з Польщею, знаючи при тому на основі донесень власної розвідки з Криму про нестабільність єдиного реального союзника України — кримського хана. Москва хотіла покористуватися тими обставинами і при тій нагоді відобрати колись втрачені провінції на користь Польщі.

Тому, на думку московських політиків, потрібно було таки зараз допомогти Хмельницькому, щоб він не пішов під зверхність Порти. Як доносили в Москві 18-го грудня н.с. духовні особи Арсеній Суханов і митр. Гавриїл про їх розмову з гетьманом минулої осени, який перед ними в розмові говорив, що коли цар його не прийме і невідклично не підтримає проти поляків — то він піде під зверхність Порти, зговориться з її васалами і буде воювати Москву.

В додатку, польсько-татарські переговори про війну проти Москви, перепущення татарського посольства через Польщу до Швеції в справі творення протимосковської коаліції — викликало сильне хвилювання і переполох в московськім царстві і прискорило рішення скликати Земський собор на те, щоб розірвати вічний договір з Польщею.

В 20-их числах січня, 1651 р., тобто ще перед прибуттям посольства М. Суличича, з Розрядного приказу розіслано царські «призывны грамо-

ти» до всіх городів, в яких іменем царя наказувалося негайно обрати і вислати в Москву представників «для нашого царственного великого и земского и литовского дела»[160]. Таку громоту одержано в Тулі 20-го січня, в Боровському і Владімірі 27-го січня, в Коломні 28-го січня і т.д.[161] Собор почав свою нараду 19-го лютого, 1951 року.

За привід до собору, як сказано в указі царя про скликання його та потім в урядовім експозе на самому соборі, взяли вони в основному слідуючі факти: а) пропуски і перекручування в титулах царя; б) польський уряд не виконав своєї обіцянки на найближчому соймі покарати всіх винних в титульних пропусках; в) король веде переговори з ханом про похід на московські землі; г) польський уряд перепустив татарське посольство через польські і литовські землі до шведської королеви Христини «для ссоры», чого раніше ніколи не бувало, та обіцяли 50 тисяч війська на її неприятелів (очевидно, московське царство); д) запоріжський гетьман Богдан Хмельницький просить царя, щоб задля православної християнської віри прийняв його під високу руку царя. Інакше грозить піддатися турецькому султанові разом з кримським ханом[162].

Великого клопоту московському урядові завдавала українсько-татарська угода про спільні воєнні дії[163]. Тому і зараз ця перспектива безпосереднього сусідства одної з найсильніших держав, що входила б у політичну орбіту Порти із всіми наслідками того сусідства в майбутньому, насторожувало і непокоїло московський уряд. Поступити інакше — означало викликати неминучу і негайну війну з Польшею.

З огляду на таку ситуацію, цар бажав знати «як буть» чи йти на розрив і війну з Польщею, а чи ні? Чи «освящений собор» освятить нарушення присяги і договору?

Собор почав свої наради 19-го лютого, 1651 року. Перший акт собору — це була нарада духовенства над питанням, чи може цар розірвати договір з королем і порушити дану йому присягу. Після прочитання письма царя, в якому були вичислені всі «злі неправди», титульні пропуски з польської сторони і звідомлення про прохання гетьмана, «освящений собор» відбув свою нараду в тій справі і 27-го лютого патріярх Йосиф подав рекомендацію цареві[164].

В своїх рекомендаціях «освящений собор» московського духовенства аж жахнувся, як довго цар міг все це терпіти. Мовляв, «И многие злые неправды от них учинились, и титли ваши государевие писаны не по вечному докончанью, со многим пременением и с прискою, и в книгах своих злим ухищрением напечатали многие укоризны и хулу на Московское государство, не токмо слышати и терпети — помислити страшно». Дальше подано слідуючі рекомендації: «И будет король польский в том деле против крестного целования и мирного вечного докончанья и что писано во многих листах и в печатных их книгах напечатого не против твоего царского достоинства не справитца и управы на виноватых по договору и вечному докончанию не даст, и святая великая соборная апостольская церкви за великие королевские неправды и за нарушение крестного целования и вечного докончания может подати разрешение тебе, благоверному и благочестивому великому государю царю и велико-

му князю Алексею Михайловичу всеа Русии. В будет король польский по всем управи не учинит, и запороского етмана с черкасы мочно принять со утверждением.

А будет король во всем справится и оборонь учинит, и о запороском етмане с черкасы, как вам, великому государю царю и великому князю Алексею Михайловичу всеа Русии, бог известит»[165].

Іншими словами, — як слушно завважив М. Грушевський, — коли навіть король і виконає своє зобов'язання, «освящений собор» благословляє царя прийняти козаків і тим нарушити союзний договір з королем, очевидно «задля християнської віри», в інтересах «православ'я»[166].

Одержавши санкцію «освященого собору», цар 2 березня об'явив своє експозе представникам від дворянства і міст. Відповіді представників дворянства і міст не збереглися, але вони були, очевидно, такого самого змісту, як про це твердить І. Крип'якевич[167]. Бо ледви чи може бути сумнів у тім, що так само, як і духовенство, вони тільки притакували на царське питання, — писав М. Грушевський і навів аналогічні змістом відповіді з протоколу із подібного собору два роки пізніше[168].

З формального і практичного боку це були рішення принципіяльного значення. Постанови Земського собору звільнили московський уряд від «вічної угоди» з Польщею. Московська православна церква офіційно звільнила царя від присяги на додержання договору з Польщею. Перешкода, яку вважали непорушною і на яку як на своєрідне «табу» постійно покликувався цар і думні дяки з посольського приказу в переговорах з Україною — раптом перестала існувати. Рішення Земського собору давали повноваження московському урядові повести переговори з Хмельницьким, та мимо того, маючи вже в березні, 1651 року соборову постанову в кишені про війну з Польщею і прийняття козацького війська під царську руку — московський уряд не зробив із цього вжитку, а приховав на пізніше, навіть не повідомивши гетьмана про це рішення собору.

Українська і московська історіографія, включаючи новий український і совєтський період, потрактувала цей факт як маловажний, присвятивши цьому питанню дуже мало уваги. Вперше деякі матеріяли цього собору були використані Д. М. Бантиш-Каменським в його «Истории Малой Росеии»[169]. В пізнішій літературі цю справу зовсім забуто. Не згадували про неї навіть такі історики, як С. М. Соловйов і М. І. Костомаров в першому виданні «Богдан Хмельницький». Її знову вдруге відкрив в 1882-3 рр. проф. І. І. Дитятин[170], а згодом через рік проф. Платкін у своїй книзі «Матеріали для історій земскихъ соборовъ XVII столетія. . .», дальше через рік в книзі «Земскіе Соборы древней Руси (1885 р.) подав коротко історію цього собору та соборові акти. Справа собору опісля пішла в забуття і щойно пізніше довше на цьому питанню зупинився М. Грушевський у своїй монументальній історії[171]. Правда, Костомаров у новому виданні «Богдан Хмельницький» в примітці коротко згадав про цей собор, заявляючи, що він знав його, що і є зовсім певне, тимбільше, що Бантиш-Каменський опублікував акти собору 1651 року і подав при тому дуже докладні відомості про нього, точно зазначивши і джерело.

Костомаров не надавав належного значення соборові тому, — як зовсім слушно твердить він дальше, — що цей собор «не мав безпосередного впливу на події в Україні і ледве чи був відомий навіть і самому Хмельницькому»[172]. Так і до сьогодні в нашій і чужій історіографії немає належного вияснення цього факту, «надзвичайно важливого в своїх наслідках для історії українсько-московських відносин, що Москва вже весною 1651 року, рішившись прийняти Козаччину під царський протекторат і помогти їй добити Польщу на Руси, відложила цю справу на два роки і тільки весною 1653 року вислала ультимативні пропозиції Польщі (посольство Репніна-Оболенського) і поновила соборне рішення з 1651 року»[173]. Очевидно, коли б це сталося весною 1651 року, як слушно завважив М. Грушевський, коли Україна ще була необезкровлена війнами і еміґрацією 1651-53 рр., — ефект міг би бути зовсім інший[174].

Під час того, як скликався собор «в литовській справі», вислано в посольстві з Москви до гетьмана Ларійона Лопухіна з більшими подарками, як бувало раніше[175]. Звідомлень про переговори, які вело це московське посольство Лопухіна з гетьманом, не збереглося, або може ще до сьогодні їх не віднайдено. Збереглися інстркуції дані послові московським урядом, що в 14-ти нумерованих точках подають ціль того посольства[176]. З листів гетьмана, післаних через те посольство, зберігся нічим не замітний лист до царя з датою 9(19) березня, 1651 р., висланий з Білої Церкви[177], і другий лист чисто етикетний з датою 11(21) березня[178] до царського пістуна Бориса Морозова.

Гетьман писав сухо цареві, що послів своїх «ныне не шлем, имеем убо великие замешки», а що до страху царя перед татарами — запевнив його, що «о чем нас просил пространнее Лопухин», то кримський хан «будучи с нами в приязни и в совете, войскам своим закажет в твое ц. в. государова ходити»[178a]. З інструкції видно, що це посольство формально було відповіддю на осінні розмови гетьмана з московськими посольствами про польські остороги, переказані через Пражмовского, на пояснення гетьмана щодо польських плянів походу на Москву, його заяви льояльности і висловлені бажання царської протекції. Але за тим усім, як і в попередніх московських посольствах, все ще стояла та сама справа Акундінова. Хоч в офіційних інструкціях доручалося не багато, згадано про неї нібито принагідно, але в дійсності вона ще дальше була головним нервом в українсько-московських відносинах і неофіційно «під рукою» йому, очевидно, було доручено багато[179]. На ці неофіційні доручення і чорні дії посольства Лопухіна вказують дарунки роздані ним грекам[180], які перебували або були близько гетьманського двору, та згодом їх інформації про Акундінова із 16-го і 19-го травня післані цареві в Москву[181].

Посол мав запевнити офіціяльно гетьмана в прихильности царя до нього. Нехай гетьман не вірить чуткам, — «відповідь на лист гетьмана», — бо цар неприятелям помагати не буде «задля православної християнської віри», а такі речі пускає хтось на «ссори», щоб розсварити їх.

Коли гетьман зачне говорити, «що їм перед тим по їх проханню помочі не учинено», — сказати «що без причини вічного договору нарушити не можна». Посол мав повідомити гетьмана, що цар висилає до короля нове

посольство в справі покарання винних в пропусках царських титулів і коли з королівської сторони «исправленье» не буде, то цар їм того більше терпіти не буде і про це повідомить гетьмана.

Коли б гетьман став грозити за те, що як цар їх не прийме і помочі не дасть, то він з ордою піде війною на Московське царство. Лопухінові наказано вирахувати докладно всі царські «чемности» для Запоріжського війська, — як то робив минулої осени Унковський, — що в часі їх війни з Польщею король просив помочі у царя на них і цар помочі не дав, а писав, щоб король і пани радо з ними помирилися. Згадано і дозвіл на вільну торгівлю та інше, щоб гетьман то пам'ятав і на ніщо лихе для Москви не підіймався, бо інакше Бог його покарає. Коли ж навпаки — гетьман згадає, як то він стримав козацький похід на Москву — похвалити його і заохотити надальше. Коли гетьман стане докоряти, що царські посли показали або віддали його листи московському урядові — Лопухін мав впевнити гетьмана, що того не було, листів не показували і не віддавали, та як доказ цього ті гетьманські листи і сьогодні має з собою і зараз може їх показати. Цар тільки згадував про них з приводу утисків у Польщі «черкас» і православної віри. Коли ж гетьман стане дорікати цареві за те, що писав листа до короля, жалуючись на козаків, що вони хочуть зложитися з татарами і йти воювати Московські землі — Лопухін мав сказати, що король двічі говорив про це цареві через своїх послів. А цар того від гетьмана не сподіється тому, «что вы единоверные православние християне». Коли ж гетьман стане говорити, що хоч вони з поляками і помирилися, тільки від них все загрожує небезпека і йому нема де дітися, крім царської протекції (милости), в первіснім начерку інструкції (статейного списка) було доручено Ларіонові запропонувати гетьманові і старшині в крайності перейти за московську границю, де дістануть жалування і землі, як то раніше бувало[182]. Цю статтю з інструкції вичеркнено і другою рукою дописано, що «в Ларіоновим статейнім списку в тій статті нічого не написано». Слушно зауважив М. Грушевський, що «царські дипломати зрозуміли, що така перспектива для гетьмана і його двору не була б приємна»[183].

На питання гетьмана, яка буде позиція московського уряду супроти України, якщо поляки задовольнять московські претенсії, Лопухін мав запевнити гетьмана, що цар в такім разі не буде помагати полякам на вас; а якщо ви схочете задля «православної віри», цар виступить посередником, щоб помирити вас з поляками. Цікавий з точки зору міжнародніх відносин 10-ий пункт інструкції: Коли б гетьман висловив невдоволення з того, що цар у своїх листах до нього пише «королівське титло і ім'я», то Лопухін мав це пояснити «вічним миром» між королем і царем. Із королівської сторони, — Лопухін мав сказати, — є много неправд і цар посилає до короля послів, щоб король згідно з «вечном докончаньем» ці неправди «велил исправить и винних казнить смертью», очевидно, за титульні пропуски. Тому цар вважає, щоб договорові з його сторони не було перешкод.

Уряд Гетьманської Держави після Зборівської угоди на міжнародній арені в заграничних дипломатичних відносинах виступав як суверен, а додаток королівських титулів в офіційних листах вважав образою для

себе. На тому тлі не тільки чулою була канцелярія гетьмана, але далеко гостріше проти цих зневаг виступила українська льокальна адміністрація, тоді коли український уряд у своїй дипломатичній переписці з московським, з огляду на ситуацію, бажання розірвати «вічний мир» між Польщею і Москвою та бажання якщо не перехилити останню на свою сторону, то хоч принайменше зневтралізувати її — був більш поблажливий. В переписці льокальної української адміністрації з московською, з української сторони часто приходило до гострих конфліктів[184]. Це і був щирий, не підроблений дипломатичною конечністю вияв і віддзеркалення дійсних взаємновідносин двох народів.

Вкінці інструкції про Акундінова; коли гетьман зачне говорити про нього, послові доручено збити його легковажною увагою, «что он вор, худой человек, и приказу об нем ничего нет, а самому об нем не всчинать». Московський уряд можливо хотів тим зазначити своє невдоволення, що гетьман не додержав своєї останньої обіцянки і якщо ця справа і була піднесена на раді — полагоджено її зовсім протилежно. Крім того Лопухін мав поінформуватися у гетьмана про його відносини з сусідніми державами, дальше збирати різні вісті та рівночасно доручалося йому добиватися і просити гетьмана і писаря королівських листів до хана і гетьмана, в яких він намовляв іти війною на Московське государство.

Ми навели в цілости інструкцію московського уряду для посольства Лопухіна в Україну. В інструкції зовсім не згадано про рішення скликати собор, який під час висилки посольства був уже в стадії організації[185], а в парі із тим не виявлено також намірів царського уряду. Без сумніву, царський уряд добре знав наперед і про висліди собору[186]. Собор був тільки сухою формальністю для завершення устійнених плянів, на що вказують зміст і форма подачі підготовчих матеріялів про скликання його — царський указ, а згодом відповіді учасників. Інакше в диктаторській і централістичній системі московського абсолютизму не могло бути.

Не зважаючи на заміри та рішення московського уряду, через посольство Лопухіна подавалось гетьманові тільки надію, що перед польським урядом буде поновлений ультиматум переданий попереднього року Польщі через посольство Пушкіних. Москва виявила зацікавлення збирати матеріял про нельояльність польської сторони і тільки в крайному випадку, якщо козаки схочуть, цар міг би виступити в ім'я православ'я посередником, щоб помирити їх з поляками (стара позиція московського уряду).

Очевидно, це не могло вдоволити гетьмана, тимбільше, що в цих натяках на ультимативне ставлення справи Москвою, не було жодного означеного реченця і воно могло протягнутися на довший час, що і сталось опісля. Невдоволення гетьмана і його уряду такою постановою справи знайшло своє віддзеркалення не тільки серед найближчих кругів гетьманського двору, але дзвінким гомоном глибоко просякло в народні маси і відблеском відбилося поза границями Козацької Держави. Післанець литовського кн. Радивила Мисловский,який був у Білій Церкві під час приїзду туди московських посольств Л. Лопухіна, а згодом В. Степанова переказував про ці настрої зразу після українсько-московських перегово-

рів[187]. Подібні зізнання зложив сотник української армії Половка, який попав у польський полон якраз в тому часі, коли Хмельницький стояв під Білою Церквою і які записав Ґолінський[188].

Можна було б ще припускати, що інструкція для посольства Лопухіна була зложена перед собором. Але в березні 1(11 н.с.), вже після соборного рішення, вислано в Україну з додатковими дорученнями піддячого Василя Степанова. Ці додаткові доручення мав передати Степанов Лопухінові, а коли б його у гетьмана вже не застав — доручалоєь йому виконати їх самостійно. Доручення для Степанова збереглися до сьогодні[189] і, як бачимо, служили тільки як доповнення і уточнення інструкцій даних Лопухінові.

З цього виходить, що після виїзду Лопухіна з дорученням добути у гетьмана листи короля, ця справа ще більше зацікавила московських дипломатів. Вони довідалися мабуть від своїх кримських послів про місію Магмет-аталика[190] до Варшави для організації кампанії проти Москви і про польське посольство до Криму Бечинського. Московський уряд «хотів зловити польських дипломатів на сліді». Тому доручив послам говорити «о том гетману всякими мерами накрепко», щоб дістати від Хмельницького ті грамоти короля до хана, які возив Бечинський до Криму, а коли ж листів немає, а договір між ними складений усно — вивідати їх зміст, дальше розвідати докладніше про місію Магмет-аталика та рівночасно дістати листи короля і кримського хана до гетьмана в справі походу на Москву, «чтоб великому государю его царскому величеству Яна Казимира Короля неправда и вечному докончанью нарушенье было ведомо подинню».

Крім того, як і всім попереднім посольствам, доручено Степанову, щоб, будучи у гетьмана і в дорозі, розвідати всяких вістей: «що сьогодні у поляків і козаків робиться; чого між ними очікувати — миру чи війни; чи були в них переговори і в чому вони договорилися? Чи від кримського хана «присилки» були, коли будуть і хто о чім присланий був?». Все, що розвідають, доручалось по точкам записати і «держати тое записку у себя тайно». На ціль розвідки видано йому певну скількість соболів.

В. Степанов уже не застав Лопухіна у гетьмана, як видно із листа гетьмана, висланого через нього цареві 19-го березня із Білої Церкви[191]. Гетьман у свойому листі, написаного в сухій формі, покликуючись тільки на усні доручення послів, а не на листи царя — повідомив московський уряд, що вибрав вісті і листи, якими незгоду проти царя роблять його неприятелі і списки цих листів передав цареві через Лопухіна, з яких цар «вирозумеет о неприявности (повинно бути неприятности, — П.Ґ.) ляцькой, что против вечного договору не держатса и кождого часу неправду делаючи». Гетьман при тому звертав увагу цареві, щоб більше іновірцям не терпів. Він висловив дуже крилате, нічим не зобов'язуюче бажання, щоб цар на всій землі «царствовал» і нам царем був. Дуже цікаво, що напередодні грізної війни гетьман ані разу в листі не згадав про так потрібну йому військову поміч. З того виходить, що московське посольство, крім звісних нам інструкцій, усно не мало більше ніяких доручень гідних уваги українського уряду. Тому мабуть не було місця і геть-

ман уважав за недоцільне говорити про справи так акутні на той час для української політики — справи військової допомоги, в обличчі вже розпочатого конфлікту з Польщею. В інструкції не було найменшого натяку про соборове рішення, про уневажнення «вічного миру», розрив з Польщею чи близьку московську інтервенцію в інтересах України. Жодного офіційного звідомлення гетьман не одержав — судячи по тому роздражненню, яке висловлював гетьман з приводу московського крутійства і індиферентизму[192].

Хоч і за браком звідомлень посольства Лопухіна і Степанова на основі їх інструкції «статейного списка» і його доповнення та листа гетьмана (про якого не знав М. Грушевський) — можемо прийти до висновку, що переговори велися тільки довкруги потрібних Москві матеріялів.

Московський уряд не зважаючи на формальне рішення Земського собору (до речі, про яке український уряд ніколи не був поінформований), далі вів політиву вичікування і гри. Подібне становище зайняв він і у відношенні до Польщі. В переговорах з польським посольством Вітовського і Обуховича, що відбувалися в Москві на протязі майже двох місяців (квітень-травень 1651 року), вже після рішення собору, — пропозицію польських послів спільно почати війну з Кримом та Україною московський уряд прийняв позитивно. Дяки повели переговори в справі рівного розкладу мілітарних сил та видатків. Самі переговори розтягнуто — мабуть чекаючи на розрібку матеріялів принесених власною аґентурою і розвідкою, та матеріялів московських посольств Лопухіна і Степанова, які в березні перебували ще в Україні. При кінці переговорів у зв'язку з розрібкою матеріялів в Москві побачили, що з обох сторін готуються великі сили. Рішено вичекати і зовсім відхилено прохання Польщі про спільний похід тим разом, мотивуючи це рішення спільністю віри. В дальших переговорах московська сторона поставила питання, от нехай король «запорожских черкас силами своими смирить или мирем успокоить» а тоді цар з королем «задля братньої любови» зможуть порозумітися про спільну акцію проти кримського хана, «щоб орду знищити». Цар тільки хотів бути посередником замирення в українсько-польському конфлікті.

Московський уряд повідомив гетьмана про вислід своїх останніх переговорів з Польщею через своє посольство, а назаретського митрополита-Гавриїла[193] і московського піддячого Григорія Богданова щойно два чи три тижні після відправи великого польського посольства. В Посольському приказі заховалася інструкція для митрополита з датою 5(15) червня, 1651 р.[194] В ній доручалося митрополитові поінформувати гетьмана про те, що в часі польсько-московських переговорів цар відмовився іти спільним походом проти України і Криму з огляду на єдність християнської віри, а за цю ласку нехай гетьман стримує хана від походу на московське государство. Саме посольство прибуло в Україну і було прийняте гетьманом в Корсуні 14(24) липня, 1651 року[195] вже після бою під Берестечком.

Після відправи великого польського посольства та під час висилки нового московського посольства в Україну з повідомленням про відмову

Москвою прохання польського посольства, тобто в процесі нормальних дипломатичних відносин з Україною, московський уряд з початком червня 1651 року посилив свою аґентурну діяльність на теренах сусідньої з ним української держави. Тичні аґентів пускала Москва в тому часі в Україну під покришкою поворотців, купців тощо, для збирання різних інформацій.

Московський уряд пограничним воєводам і дякам з Розрядного приказу розіслав царські грамоти — укази в тій справі. Царським указом доручено було воєводам і дякам до аґентурної роботи використати скрутне положення сімейних (з родиною) українців, що з огляду на польські репресії поселилися за московською границею під протекторатом православного царя.

(Далі буде)

Джерела:

156. Акты ЮЗР, т. III, стор. 449-451.

157. Воссоединение. . . , т. III, стор. 7. На «соборі» цар наказав бути: «патриарху, и митрополитом, и архиепископом, и епископу, и черным властем, и бояром, и окольничим, и думным людем, и стольником, и стряпчим, и дворяном московским, и дияком, и дворяном из городом, и гостем, и торговым, и всяких чинов людем».

158. О. К. Касименко, стор. 397.

159. Воссоединение. . . , т. III, стор. 7-11.

160. О. К. Касименко, стор. 403.

161. Воссоединение. . . , т. III, стор. 11-12.

162. Там же, стор. 11-12.

163. М. Грушевський, т. IX, стор. 208.

164. І. Крип'якевич, Богдан Хмельницький, стор. 432.

165. М. Грушевський, т. IX, стор. 209.

166. Д. Н. Бантыш-Каменский, История Малой России, т. I, стор. 163.

167. И. Дитятин, «К вопросу о земских соборах XVII ст.», Русская мысль, декабрь 1883, стор. 84-106.

168. М. Грушевський, т. IX, стор. 208-210.

169. Н. И. Костомаров, Богдан Хмельницький. Собрание соч., т. X, стор. 713. Багато уваги приділено питанню про те, чи була відома ухвала Земського собору в Україні. Не зважаючи на партійно-тенденційні інтерпретації совєтськими істориками, вони — крім припущень — історичних доказів ніде не подають. Нема сумніву, що український уряд офіційно про рішення «собору» ніколи не був повідомлений.

170. М. Грушевський, т. IX, стор. 210.

171. Там же, стор. 45-46, 210.

172. Акты ЮЗР, т. III, стор. 446. Див. «указ» царя в цій справі (18-го січня 1651 р.) бояринові кн. А. Трубецькому і дякові про скількість «соболів».

173. Інструкція ця опублікована (без частини першого вступного параґрафу) під заголовком: «Из наказа Посольского приказа Л. Лопухину, послу на Украину». Воссоединение. . . , т. II, стор. 488-490.

174. І. Крип'якевич, Документи. . . , № 135, стор. 213-214. Цей лист гетьмана із Білої Церкви, разом із листом до царського пістуна Бориса Морозова, переданий Лопухіним — в Москві одержано 6-го квітня.

175. Акты, ЮЗР, т. III, стор. 446-447.
176. І. Крип'якевич, Документи. . . , стор. 214.
177. М. Грушевський, т. IX, стор. 210.
178. Акты ЮЗР, т. III, стор. 448.
178а. Там же.
179. Там же, стор. 445, 450-451.
180. Воссоединение. . . , т. II, стор. 489: «Лариону велено говорить: хто ко государю приезжал и те пожалованы. А он, гетман, также пожалован будет честью и именьем большим. Да и те, хто с ним приедут, пожалованы будут государевым жалованьем и землями. Да и наперед сего то бывало, которые чесны люди приезжали, и те были пожалованы». Цю 5-ту статтю Посольского приказу вилучено з інструкції, вона залишилася тільки в першій редакції.

181. М. Грушевський, т. IX, стор. 211.
182. Цікавий лист глухівського сотника Сахна Вейчика із 22-го квітня 1651 р. сівському воєводі кн. Тимофію Щербатому в справі відмови видачі московського перебіжчика Марицу: «Пишеш до нас, у нашу землю за тим хрестянином своїм на йм'я Гришком Аврамовим, драгуном своїм строни жонки Марици, теди не до нас пишеш, до старост да до подстаростих, которие уже третій рок як за Вислу поутекали. А до господаря нашего не пишеш пана Богдана Хмельницкого, гетмана всего Войска Запорозкого, і пана Мартина Небаби, полковника черниговского, так же Войска Запорозкого. Теди живіт з нами подрузкий і знайте як писат. А Марици не видамо, нім до мене до Глухова грамоти не напишеш». Подібних листів і проблем було більше. Воссоединение. . . , т. III, стор. 25-26.

183. 20-го січня в Тулі одержано зазивні царські листи на собор, очевидно листи вислані з Москви кілька днів раніше. 18-го січня 1651 року цар дав «указ» скільки соболів дати посольству Лопухіна.

184. Цар у формі «указу» подав на собор — уневажнити договір і тим самим розірвати союз з Польщею, поєднатися із силами Гетьманської України і разом з козаками воювати Польщу.

185. М. Грушевський, т. IX, стор. 214: «Московського посла застав там — (при нім) і дари віддавав. З чим був, не знає. Але по відправі другого дня приїхав другий гонець з несмачним посольством — розповів то один шляхтич, Хмельницького хлопець: Цар йому радить, аби з своїм паном не воював, бо цар братові свому королеві мусів би дати поміч і військо рушити. Роз'ївся пес і кинувся, хотячи йому в лице дати, але Румейко ухопив його. Москаль теж кинувся і пішов, зараз поїхав«.

186. Там же, стор. 216: «Посол московський був у нього, переказав то від царя, що коли королеві, братові нашему, не поклоняться (козаки), то він (цар) сам з великою силою від тої сторони, а ми з сеї наступивши тебе знесемо. Межи черню всюди такі голоси, що в Москві явиться другий король, з потомків Стефана Баторія, і йому вся Русь буде помагати на панство Лядське».

187. Воссоединение. . . , т. III, стор. 15-16.
188. Там же, стор. 575. Татарське посольство прибуло до Варшави у жовтні 1650 року.

189. І. Крип'якевич, Богдан Хмельницький. . . , стор. 215-216.
190. М. Грушевський, т. IX, стор. 212.
191. Митрополит Гавриїл з Назарету ще минулої осени їздив до Москви по милостиню через Україну, і в товаристві московського «строїтеля монастиря» Арсенева був у гетьмана. Гетьман через митрополита передав був листа цареві. Тепер митрополит Гавриїл повертався назад, з ним і післано в посольстві московського піддячого Григорія Богданова.

192. Воссоединение. . . , т. III, стор. 76-77. Митрополит із цього письма зробив ко-

пію, а оригінал повернув в Посольський приказ. На авдієнції з гетьманом митрополит скоріше усно передав відповідь царя, а потім подав на письмі, в записі «білоруського письма». Не знати чи це ще в Москві виготовили таку запись чи вже тут в Корсуні українські писарі в дипломатичній канцелярії зафіксували митрополитові те, що він мав сказати гетьманові — письмо це не збереглося. (М. Грушевський, т. IX, стор. 313).

193. М. Грушевський, т. IX, стор. 313. Скоріше на авдієнції у гетьмана був прийнятий митрополит, а опісля разом з піддячим. Звідомлення з розмов і перебігу посольства як його подав Богданов, кидає світло на становище Москви в так критичний момент Української Козацької Держави перед катастрофою під Берестечком чи згодом Білоцерківською угодою.

194. Воссоединение. . . , т. III, но. док. 35, стор. 82-83. «Грамота из Розрядного приказа яблоновскому воеводе Б. Репнину. . .»

Ще 23-го квітня 1651 року було доручено путивльському в. С. Прозоровському використати переселенців-українців. Йому наказувалось вислати «знающих людей. . . в литовскую сторону, до которых мест пригоже почасту» і «проведывать, что ныне у поляков с черкасы делаетца и где их польские и литовские обозы стоят. . . да и про всякие тамошние вести развадывати и подлинно». (Цит. за Голобуцьким, В., Дипломатическая. . . , стор. 297. Інструкції до донесення московської аґентури із червня і пізніше див.: Воссоединение. . . , т. III, но. док. 35-37, 39-40, 43, та інші стор. 82-85, 89, 91-93, червень 7-8, 20, 29-30, 1651 р.; В. О. Голобуцький Дипломатическая. . . стор. 297.

195. Як знаємо, що і в попередніх часах на передодні великих боїв з Польщею українці, що з різних причин, як купці чи переселенці опинилися поза межами Української Держави — верталися на швидку руку в Україну, щоб взяти активну участь у визвольній боротьбі свого народу. Тим разом православна Москва в своїй юхидності по святотацьки заплянувала використати для власних диверсійних цілей цю патріотичну настанову українського населення до своєї держави.

ЧИТАЙТЕ! *ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!* *ПОШИРЮЙТЕ!*

Суспільно-політичний тижневик

«ГОМІН УКРАЇНИ»

Видає Видавнича Спілка «Гомін України» з обм. порукою в Торонті, 140 Bathurst St., Канада.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — заступає позиції революційно-визвольної боротьби і наголошує потребу усунення з нашого національного світогляду ворожих ідей та шкідливих впливів на справу визволення.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — подає вісті з життя українців в Канаді і цілому світі, а зокрема найновіші вісті з життя в Україні.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить сторінки літератури і мистецтва, молоді, жіночих об'єднань, спорту і т.д.

«ГОМІН УКРАЇНИ» — містить оголошення, реклями підприємств, помагає в розшуках рідних і знайомих.

Передплату у Великій Британії приймає:
Українська Видавнича Спілка
200, Liverpool Road, London, N1 1LF.

Євген КРАМАР

АНТИ

(Закінчення, 13).

Заручившись такою підбадьорливою етимологічною обставиною, потрібно йти далі в котригурському напрямі, зокрема дати анто-котригурським контактам часово-просторову прив'язку і розкрити сам характер цих контактів у пляні їх відповідности тодішньому тюркоболгарському (котригурському) поняттю "ant". Про це вже значною мірою сказано. Котригури появилися в Північному Причорномор'ї, біля кордонів Візантії і в самій імперії раніше від них слов'яни, які згодом відомі як анти. Ті слов'яни, опинившись на північно-західному побережжі Чорного моря, звичайно, застали там не безлюдні місця. Серед інших жителів там були чи не найбільш бойові й енергійні котригури. Слов'яни в тих місцях стали сусідами котригурів. В силу кочівного способу життя котригурів таке сусідство не було територіяльно чітко розмежоване. Шлях котригурів на Візантію неминуче проходив через територію десь у самому кінці V стол. зайняту слов'янами. В силу цієї обставини котригури мали увійти в порозуміння з цими слов'янами. Це було неважко досягнути, оскільки в обох народів була ідентична чи подібна мета — напади на Візантію. Отже, зустріч слов'ян з тюркоболгарами котригурами сталася на зламі V і VI стол. в північно-західному Причорномор'ї. А якраз там і тоді й зародилася, приставша до частини слов'ян, назва «анти». Це часово-територіяльне співпадіння робить тюркоболгарське (котригурське) походження цієї назви ще більш переконливим.

Нарешті — характер котригурських відносин з сусідньою з ними частиною слов'ян. За відсутністю потрібного фактажу годі зобразити докладну об'єктивну картину, але деякі штрихи до цих відносин вже наводилися. Про щирий союз, справжню дружбу, основані на клятві, присязі тут говорити годі, адже слов'яни й тюркоболгари були різко відмінні по усіх соціяльно-політичних параметрах. Слов'яни — осілі і, отже, менш войовничі в порівнянні з кочівними, добре військово-політично організованими котригурами і в силу цих чи й інших обставин вони потрапили у певну військово-політичну залежність від котригурів. Можливо й справді, початкова військова активність антів щодо Візантії була

наслідком їх відповідної підпорядкованости котригурам. На просторах північно-західного Причорномор'я жили не лише анти. Етнічна картина цієї території, як і всього північного Причорномор'я, була вельми строката. Якщо котригури встановили там свою військово-політичну геґемонію, то, отже, вона поширювалася не лише на частину слов'ян, але й на іншу тамтешню людність, яка під присягою, клятвою вступила з котригурами в союзні відносини (добровільно чи вимушено). В такому разі назва «анти», так би мовити, поліетнічна, бо поширювалася і на певну частину слов'ян і на представників інших етнічних груп.

Але переважним компонентом у цій структурі були слов'яни, тому в писемних джерелах VI-VII стол. з назвою «анти» асоціювалися насамперед вони. Але, з другого боку, якщо ця назва у значенні зв'язаних клятвою союзників покривала не виключно певну частину слов'ян, а й деякі інші етнічні групи (досить нагадати Прокопієві повідомлення про численних різних варварів у зазначеному місці), тоді вона не могла мати конкретного етнічного значення. В її основі лежав насамперед військово-політичний зміст. Отже, назву «анти» годі вважати чистим етнонімом. Спочатку вона мала комплексний, багатозначний (військово-політичний, територіяльний і, звичайно, етнічний) зміст, і лише згодом у розумінні інших стосовно частини слов'ян вона набула більш-менш чіткого етнонімічного значення. Від котригурів цю назву перейняли візантійці і, оскільки слов»яни в цей час, на зламі V-VI стол., для них були ще новелею, то в розумінні візантійців наза «анти» набула етнічного значення. Таким чином, з усіх існуючих етимологій етноніма «анти», вищенаведена, *котригурська найбільш переконлива по всіх позиціях.*

Відносини котригурів з частиною слов'ян як з добровільними чи, що вірогідніше, вимушеними союзниками, тривала декілька десятиріч. У всякому разі в 40-их роках VI стол. Візантія, виглядає, перетягнула цих слов'ян (антів) на свій бік. Проте, як відомо, етноніми, топоніми тощо живуть і після тих обставин які їх породили. Припинилися тісніші відносини антів з котригурами, анти перейшли на бік Візантії, але назва «анти» вже позбавлена початкового свого змісту, існувала далі. І автори VI-VII стол. вже не знали ні її походження, ані змісту. Вже говорилося (припускалося), що, не зважаючи на останню писемну згадку про антів стосовно подій 602 р.; ця назва, як і самі анти, існували далі. До речі, цитований і аналізований твір «Стратегікон» приписується імператорові Маврикію, але це авторство гіпотетичне. Деякі дослідники датують цю працю пізнішим часом, ніж жив імператор Маврикій (помер 602 р.), зокрема кінцем VI, початком VII стол.[34]

чи кінцем VI-го — першою половиною VII стол.[35] Оскільки в «Стратегіконі» згадуються анти, то в зв'язку з можливим пізнішим написанням цієї праці можна відсунути на пізніше і згадку про антів. Візантійські історики VII стол. і пізнішого часу, описуючи події після 602 р., вже не цікавилися антами, оскільки їх увагу привертали інші події, в інших місцях, до яких анти, колишні союзники імперії, вже не мали відношення. А в своєму ареалі ця назва занепала і згодом зникла, напевно, в силу інших обставин.

Тут ідеться про прихід на Дунай інших тюркоболгар, вже згадуваних оногурів хана Аспаруха, які підкорили слов'янські племена, в тому й антів, і створили свою державу. Нові пришельці завели новий порядок, відносини між ними й антами вже не базувалися на союзі, скріпленого клятвою, присягою. Оногури, звичайно прекрасно розуміли назву «анти», бо слово "ant" було і в їх лексиконі. Збереження цієї назви за антами означало б ділити з ними владу, наділяти їх особливими привілеями і т. п., на що Аспарухові оногури не могли піти, бо вважали антів як і включених до складу своєї держави просто-напросто підданими. Тому в умовах Першого Болгарського царства (Аспарухової держави) назва «анти» щезла в силу двох причин: через стихійне забуття її самими антами, для яких це була чужа назва і, напевно, внаслідок неґативного ставлення до неї тюркоболгар-оногурів, яким не імпонував зміст цієї назви.

Наведені вище міркування дають можливість дещо конкретизувати територію, яку займали слов'яни-анти і згладити розбіжності з цього приводу між повідомленнями Йордана й Прокопія. Якщо назва «анти» відносилася до частини слов'ян і до інших племен північно-західного Причорномор'я, то вона, отже, виходила за межі слов'яно-антської території. В такому разі Йордан, окреслюючи територію антів між Дністром і Дніпром, не так вже й грішив перед правдою: анти у значенню давноетнічних, скріплених клятвою союзників котригурів, справді займали цей простір. Але слов'янський елемент у цій підлеглій котригурам «Антії» займав її західну частину. Прокопій з Кесарії писав саме про антів-слов'ян Наддунайщини (приазовські анти не слов'яни і до уваги не беруться), тому в нього, на відміну від Йордана, анти льокалізовані більш на захід. Це ще одне свідчення того, що територія антів-слов'ян займала досить обмежену територію в північно-західному Причорномор'ї.

Як вже відомо, назва «анти» існувала також і в північно-східному Причорномор'ї, там вона і синхронна з такою ж назвою Пів-

нічно-західного Причорномор'я (повідомлення Прокопія про приазовських антів) і значно раніша від неї (анти — предки адигейців, IV стол.). Походження цієї азовсько-кавказької назви «анти» тут не з'ясовується, оскільки це лежить за межами того дослідження. Проте, говорячи коротко, не можна виключити певного етимологічного паралелізму. Звичайно, котригури чи тюрко-болгари взагалі тут не причетні. Цілком можливо, що і тут назва «анти» мала подібний зміст, відображаючи більш поблажливе ставлення гунів до предків адигейців, чи щось в цьому роді. Висвітленням етимології назви «анти» (щодо частини слов'ян) закінчується присвячене антам дослідження.

IX. ПІСЛЯМОВА

Якщо в цьому дослідженні ще можна було обійтися без прямої передмови, замінивши її розділом «Замість передмови», то з післямовою, здається, так не вийде. Вона потрібна, щоб ще раз побіжно глянути на всі грані антської проблеми вже в новоопрацьованому їх вигляді, звести все до спільного знаменника і, так би мовити, «виправдати» все сказане. Адже наведені в цьому дослідженні міркування про антів помітно відрізняються від загальнопоширених, традиційних поглядів на цю справу, чи й просто суперечать їм. Дещо підриває самі підвалини антознавчої будівлі і може здатися єретичним. Це — з одного боку. Але з другого — не можна не визнати, що традиційний, хрестоматійний погляд на антів породжує багато непорозумінь, неясностей, що багато дечого не має під собою доказової бази. А намагання надолужити не вельми багату писемну інформацію про антів іншими видами джерел та галузями знань (археологією, мовознавством тощо) не мали і, напевно, не матимуть успіху.

Отже, новий підхід до антської справи конче потрібний, і він справді повинен бути новий, іти по напротореному шляху і з іншого боку, бо давніші шляхи пошуку й дослідження вже вичерпалися, а білі плями в антській темі не щезли. В зв'язку з цим можна пояснити чи й значною мірою виправдати вельми помітний нахил до загальної ревізії традиційного з'ясування антської теми, що прямо видно з цього дослідження.

У першому розділі цього дослідження декляровано його завдання, тобто окреслено коло питань, які мали бути висвітлені по-новому чи з відчутним елементом новизни. Кожне з обіцяних питань справді було предметом докладнішого розслідження, однак чи виконано завдання в цілому, чи переконливо — без того, щоб не виглядати зарозумілим, нескромним — сказати нелегко. Цілком

можливо, що, висвітлюючи те чи інше питання, висунуто натомість інше, не менш неясне. І це легше помітити читачеві ніж авторові, який, перенявшися своєю схемою, міг збочити на непотрібні манівці.

Сказане в цьому дослідженні аж ніяк не претендує на виключність, безапеляційність, на правду в остаточній редакції. Звідси висновок: пітрібні дальші дослідження, більш об'ємні, глибші і ширші, комплексні. Це дослідження — спроба, початок, то ж і дещо зроблено навпомацки, не так, як належало б. Взяти б для прикладу цей розділ писемних відомостей про антів, а також поділ антів на дві групи: слов'ян і неслов'ян (кавказців). Можливо, зроблений розподіл писемних відомостей VI-VII стол. не ідеальний. Важко було утриматися від спокуси віддати предкам адигейців і Менандрове повідомлення про аварські утиски над антами і про вбивство антського посла Мезамира. Адже адигейський фолкльор досить ясно прив'язує цей епізод до предків адигейців, тоді як слов'янський фолкльор в цьому і в інших (антських) відношеннях нічим похвалитися не може. І все ж, цей Менандрів епізод залишено антам-слов'янам. Ніби не принципово, не послідовно, цілком можливо, що така оцінка пристала б і до ще дечого, скажімо, до лангобардської усної традиції про Antaib. Та справа не в тому. При розподілі писемних відомостей VI-VII стол. дещо могло потрапити не на ту поличку. Та справа не в цьому. Головне те, що наявні відомості VI-VII стол. про антів відносяться до різних груп з однаковою назвою «анти» і, як наслідок, такий подвійний підхід до зазначених писемних повідомлень конче потрібний, він диктується не методологічними міркуваннями, а має під собою реальну основу — існування не одних антів. Це також обов'язково потрібно враховувати при з'ясуванні антської теми.

У цій настанові немає абсолютної новизни, бо вже раніше антів ділили на дві відокремлені групи. Однак це, як і думка про неслов'янську належність Божевих антів IV стол., та згаданих Прокопієм приазовських антів середини VI стол. не прищепилися в антознавчій літературі. А між тим тільки такий підхід до справи найбільш перспективний, він дає мохливість значно усунути протиріччя між Йордановими й Прокопієвими повідомленнями про антів та уточнити інші пов'язані з антами (слов'янами) питання. Справді бо, всі спроби якось узгодити повідомлення цих двох авторів були невдалі, непереконливі і не могли обійтися без «виправлень» або Йордана або Прокопія.

Якщо ж погодитися з існуванням в різний час, в різних місцях двох різноетнічних груп антів, то ситуація відразу прояснюється.

В цьому зв'язку цілком інакше мається справа і з датуванням слов'янських антів. Будь Божеві анти слов'янами, то, отже, цих антів належало б датувати IV або й III стол., якщо й не ще раніше періодом. Це заводило справу в безвихідь, бо ніхто інший в зазначений час не знав слов'ян під назвою «анти». Деякі дослідники, бачачи незручність ситуації, знов намагалися «виправити» Йордана, мовляв, він назву «анти» (точніше — «антські краї») ретроспективно переніс з середини VI-го стол. на кінець IV-го. Але це не переконливо, бо в той час слов'яни були відомі як венеди (венети) і саме венетів за повідомленням того ж Йордана, підкорив ґотський вождь Германарик. Досить визнати Божевих антів не слов'янами і відразу щезає хронологічне непорозуміння.

Найвірогідніше датування антів-слов'ян, тобто появи назви «анти» для частини слов'ян — це злам V-VI стол. Це якраз відповідає історичній правді, бо саме тоді слов'яни підійшли до Дунаю. Що стосується інших, більш раніших дат, то вони, як показано, не витримують критики, або і взагалі грунтуються на непорозумінні.

Одне з важливих питань антської теми — це льокалізація антів. Писемні джерела VI-VII стол. при критичному підході до них не дають підстав льокалізувати антів на такому великому просторі як це робили і роблять дослідники. І в цій справі на допомогу приходить вищезазначений поділ антів. Без такого поділу справді доводиться нелегко. Адже, якщо вірити, що слов'янські анти жили біля пониззя Дунаю між Дністром і Дніпром, і десь аж біля Азовського моря, то залишається просто з'єднати всі ці місця і оголосити всю територію (Північне Причорномор'я) слов'янською (антською). Але в такому разі виринає низка додаткових питань, неясностей, непорозумінь. Все це чи бодай немало з них вдається усунути, якщо приазовських антів середини VI стол., згаданих Прокопієм не вважати слов'янами. В такому разі для слов'янських антів залишається північно-західний кут Причорномор'я.

Це вже більше вірогідно. А тлумачення самої назви «анти» дозволяє ще більше зменшити територію, яку займали слов'янські анти. Твердження, за якими анти в північному і північно-східному напрямах займали широку смугу території по Волинь, Київщину й Сіверщину, це довільні конструкції різних дослідників. Писемні джерела, прив'язуючи антів переважно лівого берега Нижнього Дунаю, не уповноважують на зазначене розширення антської території. Це розширення не стає переконливе від того, що його намагаються підтвердити археологією. Ця наука справді має немалі заслуги в роз'ясненні багатьох заплутаних питань, од-

нак вона не може претендувати на монополію в їх роз'ясненні. До того ж, нерідко не з археологічного матеріялу робилися висновки, а навпаки — цей матеріял підганявся під концепцію того чи іншого дослідника.

Подібне можна сказати й про мовознавство та інші науки — вони в антській справі безпорадні. В літературі, особливо радянській, можна натрапити на захоплюючі фрази про високорозвинене антське мистецтво, антську культуру взагалі, які видимо лягли в основу культури Київської Русі. Але такі фрази позбавлені доказової бази: на жаль, невідоме антське мистецтво, не виявлена антська культура ні в археологічному, ні в ширшому загальному значенні цього поняття. Багато речей VI-VII стол., які й досі безапеляційно атрибутуються як антські, насправді не можуть бути визнані такими, оскільки їх антська належність доводиться лише їх синхронністю з антським періодом і ареалом знахідок, який вельми розширений і фактично не був антським. Якщо «антська культура» була б попередницею культури Київської Русі, то між ними був би генетичний зв'язок і друга з них мала б бути якісно вища (маються насамперед археологічні речі). А між тим щось подібне годі помітити. Взяти б приписувані антам т. зв. пальчаті застібки (фібули) — вони відзначаються довершеністю форми й роботи, а деякі — просто вишукані, тоді як аналогічні речі Київської Русі іноді виглядають досить примітивно. Вважаючи антів т. зв. східними слов'янами, попередниками низки літописних племен, а потім і т. зв. давньоруської народності, важко зрозуміти зазначену неув'язку між «антською культурою» й культурою Київської Русі. В цьому ж світлі важко пояснити й відсутність будь якої згадки про антів у фолкльорі й літературі Київської Русі.

Якщо ж прийняти пропоновану в цьому дослідженні думку про відсутність прямого, лінійного зв'язку між антами та т. зв. східними слов'янами, зокрема з українцями, то все стане на свої місця. В цьому зв'язку можна зазначити й таку, здається, невиправдану історіографічну практику. Часто-густо в підручниках та і в солідних дослідженнях покликаються на описані Прокопієм та Маврикієм Стратегом вірування, побут і звичаї антів і механічно переносять це на стародавніх українців, росіян, білорусів, тобто на стародавних «східних слов'ян». Оскільки між антами і «східними слов'янами» зв'язку не було, то в цій справі не може бути прямого ототожнення, можлива лише певна аналогія.

І ще, в літературі різниця між склавенами й антами здебільшого зводиться до їх різних назв і місць походження. Насправді ж,

відмінності між ними істотніші — етнічні, політичні тощо, і ці відмінності своїм корінням сягають у попередні місця проживання склавенських та антських переселенців — на північ від Дунаю. В історіографії етнічна атрибуція антів до недавнього часу ніби не викликала суперечок: вони безапеляційно визнавалися т. зв. східними слов'янами. Думки про існування ще якихсь антів (не слов'ян) залишилися поза належною увагою, хоч належало б підійти до цієї справи конкретно, диференціовано.

Про неслов'янських антів мова коротка: вони, безперечно, цікава тема, але виходить за межі цього дослідження, присвяченого насамперед антам-слов'янам. А ті ж слов'янські анти, виявляється, не прямі предки, а бокові родичі т. зв. східніх слов'ян і в першу чергу українців. В такому ракурсі, як вже зазначалося, багато ще можна тлумачити по-новому. Наприклад, дослідники констатують, що слов'янські старожитності антської доби на території Молдавії мають ясно виражений східньослов'янський характер. З цього робиться висновок: на зазначеній території жили анти, тобто «східні слов'яни» — звідси й східньослов'янський характер їх старожитностей.

Тепер же зазначену подібність старожитностей, якщо вона справді є, можна пояснювати ось як. Анти, переселившися в Північно-Західне Причорномор'я, перенесли, звичайно, туди й риси культури своєї попередньої батьківщини. На новому місці ця принесена батьківська культура через відсутність дальшого зв'язку з метрополією і в наслідок контактів з новими сусідами зазнала певної зміни, але звичайно, певний час ще живилася запасеними соками з попередньої батьківщини. З другого боку, т. зв. східні слов'яни і насамперед українці етнічним корінням сягають у ту ж основу, з якої пішли (виселелися) й анти — то ж цілком можлива й зрозуміла подібність культур антів і стародавніх українців, хоч ці етнічні гілки й розійшлися в різні боки. А взагалі заперечення прямого зв'язку між антами й «східними слов'янами», заперечення майже мандрівного погляду про те, що анти — предки теперішніх українців чи також і росіян та білорусів, звичайно не може не викликати опозиції збоку багатьох дослідників. Адже саме так твердили не один десяток років, не одне покоління дослідників і раптом ревізія: не анти предки зазначених народів, а самі анти вихідці з того етнічного масиву, з якого вийшли й ці народи, не анти *увійшли* основним компонентом до «східньослов'янського» етнічного масиву, а самі вони *вийшли* з того ж масиву, що зазначені народи.

Розділ про походження назви «анти» можна вважати найважні-

шим в тому розумінні, що він перекриває чимало того, що є і в інших розділах. Справді бо, пропоноване тлумачення цієї назви містить в собі інформації і про датування, і про льокалізацію антів тощо. В принципі можна було б розпочати саме розкриттям змісту назви «анти», але в такому разі розвідка втратила б в обсязі, чого щиро кажучи, не хотілося. Неважко збагнути, що в цьому дослідженні нове, що видозмінене, чи просто розширене старе. По кожній з наведених позицій, зрозуміло, можуть бути якісь заперечення. Однак мета полягала не в тому, щоб будь що бути задиркуватим, викликати конфронтацію тощо. Мета й завдання полягали в тім, щоб довести непереконливість існуючих поглядів і сказати з цього приводу своє слово, звичайно, з елементом новизни. Дальші дослідницькі пошуки поза всякий сумнів, пішли б тільки на користь загальної справи, ще більше наблизили б й до історичної правди, а відмова від попередніх помилкових уявлень дозволила б перекинути дослідницьку наснагу на інші ділянки.

Джерела:

34. Людмила Баева. Старата Киевска Русия, София, 1983, стор. 20.

35. Історія Української ССР, т. I, Кн. 1, стор. 255.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Ми закінчили друкування праці Євгена Крамара під назвою «Анти». Це обширна студія, сперта на існуючих (щоправда, скупих) писемних джерелах, з використанням досліджень з археології, мовознавства та народної (неписаної) традиції з відкликом до багатьох праць науковців-істориків різних національностей, які тим предметом займалися. На підставі багато використаного матеріялу, автор старався вивести власну схему антської проблеми і в ній, всупереч існуючим поглядам визначних авторитетів (в тому теж М. Грушевського) про перебування антів на землях переважно нинішної України, обмежив територію антів-слов'ян тільки до надчорноморської смуги від лиману Дністра на схід до Дніпрового лиману та на південь від Дністра до нижнього (приморського) Дунаю. Ця вузька смуга чорноморського побережжя на північному відтинку від Дністра по Дніпро теж не могла постійно належати антам, бо в тому часі, як доказує автор, нею мандрували різні кочовничі тюркськo-болгарські племена.

Через те автор, представляючи власну розв'язку проблеми антів, застерігається, що «наведені в цьому дослідженні міркування про антів помітно відрізняються від загальнопоширених, традиційних поглядів на цю справу, чи й просто суперечать їм. «Це дещо підриває самі підвалини антознавчої будівлі і може здаватися єретичним».

Чи вдалося авторові довести вірогідність своїх досліджень антської проблеми — залишаємо оцінці уважного читача. Зрештою і сам автор не є певний в тому, коли пише: «Кожне з обіцяних питань справді було предметом докладнішого розслідження, однак чи виконано завдання в цілому, чи переконливо... сказати не легко. Цілком можливо, що висвітлюючи те чи інше питання, висунуто натомість інше, не менше неясне. І це легше помітити читачеві, ніж авторові, який, перейнявшись своєю схемою, міг збочити на манівці. Сказане в тому дослідженні аж ніяк не претендує на виключність, безапеляційність, на правду в остаточній редакції».

І справді, читач, конфронтуючи пороблені автором висновки тільки з тими джерелами, які в дослідженні були наведені, має право на сумніви дотично пропонованої схеми, зокрема коли він розглядає територію перебування антів.

Історик ґотів, Йордан Мезоґот, написав працю, якій дано назву "*G*etica" (не "*C*etica", як це помилково подано у «Визвольному Шляху»), і там він пише, що на північ від Карпат в східному напрямі «починаючи від витоку Висли на безмежних просторах розселилося багатолюдне плем'я венетів. Хоч їх назви тепер міняються залежно від родів і місця, але переважно вони називаються склавенами і антами... Анти, *найсильніше* з них, розповсюдилися від Дністра до Дніпра — там, де Понтійське (Чорне) море утворює витин. Ці ріки віддалені між собою на багато денних переходів». Отже, на вказаному просторі серед різних слов'янських племен найсильніші анти.

Прокопій доповнює Йордана в «Історії війни Юстиніяна», де пише, що на побережжі Азовського моря перебували тюркські утигури, а «на північ від них живуть *численні* племена антів», тобто в лісостеповій і лісовій полосах Лівобережної України. Йордан примістив антів від Дністра до Дніпра, а Прокопій поширив цю територію теж поза Дніпро, приблизно на цілий простір України, зайнятий тоді відомою в археології зарубінецькою культурою.

Подібно, як склавени, так теж і анти зразу нападали на задунайські землі візантійської імперії і як подає джерело, «перейшли

ріку з *великим* військом». Правдоподібно, в боротьбі з ними цісар Юстиніян навіть набув титул Антікус (напевно в пам'ять якоїсь перемоги над антами). Потім вони були в союзі з Візантією проти гунів, а теж були найманцями у візантійському війську, де відважно боролися в гористих околицях Італії («вони краще, ніж інші, вміли воювати в гористій місцевості»). У візантійськім війську ант Дабрагез (Доброгост?) був навіть командиром (таксиярхом), який воював на Кавказі (Агафій з Маринеї).

На підставі цих і подібних (хоч дуже скупих) згадок у візантійських джерелах є підстави робити висновки, що анти були чисельним народом та представляли собою неабияку силу і то однаково як вороги, а чи як союзники візантійців. Коли ж обмежити їх місця перебування тільки до південної Басарабії (приблизно нинішна ізмаїльська округа) і якщо, як це доводить Євген Крамар, вони з півночі були ще й відрізані від слов'янського масиву тюркськo-гунськими кочовиками, то анти на зовсім обмеженій і маленькій території були б тільки дрібним і малозначним племенем, яким візантійські автори наведених джерел не мали б потреби займатися. Візантія рахувалася із загрозливими ворогами, або потенційно надійними союзниками, а малий антсько-слов'янський острівець в околицях нинішньої південної Басарабії таким чинником не міг бути. Тільки коли поширити територію антів на північ, на слов'янський масив, який находився на території бодай Правобережної України і частинно нинішної Молдавії, будуть зрозумілими і логічними згадки візантійських джерел про антів, як багатолюдний і сильний народ, який своїм потенціялом міг звернути на себе увагу візантійського цісарства.

Деякі вістки, чи бодай натяки в джерелах, які вказували б на територію антів, автор розглядав дуже уважно, віддаючи багато місця для їх інтерпретації, а деякі просто збув мовчанкою. Для прикладу, найманці анти у візантійськім війську боролися відважно в гористих околицях Італії, бо «вони краще, ніж інші, вміли воювати в гористій місцевості», отже мусіли б походити як не з гір, то бодай з підгір'я (Підкарпаття), бо в Басарабії над Дунаєм гір нема.

В минулому ми віддавали в нашому журналі багато місця проблемам української археології і передісторії. Деякі матеріяли з тих ділянок могли читачам видаватися контроверсійними, але ми поміщували їх з метою викликати дискусію, бо тільки при протиставленню поглядів і розбіжних вислідами наукових досліджень можна дійти до якнайбільшої правдоподібности розв'язки спірних питань. Так археологія, як і передісторія, є такими ділянками на-

укових досліджень, де все є і буде місце на різне тлумачення все нових знахідок, чи інтерпретації вбогих документальних джерел, і тільки з дискусії компетентних в якійсь з цих ділянок дослідників можна сподіватися знайти найправдоподібніші розв'язки.

Коли ж мова про антів, то більшість дослідників, у тому й М. Грушевський, признавали їх предками українського народу. Не відбігає від того й Євген Крамар, який, хоч обмежує територію антів-слов'ян виключно до нижнього Дунаю, але одночасно признає, що вони вийшли з того слов'янського масиву, який находився на території України, а якого різні племена треба уважати предками українського народу. Наскільки вдалося Євгенові Крамареві довести вірогідність представленої ним схеми — залишаємо для оцінки компетентних в тій ділянці читачів нашого журнала.

Ю. З.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ, СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І ЙОГО БЕЗКОМПРОМІСОВІЙ БОРОТЬБІ ЗА УССД!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТІТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.

Огляди, рецензії

Ярослав КЛИМОВСЬКИЙ

СОНЦЕ І ҐРАТИ

(Враження після поновного прочитання віршів першої збірки В. Янева)

«Поезія — зброя!»
(Т. Чупринка)

Перебуваючи літком 1984 року у Мюнхені на докторському семестрі, автор цих рядків мав нагоду пригадати деякі вірші, відомі йому з молодих років, але призабуті. Не диво: зібрані в окремій збірці, ці вірші з'явилися на чужині в бурхливі часи війни. А вони так і не дійшли до ширшого кола читачів і не діждалися своєї справжньої рецензії; а тим часом вірші В. Янева (бо про нього йде мова) в тридцятих роках були — порозкидані по журналах — добре відомі ровесникам. Сьогодні мені довелося читати їх тільки у фотокопіях, і мені здається, що варто дещо із того невідомого пригадати для молодшого покоління, яке не знало умов життя і дії В. Янева і його ґенерації. Це зокрема тоді, коли В. Яневу минуло 75 років життя, яку то дату широко відзначила і українська мюнхенська громада, і наукове середовище, — до речі, не тільки наше, але й чужинецьке: серед авторів його ювілейного Збірника стрічаємо, поруч із українськими дослідниками, німецьких, французьких, чеських, польських і канадських авторів.

Бажаючи нагадати дещо із минулого, не маю претенсій на літературно-мистецьку критику, але хочу поділитися враженнями як читач, що нагадує ті роки на Батьківщині, коли поезії поставали, рівнобіжно до переживань.

У збірці (накладом автора), виданій у Празі 1941 року вміщено 26 поезій за творчий період 1926-1940; інакшими словами, поет Володимир Янів деб'ютував уже 58 років тому. Назва циклів: «З юних днів», «Сонце й ґрати» (від нього і назва збірки), «Береза Картузька», «В дорозі до істини».

Слід подивляти, що вісімнадцятирічним юнаком, тобто після іспиту зрілости, свою справжню зрілість засвідчив такою поставою:

Ждемо на змаг! — святу розправу
І ясних іскор скорий рій.
Себе дамо в огонь за славу,
За горду казку наших мрій.
(*«Юнацтво»*)

«Сонце й ґрати» — вже сама назва збірки вказує на екстремність її характеру. Сонце ж символізує радість, утіху; ґрати — понурість, сум, а то й смерть. Така двоїстість чи двообразність, що має ознаки двох різних якостей, змушує до певного роду трансформації в змислі настроїв і самої форми. Сам поет указує на цю складність у своєму супровідному слові, як перехід із символізму, що його докладніше окреслює *здержаним символізмом,* до реалізму, а в деяких місцях і до натуралізму з тим, що і там немає нічого такого, що обнижувало б естетичний рівень, а про авґментативи і натяку немає; мається на думці засіб, що його вживають поети натуралістичного напряму.

«Схід сонця» та «Перебій Прута» мають суто описовий характер, що залюбки робив Ярослав Івашкевич у своїх «Городах», але в поета є вірші, в яких крім опису є ще динаміка, чи пак — патріотична диґресія:

У кожне слово іскру вдунув
І іскрами горів без межі,
Безумства я зворушив струну,
А завтра підуть перші стежі.
(*«Спомин»*)

У вірші присвяченому Ользі Басараб «У п'яті роковини» (сьогодні вже шістдесяті! — Я.К.) динамічність набирає ще більшої сили

Хай ґранати
    і шрапнелі
Нам розвалять
    наші хати
    і оселі —
Ми збудуємо палати
— на руїні
Та на славу Україні!

Розташування поезій у збірці наскрізь сучасне. В сучасних збірках поезій переплітаються різні настрої, як у Янева, а цим самим різні поетичні конструкції. Цикл «Сонце й ґрати» переплітають рефлексійні рядки як «Цвіти», а потім знов «Тюремний триптих» почерез «П'яніє чарами», «Проміння пристрасне», «Паяце смійся, смій» та ін. і знов рядки-рефлексії. Цикл кінчать «Терцини», мабуть, улюблена поетична форма Янева, в неї він бо вклав не тільки душу, але технічно «Терцини» наблизилися вже тоді до верхів. Із терцин кортить навести принаймні одну якусь стрічку, може із чотирьох присвячених Романові Шухевичові, другові-підпільникові — останню:

. . . І чую — пристрасно в клітках своїх — в дорозі
Мандрують друзі, тонуть в спогадах-задумі.
. . . Трагічно смерть стрічати на життя порозі,
Тим часом смерть з життям обнялась вже у глумі.

У «Псальмах Картузької Берези» цікава конструкція вірша — в шостирядкових стрічках є однакова рима:

І вирву візіями побід з розпуки

Моїх братів: Діди, батьки й унуки
З святою вірою пірвуть шаблюки
В заковані ще донедавна руки!
Із піснею підуть на смерть і муки
І стервом ворога зрадіють круки.

Часто поети є провісниками майбутньої долі ворога.

У вірші «Мабуть не зможу. . .» поет описує вияви варварської культури з приводу наказів тюремних наставників руками змивати їхні плювачки, що призводило до цілковитого задубіння та «стемнення душі» в'язня. І все це відбувалось під звуки танґа з ґрамофонної плити. Опис цієї сцени кінчить поет:

І розспівається душа у власті
Ніжних акордів і різких контрастів:
Варварського пониження й культури.

. . . І знаю, еґзотичним бумеранґом
Ще вернеться не раз тужливе танґо
Болючим спогадом про ґрати й мури. . .

Поет уміє не лише змальовувати реальні прямо дантейські сцени, але рельєфно зобразити картини, що йому ввижалися в очманінні, зумовлені порушенням діяльности мозку:

На мотузі побачив тіло трупа:
Нудьгою скривлені у нього губи. . .
. . . І чую: привид сів на мозку струпом —
І труп до мене шкірить білі зуби. . .

Очевидно, шістнадцятистрічкову поезію варт прочитати в цілості, що її поет сьомого дня в темниці писав «без олівця, чорнила, пер, паперу — на звоях мозку. . .» Вірш «В темниці» поет присвятив останньому кошовому Запорожської Січі.

«В льохах Берези», що замикає цикл «Береза Картузька», немає якихсь макабричних сцен, а навпаки, є в цьому вірші нотки оптимізму коли — розкладе «вогонь жертовного багаття», а вкруг нього сядуть браття «святої ідеї вірні аж до смерти» — козак, що поклав свої кості під мурами Петербурга; прийдуть «засніжені з Соловок гості», мовляв, «І не розділять нас віки й простори».

І Войнаровський зо снігів Сибіру, —
Дід Кальнишевський радісний, — щасливий
Тарас Шевченко із степів заслання —

Благословлять завзяття, — запал, — віру,
І бачать успіхи й воскресні зриви
Палким, — надхненним духом віщування.

Філософські роздуми починають цикл «В дорозі до істини», такі як EX ORIENTE LUX! . . і OCCIDENTE IMPERANTI!

На особливу увагу заслуговує поетова релігійна тематика. З такою силою творчого вияву може писати тільки глибоко релігійна людина, якою

саме є поет. У цього роду віршах поет сягає глибин душі засобом свого мистецтва, спертого на моральне підґрунтя. Стрічаючи поета впродовж семи неділь у церкві та вдивляючись у нього, коли він був заглиблений у молитовних роздумах, поринутий увесь у контемпляції, приходило мені на думку, що йому в роздумах хіба найбільш плястично, найбільш виразно ввижалися Христові терпіння, бо ж він сам чимало натерпівся. В обидвох випадках Боже Провидіння хотіло терпінь за Ідею.

. . . А може слів огню і труду мало для рабів обнови?
Всесильний! — сили дай мені! — не дай ніколи в муках впасти!
Я хочу їх добра! . . Як до спасення треба смерти й крови
Хай діється по Твоїй волі — Й в жертві кров прийми і страсті.
(*«Хай діється по Твоїй волі»*)

Із св. Письма пригадуємо собі — Ісус на Оливній Горі, як Богочоловік звертався до Бога-Отця: «Відверни від мене цю чашу горя». Цей момент у якійсь мірі є і в Янева. З другої ж сторони, якщо для спасіння народу треба крови, поет є здатний і на це. Недаром хтось сказав: «Найтривалішим чорнилом, згл. червонилом вписатись на листу історії, є кров».

Володимир Янів, співець не лише своєї долі, але долі свого уярмленого народу, роздертого на частини, в яких тирани під оглядом знущань і їх розмірів перейшли Неронів і Діоклеціянів.

Збірку завершує «Експрес». Ось його закінчення:

Очі сумні самі бачу, — в мене ж внутрі стільки щастя,
Ясного світла багато — в русі й спокою контрастів,
Вдуну я радости силу іскрами чину й пісень,

Іскрами буду горіти, іскор розкину мільйони,
Сум я розгоню і стони, заки заграють нам дзвони,
Іскри покажуть дорогу, заки засяє нам день!

Наведені рядки можна розглядати з погляду двох аспектів — самої будови вірша і його глибокого змісту, що є водночас кредом поета.

«Сум я розгоню і стони. . .» — милозвучна внутрішня рима, «мільйони» і «дзвони» — рими звичайні.

Поет любується алітерацією, що єднає слово зі словом у сильне сплетення («Всесильний! — сили дай. . .»).

За поміччю мовної структури поет передає творчі мотиви — емоційні, естетичні, пізнавальні, ідейно-патріотичні. Поезія є дзеркалом переживань поета, його конкретного світу. Поет свідомий, що поетична творчість полягає на такому в'язанні слів, що їх ансамбль дістає силу тривалого впливу на цілі покоління, як щось необхідне, природне і саме тому у Володимира Янева невичайна сила вислову і високомистецький підхід до поетичного малюнку.

*

Враз із «Сонцем і ґратами» вийшли «Листопадові фраґменти» Янева. Це збірка автобіографічних ескізів. З уваги на тематичність, чи не добре

було б першу дуже сильну поезію «Листопад» із «Сонця й ґрат» перенести до «Листопадових фраґментів».

У збірці 15 віршів-спогадів. Усі формою і змістом на висоті. Збірка поділена на три частини — «Життя» з присвятою тіням Мами поета, «Ціль» (Україні), «Почування» (Софії Міладі).

В автобіографічних ескізах маємо змогу ближче пізнати поета, як людину і націоналіста-підпільника та страдника за велику Ідею.

Годі вибрати якийсь фраґмент із цієї збірки, бо всі поезії, як сказано, сильні, та все ж наведемо фраґмент, що дасть уявлення ще про одну позитивну черту поета, поета-соборника.

І хочу і мушу я тон неповторний
Звучного акорду
В енерґією сповнених творів
Розспіванім хорі
Найти — відшукати
І радісний звук! —
І рук, моїх рук
Не складати!

Щоб славою пишних степів України
З'єдинений серцем — одними устами
соборно молився Народ Прапричині
За подану поміч в війні із тираном.
(*«Закінчення»*)

Само-собою, з уваги на мову як живий організм, що щодня росте, розвивається, сьогодні тут і там слід було б нагнути до сучасних вимог. Цього свідомий автор. Та це буває з усіми працівниками пера, що хотіли б перевидавати свої твори. А втім мова Янева зінтелектуалізована, прецизна щодо вияву. Поза звуковою інструментацією, в нього прекрасні порівняння і метафори. Знаємо добре, яка метаморфоза мови може наступити після рівно пів сотні літ, тому не розбиратимемо текстів детально, а подамо фраґмент вірша з того часу.

Встанеш з просоння століть, і жорстоких чистилищ неволі,
Шлях Твій із труду, — із терня, терпіння — у творчому болі,
В творення розкоші й муках засяєш Свята в ореолі.

*

Звичайно, при оцінці поетичної творчости рецензенти намагаються вказати на подібність чи наближеність до якихсь світової слави мистців поетичного слова і знаходять подібність там, де її взагалі немає.

У випадку Янева, — яку наближеність можна йому нав'язати? Із старинних сумніваюся чи щось узяв, хіба сам принцип Горація: «Усе або ніщо». З ближчих до нас, коли візьмемо чар поетичної мови, досконалість форми, музикальність вірша, то це знаходимо і в Ґете і в Бодлера й інших. Серед оцих «інших» є очевидно і Володимир Янів. Християнська афірмація так приросла до поетового «я», що за Марітеном не треба було крокувати. Янів має свою "LA PHILOSOPHIE MORALE". Якщо ж ідеться

про патріотизм, вправді Віллям Фокнер дуже добре з'ясував, що обов'язком літератора є — «помагати людині скріплювати її серця, пригадувати героїзм і національну честь народу, що були його славним минулим». Це все робив поет ще юнаком, може навіть ще і не вглибившись у Фокнера. Словом — Янів самобутній поет, який не лише звертається до минулого, але й до сучасного і майбутнього. Його поезія переконує і запалює. Його навіть особисті мотиви забарвлені патріотизмом («Спомин»).

Знаємо, що людська душа неізглибима, та все ж Янів не лише має доступ до неї, але в ній викликає резонанс, а це — погодимося — повністю залежне від поетового таланту, від здатності проникати в людські душі, і це *саме* найбільший осяг.

Якщо вже мова про осяг, то в поезії «Життя» поет твердо і рішуче прирік собі: «. . . не смію змарнувати, розгубити ні хвилини з моїх днів, — і не смію загасити ні одної з іскор даних талантів». І це осягнув упертою наполегливою працею над собою. Янів, як поет — «нещодення особистість» за словами І. Франка. Він теж філософ-мислитель, психолог і професор-науковець, крім ще багатьох інших непересічних хистів.

Завершуючи цей скромний відгук, даймо слово поетові.

«Прокляті дні і незабуті!
— Кривавим злитий труду потом
У довгі мов роки мінути
Я взнав, чиєї плоть ми плоті!

І для грядучої обнови
Я дні ці й ясних літ свободу
І болю мого горде слово
Тобі у дань зложив, Народе!

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» — ДЕШЕВИЙ, АЛЕ КОРИСНИЙ ПОДАРУНОК ДЛЯ ВАШИХ РІДНИХ І БЛИЗЬКИХ З НАГОДИ ЇХ ІМЕНИН, УРОДИН ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ. ВИСИЛАЙТЕ ЗРАЗКОВІ ЧИСЛА «В. Ш.» СВОЇМ ЗНАЙОМИМ І ЗАОХОЧУЙТЕ ЇХ СТАТИ ПЕРЕДПЛАТНИКАМИ. ПОДАВАЙТЕ НАМ АДРЕСИ ВАШИХ ДРУЗІВ, ЩОБ ВИСЛАТИ ЇМ ЗРАЗКОВЕ ЧИСЛО ЖУРНАЛУ.

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД «ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»
(Від 15.7.1984 до 20.12.1984)

АНГЛІЯ

Індивідуальні пожертви

А. Когут (Мідлсборо) ф.200.00.

Український Товариський Клюб (Галіфакс) ф.100.00.

Український Товариський Клюб (Волтгам-Крос) ф.50.00.

П-ство С. і В. Лаврушка (Лондон) ф.50.00.

Із збірки під час поминальної тризни по бл. п. Ількові Слюсарчукові, 19.7.1984 р. в Чешант ф.18.50.

Із збірки під час поминальної тризни по бл. п. Теодорові Мосюрнякові в Каннок ф.11.00.

В. Й. Ґуґлевич (Лондон) ф.17.00.

М. Матиїшин (Чешант) ф.10.00.

М. Панів (Ґунтінґтон) ф.7.00.
По ф.5.00: В. Крук (Брадфорд), М. Васильків (Енфільд), С. Телепчук (Вісбех-Кембрідж), А. Гуцман (Фелікстов), М. Шеретюк (Чешант), Павло Гуляк (Лондон).

І. Колодчин (Манчестер) ф.4.00.
По ф.3.50: Е. Баран (Лідс), Д. Василик (Брадфорд).
По ф.3.00: В. Петришин (Гайд), М. Мадилюс (Бедфорд).
М. Шутка (Брадфорд) ф.2.50.
По ф.2.40: Йосиф Кузьо (Галіфакс), Ів. Ковальчук (Лідс).
По ф.2.00: М. Федчишин (Брадфорд), М. Веселович (Лютон), С. Скавлецький (Ковентрі), О. Душа (Ноттінґгам), М. Сташко (Тодморден), І. Лац (Волвергамптон), С. Цюник (Фелікстов), М. Кривінський (Ноттінґгам), М. Вовчук (Лондон), В. Щербатюк (Лій), Антін Нич (Сканторп).

По ф.1.00:
І. Барабаш (Бедфорд), Я. Веньґер (Аштон), Т. Зарічний (Айлсбері).

США:

Теодор Яцків (Чікаґо) $100:-

Мирон Сурмач (Нью-Йорк) $52.50:-

Ілько Мигдаль (Сиракюз) $21:-

По $15:-: о. Я. Тростанецький (Лос-Анджелес), Василь Голод (Чікаґо).

По $10:-: Теодор Чурма (Бервун), Осип Васків (Чікаґо), Володимир Риндич (Філядельфія).

По $5:-: Володимир Кушнір (Варен), Павло Микитин (Йонкерс), Григорій Луць (Тампа), Борис Тарнавський (Клівланд).

КАНАДА:

Д-р Роман Рахманний (Монтреаль) $100:-

ОУВФ (Віндзор) $30:-

В. Макар (Торонто) $25:-

По $10:-: проф. М. Андрухів (Монтреаль), М. Лужба (Ст. Катерінс), Юрій Мачула (Нью-Йорк), М. Чуйко (Бурнаби), Стефанія Космина (Вестон), А. Лесів (Вернон).

Михайло Бойчук (Саскатун) $9:-

По $5:-: Василь Кахнич (Тундер-Бай), М. Шанайда (Монтреаль), Мирослав Берекета (Бімсвіле).

АВСТРАЛІЯ:

По $5:-: О. Волинець (Кройдон-Парк), Андрій Данилюк (Бераля).

ПОЖЕРТВИ НА МУЗЕЙ ІМ. СТЕПАНА БАНДЕРИ В ЛОНДОНІ

Із добровільних датків — з нагоди святкових академій у 40-річчя УГВР і 25-річчя смерти Степана Бандери — Святковий Комітет в Ковентрі призначив ф.31.00.

Із збірки під час тризни по бл. п. Григорієві Ференцові у Волтгам Крос ф.8.00.

З волі Всевишнього і Всемогучого Бога, прийнявши Найсвятіші Тайни, 13 січня 1985 року по довгій і важкій недузі відійшла у вічність наша найдорожча Дружина й Мати

бл. пам. НАТАЛКА КУЦАН-БАНДЕРА

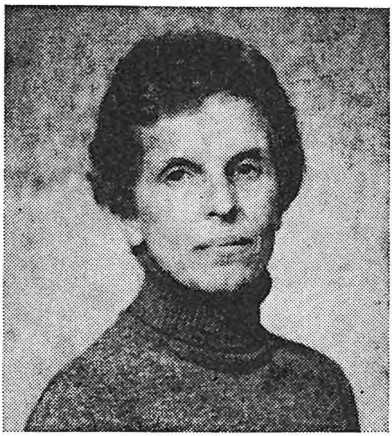

народжена 26-го травня 1941 року в Сяноці.

Покійна закінчила студії на торонтському, паризькому й женевському університетах.

Похорон відбувся в понеділок, 21-го січня 1985 року на цвинтарі Вальдфрідгофу у Мюнхені.

Просимо про молитви за душу Покійної.

Вічна Їй пам'ять!

У глибокому смутку залишені:

Чоловік — Андрій
діти — Софійка і Орест
сестра — Леся
та ближча і дальша родина на чужині і в Україні.

Ділимося з українським громадянством і націоналістичним Активом сумною вісткою, що з волі Всевишнього, 13 січня 1985 р., відійшла у вічність після важкої недуги, прийнявши Найсвятіші Тайни, донька Степана Бандери, провідника національно-визвольної боротьби українського народу

бл. пам. НАТАЛКА КУЦАН-БАНДЕРА

народжена 26 травня 1941 року у Сяноці на Західньо-Українських Землях.

Покійна Наталя була глибоко релігійною й скромною українською патріоткою-націоналісткою, яка ніколи не бажала прилюдно висувати своєї особи. Вона була дуже дбайливою матір'ю двох діточок, плекаючи християнський і патріотичний дух разом із своїм подругом життя — Андрієм, абсольвентом богословських студій, виховували своїх дітей в дусі ідей свого великого батька. Дуже

талановита з високошкільною освітою, зі знанням кількох чужих мов, допомагала у зовнішньо-політичній праці.

Покійниця була надзвичайно серйозною і рідко веселою. Важкий життєвий шлях її рідні й її самої віддзеркалювався в її вдачі. А на цьому шляху була велич, героїка й трагедії. Як тримісячне дитя залишилася з матір'ю на довгі роки без батька, ув'язненого німецькими окупантами. Згодом довгі роки не знала навіть прізвища свого батька, який жив конспіративно, бо російський окупант прагнув його знищити. На чотирнадцятому році життя, розгадавши правдиве прізвище батька, берегла його виключно для себе, щоб маленькі сестра і брат не проговорилися. Діти разом з матір'ю проводили важке підпільне життя. Її свідомість формувала героїчна традиція її священичої родини по лінії обох батьків. Батько матері, її дідо, загинув у бою з польськими наїзниками, як капелян української армії. Бабуся й дядько — брат матері, загинули під час Другої світової війни з рук окупантів за українську державність. Двох братів батька Покійної замордували в німецькому концтаборі Авшвіц, а дідуся — священика, з найстаршою донькою вивезли москалі на Сибір без сліду. Мати Покійної передчасно залишила цей світ, а згодом також брат Андрій.

Вічно переслідувана родина, що символізує долю всього українського народу, котрий бореться, терпить, але не зупиняє боротьби, віруючи в Бога й остаточну перемогу ідеї України, не зневірювалася, не нарікала, але виконувала веління свого Батька. Вона розуміла його, йшла йому у всьому назустріч.

У душі Покійної життєвий шлях Рідні вирив глибоке нестерте тавро, зокрема геройська смерть її Батька. Заповіт Батька присвічував її життю. Вона це висловила перед судом у Карлсруге над большевицьким скритовбивником її Батька так:

«Мій незабутній батько виховав нас в любові до Бога і України. Він був глибоко віруючим християнином і загинув за Бога та незалежну вільну Україну — за свободу всього світу.

Мій блаженної пам'яті батько, який уосіблював цей великий ідеал, залишиться провідною зіркою всього мого життя, так само життя мого брата і моєї сестри та української молоді»...

Незабутня Покійниця була вірна до кінця свого життя цьому заповітові.

Провід Організації Українських Націоналістів (ОУН) складає вислови найглибшого співчуття Другові Андрієві, Дітям Софійці й Орестові, Сестрі Лесі, усій ближчій і дальшій Родині Покійниці.

Хай чужа земля буде Їй легкою!

Вічна і славна Їй пам'ять!

ПРОВІД
Організації Українських Націоналістів (ОУН)

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

Степан Говерля. *Грані Культури.* До серії «Політичні Лекції Для Української Молоді». Вступне слово д-ра Богдана Стебельського, мистецьке оформлення обкладинки — Ростислав Глувко. Книжка має три окремі розділи, що творять цілість, а саме: «Грані Культури», «Дисидентство» і «Дерево Національних Задач». До цього доходить «Пояснення скорочень» і «Показник імен і назв». Сторінок 184, більший формат, тверда обкладинка зі сорочинкою, видання УВС, Лондон, 1984.

Зіновій Красівський. *Невольницькі Плачі.* Збірка поезій створених у важких невольничих умовах московського ГУЛаґу. Передмова Святослава Караванського. Мистецьке оформлення обгортки й обкладинки Ростислава Глувка. Фотознімка автора збірки поезій. Сторінок 144, більшого формату, тверда обкладинка з сорочинкою. Видання Видавництва «Література і Мистецтво», Бельгія, рік 1984.

Дмитро Чуб. *Люди Великого Серця.* Статті, розвідки, спогади. Передмова проф. д-ра Юрія Бойка. 240 сторінок, більший формат, обкладинка м'яка роботи Люби Кириленко, фотографії виготовив до друку І. Святківський. Друк Миколи Цюрака, Аделаїда, Австралія, у Видавництві «Ластівка», Мельборн, 1981, Австралія.

Дмитро Чуб. *У дзеркалі життя й літератури.* Статті, розвідки, спогади. Обкладинка роботи Люби Кириленко, друк М. Цюрака. 200 сторінок друку, формат більший, обкладинка м'яка. Видавництво «Ластівка», Мельборн, 1982, Австралія.

Ольга Войценко. *Літопис українського життя в Канаді,* том шостий (Доба дальших консолідаційних заходів і демографічних пересудів [дипресія] 1950-1959). Передмова і Показник імен. 416 сторінок друку. Формат більший, обкладинка тверда. Видання Канадського Інституту Українських Студій, Альбертський університет, Едмонтон, Канада, 1982 р.

Юрій Вудка. *Московщина.* Рисунки Віктора Богуславського, 262 сторінок друку, російською мовою. Обкладинка м'яка. В-во «Мория», Ізраїль, 1984.

Р. Володимир. *Андрій Первозванний.* Історична повість. Видавництво Юліяна Середяка, Буенос-Айрес, Арґентіна, рік вид. 1984, 264 сторінок друку, формат більший, обкладинка м'яка, мистецько оздоблена.

Олекса Воропай. *Живемо в Англії.* «Книга п'ята мого щоденника». Впорядкована, багатосторінкова відбитка з «Визвольного Шляху» із додатками. Обкладинка тверда, УВС, Лондон, 1984, накладом Автора.

Київ. Антологія. Статті і поезії про Українську Столицю. Упорядник і автор анотацій — Леонід Полтава. 128 стор. друку, формат більший, обкладинка м'яка в мистецькому оформленню Бориса П. Береста. Ця Антологія присвячена 1000-літтю Хрищення України-Руси. Видання Асоціяції Діячів Української Культури (АДУК). Друк і склад — комп'ютерна друкарня «Мета», Нью-Йорк, США. Рік появи — 1984. Частина матеріялів Антології була надрукована у журналі «Визвольний Шлях», Лондон, річники 1982-1983.

Анатоль Бедрій. *ОУН і УПА*. Літературно-мовний редактор Леонід Полтава. Ілюстроване видання, 64 стор. друку, обкладинка м'яка, кольорова, видання Української Центральної Інформаційної Служби, Нью-Йорк, Лондон, Мюнхен, Торонто, 1983.

Роман Рахманний. *Дмитро Донцов і Микола Хвильовий 1923-1933 рр.* 28 сторінок, включаючи обкладинки, відбитка з «Визвольного Шляху», рік появи брошуркою 1984, УВС, Лондон.

Роман Рахманний. *Державницька Слава УПА*. Відбитка із «Визвольного Шляху», 35 стор. друку, обкладинка м'яка, рік появи 1984, УВС, Лондон.

Чотирнадцятий Конґрес Українців У США. Збірка звітів про діяльність і політику УККА від XIII до XIV Конґресу. Видання двомовне, ілюстроване, інформативне, розміром 196 стор. друку та реклям. Обкладинка м'яка, формат більший, рік видання 1984.

Вісник Репресій в Україні. Брошурове видання Закордонного Представництва Української Гельсінської Групи з даними про арешти, засуди й переслідування в підсовєтській Україні. Всі числа за 1982, 1983 і перше число за 1984 р.

Ольга Терлецька. *Через Кладку*. Збірка поезій з передмовою, автобіографічним нарисом, фотознімкою авторки і частини поезій у перекладі на англійську мову. 320 стор. друку, формат малої вісімки, обкладинка тверда. Видання накладом Авторки, Мельборн, Австралія, 1984, друкарня «Нашого Фронту».

Д-р Юліян Химинець. *Мої спостереження із Закарпаття*. Деякі ілюстрації. 190 стор. друку. Велика вісімка. Накладом Карпатського Союзу, Інк., Нью-Йорк, США. Рік появи 1984. Фронтова обкладинка в кольорах.

Дмитро Лимаренко. *Монгольська Імперія*. (Звідки прийшов розгром Української княжої держави і звідки Москва запозичила свою імперіялістичну ідеологію). Обкладинка й мапи роботи підполк. інж. Данила Лимаренка, мовна редакція Анатолія Юриняка, склад і технічна коректа М. Відомича. Накладом Зінаїди Лимаренко, Філядельфія, США, 1978 р., великий формат, м'яка обкладинка.

Шостий Великий Збір ОУН (Організації Українських Націоналістів). Матеріяли й постанови. 630 стор. друку. Тверда обкладинка. Видання ОУН. Бібліотека Українського Підпільника ч. 15, 1984 рік.

Збірник на Пошану Олександра Шульгина (1889-1960). Праці Історично-філософічної Секції, за редакцією Володимира Янева. 360 стор. Обкладинка м'яка. Записки Наукового Товариства ім. Шевченка, том CLXXXVI, з друкарні «Логос», Мюнхен. Париж-Мюнхен, 1969.

Іван Багряний. *Скелька*. Віршований роман, перевиданий в річниці народження і смерти. Передмова Дмитра Чуба. Обкладинка роботи мистця Л. Денисенка. 148 стор. друку, більшого формату. В-во «Ластівка», Мельборн, Австралія, 1984.